MATEI GEORGESCU

INTRODUCERE ÎN PSIHOLOGIA COMUNICĂRII

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
GEORGESCU, MATEI
Introducere în psihologia comunicării / Matei Georgescu. - București: Editura Fundației *România de Mâine*, 2007.
Bibliografie
ISBN: 978-973-725-936-3
316.472.4

© Editura Fundației *România de Mâine*, 2007

Redactor: Andreea Gabriela DINU
Tehnoredactor: Laurențiu Cozma TUDOSE
Coperta: Matei GEORGESCU

Bun de tipar: 26.04.2007; Coli tipar: 12,25
Format: 16/61x86

Editura Fundației *România de Mâine*
Bulevardul Timişoara nr. 58, sector 6
Tel./Fax: 444.20.91 www. SpiruHaret.ro
e-mail: contact@edituraromaniademaine.ro

UNIVERSITATEA *SPIRU HARET*

FACULTATEA DE FILOSOFIE ŞI JURNALISM

MATEI GEORGESCU

INTRODUCERE ÎN PSIHOLOGIA COMUNICĂRII

EDITURA FUNDAŢIEI *ROMÂNIA DE MÂINE*
Bucureşti, 2007

CUPRINS

Cuvânt introductiv …….. 7
1. **Domeniul psihologiei comunicării** ……. 11
1.1. Perspective generale asupra comunicării ……... 11
1.2. Discipline ale comunicării ……. 15
1.3. Funcțiile comunicării ……. 20
Bibliografie ……... 23
2. **Paradigme ale comunicării** ……. 24
2.1. Paradigma structurală …… 27
2.2. Paradigma tranzacțională ……... 30
2.3. Paradigma relațională ……. 33
2.4. Paradigma fenomenologică …… 38
Bibliografie ……... 40
3. **Personalitate şi comunicare** …… 41
3.1. Perspective intrapsihice asupra Eului …… 42
3.2. Perspective intersubiective asupra Eului …… 50
3.3. Personalitate şi reacții de fond ……... 52
3.4. Tip de personalitate şi comunicare ……. 53
3.5. Cultură şi personalitate ……... 56
Bibliografie ……... 60
4. **Forme ale comunicării** ……. 62
4.1. Comunicare paradoxală …….. 62
4.1.1. Elemente ale teoriei grupurilor …… 67
4.1.2. Elementele ale teoriei tipurilor logice …….. 73
4.1.3. Schimbarea fundamentală (paradoxală) ……... 75
4.1.4. Tipuri de paradox ……. 80
4.1.4.1. Injoncțiunea paradoxală ……. 81
4.1.4.2. Previziunea paradoxală …….. 84
4.1.5. Terapeutică paradoxală în comunicare …… 86
4.2. Comunicarea defensivă …….. 91
4.2.1. Perspectiva conştientă asupra defensei …… 92
4.2.2. Perspectiva inconştientă asupra defensei …… 94
4.2.3. Mecanisme de apărare …… 96

4.3. Comunicarea proiectivă ……. 98
4.3.1. Conceptul de proiecție ……. 98
4.3.2. Cultură și proiecție ……... 100
4.3.3. Comunicarea simbolică …… 102
4.4. Comunicarea nonviolentă …….. 105
4.4.1. Nevoie, frustrare, violență ……... 105
4.4.2. Compasiunea de sine și de celălalt …….. 106
4.4.3. Priza cu sine însuși – vulnerabilizarea ……. 111
4.4.4. Exprimarea de sine nonviolentă ……... 115
4.4.5. Observație și judecată …….. 118
4.5. Comunicarea persuasivă …… 122
4.5.1. Persuasiune și putere …… 123
4.5.2. Factori ai persuasiunii …….. 125
4.6. Negocierea ……. 129
4.6.1. Poziții de negociere și atitudine de fond …….. 130
4.6.2. Logică și afect …….. 137
4.7. Comunicarea eficientă …… 140
4.7.1. Atitudini ineficiente ……. 140
4.7.2. Inferioritate și comunicare ……... 143
4.7.3. Ideal și comunicare …….. 147
4.7.4. Poziția empatică ……... 149
4.7.5. Autenticitate și încredere ……. 152
4.7.6. Comunicarea terapeutică …….. 156
4.7.7. Comunicarea cu sine …… 159
Bibliografie …… 163
5. **Contexte fundamentale în comunicare** ……... 166
5.1. Comunicarea în cuplu …… 167
5.1.1. Cadru general – sine și alter …… 168
5.1.2. Alegerea partenerului ……... 173
5.1.3. Dragoste și ideal ……... 178
5.2. Comunicarea în grup/organizație ……... 186
5.2.1. Lider și dinamică de grup …… 188
5.2.2. Perspectiva intrapsihică asupra grupului ……. 193
Bibliografie …… 196

CUVÂNT INTRODUCTIV

Nu veți învăța să comunicați citind această carte
Pentru că deja știți.
Nu ceea ce știți vă face să comunicați altfel decât doriți
Ci ceea ce nu știți:
Cine sunteți ...

O seamă de autori care semnează lucrări de psihologie a comunicării propun o bună colecție de teme specifice, abordate cât mai închegat și însoțite de prescripții tehnice a căror însușire ar îmbogăți aptitudinile aspirantului. Pe de altă parte, cititorul, aspirant al perfecționării în comunicare, își dorește să obțină de la o astfel de lucrare rețete prin care să gestioneze cât mai bine împrejurările propriei vieți, dobândind „meșteșugul" comunicării.

Câtă întemeiere își află cele două obiective în teoriile psihologiei comunicării? Să ne referim, dintru bun început, la raportul dintre teorie și practică – loc comun nu doar în ce privește știința psihologiei – întrucât orice curs îți propune obiective și efecte practice. Întemeierea practică depinde, ca să ne referim la o speță, de distanța dintre *modul în care comunică* un profesor de psihologia comunicării și *ceea ce comunică despre modul în care comunică*. Caracterul aplicativ depinde, deci, de coerența modelului personal pe care vorbitorul îl relevă în chiar expunerea sa, de coerența dintre palierul verbal și mijloacele de expresie paraverbale, de întreaga sa personalitate. Mai limpede spus, devreme ce are menirea să transmită cunoaștere despre comunicare, trebuie supus unei interogații fundamentale: în ce măsură propria cunoaștere se regăsește în *praxisul* său comunicațional.

Cursul universitar este un suport informativ în timp ce *cunoașterea sa*, sub forma aproprierii domeniului psihologiei comunicării, presupune unul formativ. Exersată la cursuri sau la seminarii, atitudinea profesorului este formativă în primul rând grație relației profesor-studenți ca situație prototip de comunicare. Toată tematica lucrării de față se regăsește în contextul în care este ea însăși comunicată în întâlnirea profesor-studenți.

Atitudinea este unul dintre elementele de fundament ale relației și comunicării însă nu puține sunt situațiile în care tocmai acest factor

de substanță este exclus din ecuație. De pildă, tema oglindirii și determinării reciproce sub forma raportului dintre expectanțele studenților și influența acestora asupra atitudinii profesorului: din partea studenților, preocupare față de disciplină, interes față de personalitatea profesorului – ca să începem cu două atitudini dintre cele fericite – va antrena, reflectiv, strădania profesorului de a răspunde și corespunde misiunii sale; de cealaltă parte, în situația nefericită, studentul care nu se așteaptă de la curs la nici un câștig personal important, în afară de parcurgerea unui item din curricula universitară, va „propune" implicit profesorului a-i transmite numai informație și nu coordonate formative, iar cursul va pierde realmente, pentru auditori, orice valențe personale importante. Ambele situații sunt reale, încadrabile în marele abitus al relațiilor cotidiene desfășurat între „polarele" autenticității și inautenticității. Autentică este întâlnirea în care pot fi declinate reciproc atitudinile celor aflați față în față, inautentic este raportul în care se evită fundamentul atitudinal pentru a se ventila mesaje care să acopere defensiv realitatea.

Dificultatea de a declara atitudinal coordonatele întâlnirii are importante costuri narcisice. În exemplul de față, postura în care se află un student neîncrezător în curs și dificultatea sa de a-i declara profesorului neîncrederea; sau, de la „înălțimea" podiumului și implicat într-o magistrală expunere *ex cathedra*, dificultatea profesorului de a-și mărturisi tarele personale cu influență asupra modului în care prezintă cursul, incapacitatea de a susține practic, prin maniera în care comunică, prescripțiile de eficiență anunțate în discursul său.

Statusul și rolul studentului, precum și cel al profesorului limitează deseori întâlnirea autentică dintre cele două persoane. Fiecare face eforturi pentru a se încadra normelor care îl definesc în această întâlnire – universitară – chiar cu riscul de a rata însăși întâlnirea. Poate că, în aceste condiții prezumate, dar probabile, ar trebui mai bine conturat spațiul universitar ca loc în care calitatea și autenticitatea întâlnirilor, sub raportul comunicării, fac diferența dintre vocație și obligație, dintre cel care s-a încadrat în profesie și cel care a reușit în profesie.

Tentează în primul rând, ca orice ingredient narcisic cristalizat sub forma idealului social, ipostaza profesorului impecabil, dar și a studentului model; sperie realitatea (trăită cotidian) a profesorului care una declară (ca formă predilect cognitivă, verbală, de comunicare) și alta declamă (ca act de expresie paraverbală) sau a studentului care-și dorește să absolve cursul înainte de a-l începe.

În ordine atitudinală, am considerat că principalul beneficiu al psihologiei comunicării este amorsarea unor direcții de reflecție asupra propriei persoane şi, în nici un caz, indicarea unor „tehnici" de comunicare în folosul exercitării puterii, dominației, a rafinării capacităților manipulative în relație cu celălalt. Credem că unica atitudine perenă care susține comunicarea este exprimarea de sine, indiferent de riscuri şi beneficii. Autenticitatea nu poate fi condiționată de ideal, de norme şi cu atât mai puțin de prescripții tehnice adunate din diferite lucrări.

Întâlnirea cu celălalt ne pune în varii situații, mereu întemeiate de contexte personale, sociale, culturale, cărora suntem nevoiți să le plătim tributul acceptându-ne imperfecțiunile. De aceea, nu excelența sau deficiența constituie chestiunea în discuție, ci capacitatea de a le declara şi a le înțelege influența asupra noastră şi a celuilalt.

Unul dintre mesajele psihologiei comunicării constă în sublinierea caracterului ireprezentabil cognitiv al întâlnirii cu celălalt, a faptului că nu putem controla modul în care comunicăm fără a plăti prețul inautenticității, al ratării comuniunii cu celălalt, moment de grație din care emerge suita valorilor perene care ne îmbogățește viața.

Atât argumentul, cât şi conținutul acestei cărți trimit spre sensibilitățile teoretico-clinice ale autorului – paradigma structurală, abordarea psihanalitică, cât şi spre tarele sale personale. Obiectivitatea ştiințifică devine, în această viziune, o himeră care ne conduce spre o formă de înstrăinare, de clivaj, față de propriile dorințe, chiar dacă acestea capătă o expresie sublimată într-un cadru epistemic. Depărtarea față de obiectul de studiu, în speță fenomenul comunicării, se face cu riscul excluderii din spațiul problematic a (re)surselor afective ale subiectului. Pentru că obiectul de studiu al psihologiei comunicării este şi subiectul care studiază orice teorie şi care, chiar dacă este metodologic impecabilă, este şi o expresie subiectivă, un gen implicit de autoteorie. O dovadă (în plus) este şi derularea textului de față în care „grila" psihanalitică, marca subiectivă a autorului, este masiv reprezentată. Dacă problema oricărui profesionist într-ale psihologiei constă în a restitui caracterul originar al teoriei, ca manieră, cu bune fundamente personale, de a privi lumea, formarea în psihanaliză oferă ocazia de reflecție asupra statutului conceptelor, a prelucrării acestora în virtutea unei întemeieri profunde, personale, fără de care psihologia ar căpăta un caracter de salon, eludând în primul rând problematica personală a celui care cunoaşte şi influențele personalității profunde asupra ordinii cognitive.

Psihologia comunicării trimite spre varii aspecte ale personalității şi, de aceea, lucrarea abundă în excursuri în varii zone ale fenomenului psihic, în speranța conturării unui fond aperceptiv rezonabil necesar precizării vastului obiect de studiu al acestui text.

Ne-am propus ca mesajul de fond să conțină referiri la efectele practice şi personale pe care trăirea ideilor din lucrare şi nu lecturarea lor le-ar putea avea. În această ordine, validitatea ideilor din lucrare poate fi examinată adecvat numai în condițiile unui laborator de comunicare, precum situațiile de comunicare autentică sau, în particular, cadrul psihoterapeutic. De aceea, determinanții comunicării sunt în special legați de personalitatea profundă, de spațiul în care controlul conştient nu este posibil decât punctual şi în condiții speciale.

Am preferat să structurăm lucrarea sub forma unei suite de abordări[1], fără nici o pretenție de completitudine, cu reveniri frecvente asupra temelor majore, în scopul – unic – de a stârni apetențe autoreflexive asupra fenomenului comunicării. Revenirile sunt o formă de conjuncție a diferitelor perspective asupra comunicării care conferă statut fundamental anumitor spații circumscrise domeniului: problematica narcisică (proiect şi resurse identitiare), determinanții psihogenetici etc.

Poate că orice paradigmă a comunicării este o manieră de justificare, reflectare şi reprezentare a modului în care comunicăm cu noi înşine, a nevoilor, dorințelor, exprimate sau reprimate, care condensează şi guvernează sensul personal. De aceea, a comunica este sinonim cu a ființa, iar a comunica despre comunicare înseamnă a vorbi despre ființă, despre infinitele ipostaze ale existenței – personale – şi despre şansa de a împărtăşi concluziile.

Vă propun, prin urmare, propria experiență în domeniu, reprezentativă pentru destinul personal în speranța de a afla, măcar punctual, momente de regăsire reciprocă onestă, autentică, evenimente, din păcate, destul rare, memorabile tocmai prin faptul că ne restituie excelența destinală şi ne permit accesul spre sens, speranță şi întemeiere în/de sine.

Autorul

[1] Urmând, într-o anumită măsură, propunerea de teme din lucrarea lui Alex Mucchielli, *Arta de a comunica*, pe care am considerat-o convenabilă propriei abordări.

1. **DOMENIUL PSIHOLOGIEI COMUNICĂRII**

1.1. ***Perspective generale asupra comunicării***

Se impune o primă constatare – obiectul de studiu al disciplinei este *ab initio* diluat într-un spațiu excedentar care generează comunicării limite laxe: ansamblul fenomenelor prin care se produce schimbul de informație între indivizi. Comunicarea apare, în această ordine, ca fundament ontologic: este inerentă lumii fenomenale (după cum este percepută de individul uman), astfel încât este imposibil ca două entități să nu comunice[2].

Prin comunicare se constituie lumea internă a subiectului, se degajă tensiuni intrapsihice şi se asamblează o perspectivă, împărtăşită în diferite grade, asupra lumii. Prin comunicare un individ îşi poate constitui o reprezentare privind starea internă a sa şi a aproapelui său. Comunicarea este, drept urmare, un fenomen intrinsec fiinţării.

Grație spectrului său larg, psihologia comunicării poate oferi o seamă de ipoteze şi vectori de cercetare uneia din interogațiile fundamentale ale antropologiei culturale: cum pot oamenii exista împreună? Direcțiile de studiu şi paradigmele pe care se întemeiază domeniul de față pot constitui şi o ilustrare a unei alte interogații majore circumscrise aceleiaşi nevoi de cunoaştere a omului: cum pot fi oamenii atât de diferiți? Dacă sub aspect afectiv diferența este creată de întreaga istorie a individului şi mai ales de raportul său cu prezentul, sub aspect teoretic, cognitiv, una dintre sursele alterității epistemice o constituie paradigma.

Pentru a discuta problematica manierei în care putem cunoaşte în genere şi, în speță, fenomenul comunicării, să pornim de la un spațiu comun. O problemă de fond a analizei comunicării se referă la înțelegerea modului în care se transmite mesajul. De pildă, dacă se

[2] P. Watzlawick, J. Helmick Beavin, D. Don Jackson, *Une logique de la communication*, Editions du Seuil, 1972.

loveşte cu piciorul o piatră, aceasta va prelua de la picior energia cinetică şi se va deplasa o anumită distanță. Deplasare care va putea fi calculată, sub varii parametri, în raport cu cantitatea de energie transmisă, greutatea pietrei, forma acesteia, forța de frecare a suprafeței pe care este dispusă etc. Dacă acelaşi picior loveşte un câine, relația dintre obiectul care loveşte şi obiectul lovit devine de altă natură. Reacția câinelui va fi determinată nu de energia primită prin lovitură, ci de energia produsă de metabolismul său (fizic sau psihic). Ceea ce se transmite nu mai este energia ci informația; sunt două contexte informaționale care interacționează. Prin urmare, în ultima situație, nu se transmite energie, ci energie însoțită de informație, context de o complexitate aparte. Cele două situații (interacțiunea cu piatra şi cea cu animalul) pot fi reprezentate prin două modele diferite, cel al transmiterii „energiei" şi cel al transmiterii „informației", cu consecințe asupra înțelegerii determinismului: *cauzalitate liniară* (primul caz) şi *cauzalitate circulară* (al doilea caz). Mutarea centrului de interes de la modalitatea de transmitere a energiei la cea de transmitere a informației este specifică filosofiei ştiințelor începând cu jumătatea secolului trecut. Schimbul de informație şi nu cel de energie devine „Mecca" studiilor privind interacțiunea. Cu toate acestea, în analiza cotidiană, implicită, a comunicării există un reflex prin care indivizii continuă să se situeze într-o paradigmă a transmiterii energiei – considerând comportamentul celuilalt ca determinat într-o manieră liniară de propria persoană. Există, în consecință, „paradigme" implicite utilizate în cotidian care separă radical *cunoaşterea comună* de cea *ştiințifică* fără însă ca perspectiva ştiințifică să-i confere neapărat cercetătorului competență implicită în zona interacțiunilor sale cotidiene. Paradigma liniară a transferului de energie susține, prin modul în care gestionează cunoaşterea comună, fundament pentru fantasmele de putere, pentru a ne opri la un exemplu. Este ca şi cum noi putem produce schimbări radicale în celălalt, suntem sursa lor şi în nici un caz stimulul, ca şi cum gestionăm majoritar destinul aproapelui. Consecințele acestei viziuni (cu determinări afective) sunt importante: generează în comunicare precauție, distanță, nevoie de control, într-un cuvânt inautenticitate.

În domeniul comunicării există un clivaj între reprezentarea ştiințifică, mediată, explicită a fenomenului, prin intermediul paradig-

mei, şi cea implicită, i-mediată, directă. Acest lucru pune problema întemeierii finalităților demersului de cunoaştere şi a raportului personal al cercetătorului cu fenomenul. Distanțarea de obiectul de studiu, ca cerință metodologică primară, face ca produsul cunoaşterii ştiințifice să fie clivat de dinamica intrapsihică, de alcătuirea afectivă a cercetătorului şi, cu atât mai mult, a „consumatorului" de teorie. De aici şi necesitatea restituirii caracterului personal al unei teorii, cu relevanță specială în domeniul psihologiei comunicării unde raportul impersonal cu celălalt (şi teoria) riscă să falsifice realitatea. În psihologia comunicării raportul personal cu celălalt şi cu teoria (drept consecință a întâlnirii sine-alter) este fundamental.

Studiul paradigmelor susține o perspectivă constructivistă asupra lumii: paradigma *construieşte* lumile ştiințifice după cum individul îşi construieşte propriul context mundan, alcătuirea lumii sale. Trecerea de la o paradigmă la alta – în măsura în care este realmente posibilă – reprezintă o răsturnare importantă a viziunii asupra lumii şi, prin urmare, chiar a coordonatelor lumii.

Capacitatea de avans epistemic se întemeiează pe schimbarea paradigmatică, însă rezistența la răsturnarea spațiilor reprezentative asupra universului este expresia nevoii securizante de echilibru şi constanță a cercetătorului. Există, probabil, o puternică relație între personalitate şi opțiunea paradigmatică exprimată, în termeni kuhnieni se pune problema raportului dintre cercetarea ordinară ca element de permanență personală şi cea extraordinară ca expresie a schimbării. Acelaşi lucru este valabil şi în relația dintre comunicare şi personalitate, termeni aflați într-o prolifică proximitate în ceea ce priveşte teoria domeniului de față. De aceea, capacitatea de înțelegere a unei alte paradigme decât cea în care cercetătorul este rezident reprezintă un efort similar celui de a înțelege universul de viață al altei persoane, de a traduce în termeni echivalenți, dintr-o „lume" în cealaltă, un ansamblu emergent de trăiri şi reprezentări.

În ciuda variilor teorii care pot fi trecute în revistă, în texte precum cel de față se pune, prin urmare, cu stringență problema raportului direct cu *fenomenul* comunicării, domeniu în care fiecare individ a adunat competență. Lectura oricărui text se face pe fondul unui stil de comunicare bine instalat, astfel încât este necesară analiza

utilității unui vademecum în comunicare, devreme ce nu poate oferi decât prescripții sau grile conceptuale şi nu elemente cu impact *afectiv* asupra cititorului. Aceeaşi problemă trebuie pusă şi în cazul autorului unei astfel de lucrări, întrucât se pot pune în operă importante fenomene compensatorii prin transferul lor pendular între teorie şi practică. În genere, lipsa experienței *directe* are drept consecință producerea unui text clivat de personalitatea autorului prin care se emite un dublu mesaj: cel al unei teorii gnomice, abundente în ordine taxonomică şi imperative justificate prin eficiență şi cel al unei personalități emitente situată – personal, afectiv – la distanță (uneori considerabilă) de propriul discurs. În cadrul fenomenului comunicării, practica personală nu lipseşte, este însă un exercițiu cotidian a cărui teoretizare relevă un mare indice de dispersie: prescripțiile teoretice s-ar putea regăsi fracturat într-un *praxis* cotidian care nu-i oferă emitentului răgazul de a-şi intermedia comportamentul prin teoriile comunicării pe care le deține. De pildă, ar cunoaşte prescripțiile comunicării non-violente dar s-ar manifesta la fel de iritat şi agresiv în situațiile în care celălalt s-ar opune satisfacerii propriilor nevoi. „Scena" comunicării este resimțită deseori mult prea îngustă pentru a mai avea răgazul şi spațiul minimal necesar reflectării asupra propriului comportament care se desfăşoară cursiv şi deseori exploziv, în afara oricărei putințe de modulare teroretică. Suntem, în genere, „actori" mult prea grăbiți de propriile nevoi pentru a ne mai putea raporta la teorie maniera în care comunicăm; cu atât mai mult cu cât momentul de reflecție epistemică nu ne-ar aduce beneficii narcisice, din contră, ne-ar putea pune probleme de fond asupra personalității şi comportamentului propriu.

Prin urmare, care este căderea autorului acestui manual de a pune în discuție raportul dintre teorie şi practică (personale), pentru a minimiza efectele de clivaj între afirmație şi demonstrație şi a constitui un spațiu de reflecție autentic? Considerăm că unica îndreptățire de a glosa pe temă ne este dată de parcurgerea unei perioade de formare în psihanaliză. Psihanaliza constituie una dintre experiențele *directe* cu mesajul, cu sursele şi efecte sale, cu fundamentele paradigmelor intrapsihice sau intersubiective şi una dintre „şcolile" de comu-

nicare neatinse încă de morbul vitezei şi al rezultatelor imediate[3]. Considerăm că cei şase ani de (psih)analiză personală şi o durată asemănătoare de studii doctorale pe temă nu ne scutesc de importante reziduuri de inautenticitate în raport cu sine şi/sau cu teoria, ci ne conferă posibilitatea de a le pune în discuţie şi a înţelege care este influenţa lor asupra modului în care a fost elaborat textul de faţă.

1.2. ***Discipline ale comunicării***

Comunicarea este un proces de schimb, substanţial, energetic, informaţional inter-sistemic, care instituie o relaţie complexă între surse. Pe de altă parte, limbajul reprezintă un sistem şi o activitate de comunicare prin intermediul limbii[4]. În consecinţă, din perspectivă psihologică, fenomenul comunicării este relativ cosubstanţial celui al limbajului, chiar dacă cel din urmă poate fi, în unele perspective, subordonat. Având în vedere raportul dintre filosofie şi psihologie, filosofia limbajului, teorie generală a comunicării umane, subordonează discipline precum *psihologia limbajului* sau *logica limbajului*. Dacă psihologia limbajului implică studiul conţinutului gândirii, logica limbajului se referă la forma în care aceste fenomene au loc. Psihologia comunicării asamblează cele două discipline pentru a permite studiul sistematic al fenomenelor psihice în raportul lor cu fenomenul comunicării atât sub aspectul conţinutului cât şi sub cel al formei.

Premisele oferite de filosofia limbajului sunt cu deosebire utile înţelegerii fundamentelor epistemice ale psihologiei comunicării – în special al raportului dintre cercetător şi obiectul de studiu.

Ştiinţa s-a constituit graţie capacităţii cognitive de decupaj al lumii fenomenale, datorat în mare măsură gânditorilor antichităţii greceşti. De pildă, clasica lucrarea aristoteliană *De anima* este ilustrativă în privinţa analizei raportului dintre gândire şi maniera de comunicare, în timp ce *Organon* pentru problematica generală cognitivă, analiza facultăţilor raţiunii. Logica pe care o propune Aristotel este o teorie generală a limbajului în care pune în relaţie noţiunea, judecata şi raţionamentul.

---

[3] Chiar dacă psihanaliza este o paradigmă afltă în vecinătatea polului intrapsihic, orientările actuale, teoriile relaţiilor de obiect, pun într-o manieră sistematică problema perspectivei intersubiective.

[4] P. Popescu-Neveanu, *Dicţionar de psihologie*, Editura Albatros, Bucureşti, 1978.

Lumea a început să fie „ordonată” prin intermediul formelor de modelare, reflectare sau reproducere a realității, grație exercițiului facultăților cognitive. Pe fondul logicii noționale devenită clasică, către începutul sec. XX s-au instituit treptat şi alte discipline precum logica simbolică, matematică sau cea speculativă, fiecare propunând un limbaj specific[5].

Limbajul simbolic (al logicii matematice) se referă la realitatea imediat înconjurătoare, la obiectele sale aflate în diferite raporturi prin care alcătuiesc *stări de fapt*[6]. Prin precizarea alcătuirilor desemnate de stările de fapt, lucru posibil prin *modelarea* realității (în care există o bună corespondență între elementele stării de fapt şi cele ale modelului), se răspunde la întrebarea *cum este* realitatea.

Spre deosebire, limbajul noțional, propus de logica tradițională, nu se mai referă la raporturile dintre obiecte, ci la ceea *ce este* fiecare obiect, la esența sa. Acest limbaj permite reflectarea realității, proces în care corespondența dintre elementele realității şi cele reflectate este diluată în raport cu formele de modelare, pe măsură ce nivelul de generalizare şi abstractizare crește, concomitent cu trecerea de la reflectarea perceptivă, la cea reprezentativă şi la cea noțională. Noțiunea, element fundamental al limbajului noțional, reflectă esența obiectului prin faptul că s-a îndepărtat considerabil de obiectele individuale (până când nu mai corespunde nici unuia, ci tuturora), conservând din fiecare ceea ce este structural.

În cele din urmă, limbajul categorial, al logicii speculative, permite surprinderea prefacerilor, a dinamicii în care sunt angajate obiectele, prin intermediul formelor de reproducere exprimate prin categorii. Din perspectivă logică, categoria reproduce dinamic, constitutiv, totalități nedeterminate prezente, trecute sau viitoare, răspunzând la întrebarea *cum a fost, cum este* şi *cum va fi* un obiect.

Prin urmare, cunoaşterea, din perspectivă logică, presupune „reconstrucția” cognitivă a realității, prin intermediul intelectului, al rațiunii sau speculațiunii. Acest lucru presupune translatarea obiectelor realității în „interior” fie prin model (în care se încearcă o corespondență totală între lume şi produsul cognitiv), fie prin noțiune sau categorie, adică reconstrucția lumii prin diferite grade de îndepărtare de *individual, unic* şi

[5] Vezi A. Surdu, *Gândirea speculativă*, Paideia, Bucureşti, 2000.
[6] Situația în care unui obiect i se recunoaşte o determinație (calitate şi relație) cu alt obiect.

apropiere de *categorial, întreg*. Acest exercițiu a devenit posibil datorită aceloraşi surse antice, a gânditorilor greci, prin Plotin şi discipolul Porfir care descrie ascensiunea sau coborârea în raport cu Unicul. Esența „arborelui" porfirian – un continuum logic desfăşurat între individual şi categorial – face inteligibile sursele diferențelor dintre perspectivele asupra lumii. De exemplu, un cercetă-tor care foloseşte în special limbajul simbolic nu va înțelege fenomenul transcendenței, în timp ce un meta-fizician nu va putea reproduce în laborator, grație limbajului categorial, o anumită reacție chimică. Filosofia limbajului pune problema complemen-taritații, dar şi a compa-tibilității dintre facultățile gândirii implicate în limbaj, în comunicare. Sub acest aspect s-a instituit relativismul cultural grație expertizei lingvistice ale lui Benjamin L. Whorf (vezi infra).

Forma în care un individ comunică este deseori determinantă asupra conținutului. Sub aspect logic, limbajul oricărui individ reflectă balansul dintre cele trei facultăți ale gândirii a căror dezvoltare este determinată de întreaga istorie a personalității sale. De aceea, perspectiva logică asupra gândirii şi limbajului sunt fenomene maximal intricate şi constituie un important filon de cercetare al psihologiei comunicării.

Holismul, în abordarea fenomenelor comunicării, se poate construi pe o viziune funcționalistă asupra lumii, similară celei din matematică. Matematica este ştiința care se ocupă cu studiul relațiilor dintre entități şi nu cu natura acestora – de aceea se întemeiază pe facultatea intelectului şi limbajul simbolic. Din această perspectivă, în comparație cu un număr (care desemnează o mărime concretă) o variabilă nu are semnificație în sine; are sens doar în raport cu altă variabilă. Funcționalismul matematic susține că nu obiectele în sine creează realitatea ci relațiile dintre ele, funcțiile acestora, cele care alcătuiesc esența percepțiilor (după cum mişcarea nu poate fi percepută decât ca funcție între două puncte). Regăsim în această viziune esența concepției intersubiectiviste, conform căreia subiectivitatea are sens numai în interiorul contextului relațional. Nici un individ nu poate exista decât în raport cu figura celuilalt. Alter-ul reprezintă punctul de referință „aristotelic" în definirea propriei persoane. Însă, dacă sine şi alter se constituie reciproc, cum se poate cunoaşte celălalt şi sensul comportamentului său fără o cunoaştere simetrică de sine? După cum un individ scos din contextul său nu poate fi înțeles în coordonatele

personalității sale, comportamentul acestuia scos din contextul său relațional apare ca aberant. Pentru a face predicții asupra comportamentului unui subiect este nevoie de date reperabile, dar mai ales repetabile. Repetiția constituie redundanța, iar fără redundanță fenomenele exterioare par a avea o desfășurare stocastică. Fără un model bazat pe redundanță eşuează orice încercare de înțelegere a comportamentului uman. Prin urmare, orice model al comunicării se fundamentează pe redundanța conținută de fenomen. Simptomul, spre exemplu, este un segment comportamental cu influență asupra anturajului pacientului: simptomul este o funcție a anturajului.

Prin urmare, holismul în comunicare pune problema „câmpului aperceptiv" pe care cercetătorul îl foloseşte ca fundament şi mediator în cercetarea fenomenului. Fenomene ne-inteligibile ale comunicării sunt cele raportate la câmpuri aperceptive înguste, astfel încât să nu permită emergența unor factori care ar ordona schimbul dintre surse. Teoria haosului[7] şi paradigmele holografice asupra universului[8] indică necesitatea unor amenajări aperceptive adecvate, chiar dacă acestea sunt deseori dificil de realizat sau chiar imposibil. Psihologia comunicării desfăşoară *ab initio* o perspectivă holistică în care fenomenul manifest studiat este o fracțiune, decupată deseori într-o manieră arbitrară, din realitatea în care se încadrează cu necesitate. Concepte precum cel de *inconştient*, *stări ale Eului*, *analogic* şi *digital* sunt construite pentru a lua în considerare fenomenul global al comunicării.

Însă chiar dacă dobândim, grație redundanței, cunoaşterea comportamentului celuilalt, nu deținem conştiința acestei cunoaşteri. Cunoaştem sensul comportamentului celuilalt fără *a cunoaşte faptul că îl cunoaştem* – în consecință *modul* în care îl cunoaştem. În aceste condiții, cunoaşterea implicită este ceea care ne guvernează, fără drept de control, comportamentul. Acest fapt este valabil pentru orice gen de cunoştință dobândită despre celălalt şi priveşte în mod special comunicarea.

Constituie, în consecință, o necesitate de fond şi obiect de studiu prin excelență al psihologiei comunicării *comunicarea asupra comunicării, comunicarea asupra modalității în care comunicăm.* Pentru

[7] J. Gleick, *La théorie du Chaos, vers une nouvelle science*, Flammarion, 1991.
[8] M. Talbot, *Universul holografic*, Cartea Daath, București, 2004.

aceasta este nevoie de a distinge nivelul logic şi ontologic la care cercetătorul îşi situează discursul, din considerente psihologice.

Arborele neoplatonician permite, de pildă, o bună raportare la perspectiva holistică în comunicare, necesar adecvată caracteristicilor globale ale fenomenului pe care-l studiază. Se comunică pe paliere verbale, infra-verbale (mimică, gestică etc.) şi para-verbale (atitudinale). Prin comunicare, toate palierele sunt asamblate sub formă comportamentală, astfel încât fiinţarea individului este un fenomen de comunicare iar non-comunicarea devine o imposibilitate. În acest sens, de determinare, obiectul de studiu al psihologiei comunicării este comportamentul.

Dacă există deseori un reflex simplificator al fenomenului comunicării, astfel încât un anumit mesaj este *doar* un anumit mesaj, se datorează fie dezvoltării unor forme specifice ale gândirii prin care este perceput fenomenul (de pildă formele de modelare pentru care nimic nu poate fi lăsat în afara modelului), fie limitelor facultăţilor gândirii, în sine, care nu pot trasa adecvat fondul aperceptiv prin care să fie adecvat perceput fenomenul. Perspectivele (psiho)genetice asupra gândirii indică (re)sursele afective ale cogniţiei[9], capacitate care devine operativă sub aspect categorial, graţie grupării operaţiilor formale în care este posibilă dubla reversibilitate (inversiunea şi reciproca)[10]. Prin urmare comunicarea verbală, paraverbală şi capacităţile cognitive „superioare" sunt ulterioare comunicării infraverbale. Studiile realizate asupra comunicării dintre mamă şi copil arată complexitatea fenomenului şi precizează modul în care se constituie şi consolidează patternuri comunicaţionale bazale. Fundamentele raportului cu celălalt încadrate, de pildă, de Şcoala de la Palo Alto, într-un palier al *relaţiei*, pot exercita o influenţă determinantă asupra capacităţilor cognitive consolidate ulterior, mergând până la anularea acestora (reacţii spontane involuntare care invalidează funcţiile cognitive, situaţia în care individul „vede negru în faţa ochilor"). Sub acest aspect, al substratului afectiv, „iraţional", al raportului cu celălalt, devine dificilă „educaţia" pentru o comunicare eficientă: indicaţia cognitivă nu se poate opune „cutumei" afective, bine consolidate, care operează de la începuturile vieţii subiectului.

[9] De pildă, conceptul de sublimare propus de S. Freud.
[10] Vezi opera lui J. Piaget.

Dacă influenţele afective fac deseori greu inteligibilă comunicarea, întrucât nu pot fi „ordonate” cognitiv, fiind de ordin energetic şi factor dinamic global, funcţiile comunicării, ca ansamblu de reprezentări care întemeiază fenomenul, pot fi mai facil discutate.

1.3. ***Funcţiile comunicării***

Considerăm necesară, de la bun început, precizarea funcţiilor comunicării întrucât sunt lansate, graţie fiecăreia, direcţii de analiză ale fenomenului: de la elemente de epistemologie, la raportul dintre personalitate şi comunicare sau forme ale comunicării. Prin urmare, funcţiile comunicării precizează domeniul de studiu al fenomenului.

– *Informare* – este, în cunoaşterea comună – elementul cel mai „vizibil” şi cu cu caracter general. În perspectivă cibernetică, informaţia se află în relaţie cu nivelul de entropie dintr-un sistem. Informaţia (*informare*, *formare în*) organizează şi permite reglarea sistemului. Din perspectivă holistă comunicarea se realizează prin întregul comportament ale cărui mesaje concurează emergent spre crearea „stărilor” complexe ale indivizilor aflaţi în relaţie. Dacă, de pildă, la nivel verbal se spune „Astăzi s-ar putea să plouă dar s-ar putea să nu plouă”, mesajul din acest palier conţine zero informaţie întrucât evenimentele sunt echiprobabile. Infraverbal, prin gestică, atitudine etc., poate transmite agresivitate reprimată, iar paraverbal să fie percepută o atitudine ascendentă. De aceea, prin perspectivă holistă informaţia este omniprezentă. Dacă în cunoaşterea comună lipsa informaţiei este un fenomen posibil, de pildă prin tăcere sau un material înalt redundant, în perspectiva analizei holiste a comunicării *se simte*, *se intuieşte* întotdeauna „ceva” despre celălalt. Suntem permanent informaţi despre starea şi personalitatea celuilalt, ne lipseşte însă deseori exerciţiul transformării informaţiei implicite într-una explicită. Există, de exemplu, stări foarte greu sau imposibil de pus în cuvinte – în aceste situaţii informaţia abundă, însă traducerea sa în ordinea sistemului conştient este dificilă. Informaţia verbală este univocă, precisă, în timp ce informaţia infraverbală sau paraverbală este plurivocă, multinivelară, holistică. Translarea informaţiei între cele două paliere este dificilă.

– *Poziționare* – reprezintă ansamblul de statusuri (element preponderent structural) şi roluri (element preponderent dinamic) pe care le cumulează o persoană de-a lungul istoriei personale şi care determină formarea specifică a Eului. Această miză este determinantă în formarea personalității şi, de aceea, supraordonată informației. În prim plan se află reprezentarea de sine în raport cu reprezentarea celuilalt – la interferența celor două se constituie orizontul mesajelor. În orice mo-ment în care două persoane comunică, problematica identității, a de-finiției de sine este reactivată implicit sau explicit şi reformulată întrebarea „*cine* este A pentru B (şi invers)?". Prin miza poziționării, fenomenul comunicării este şi unul de reamenajare narcisică. În variile situații ale existenței problematica identițiară devine manifestă în diverse grade: sunt situații, evenimente în care redistribuirea de statusuri este directă. Societatea a instituționalizat anumite schimbări de status. De pildă, schimbarea statutului social de student cu cel de absolvent prin examenul de licență. De-a lungul istoriei societății, schimbările de „poziționare" socială erau marcate ritual[11]. Ritul construieşte un spațiu social destinat elaborării noii identități, concomitent cu pierderea celei vechi. Fără desfăşurări rituale, evenimentele identițiare care determină modificări de poziționare devin traumatice. De exemplu, perioadele pubertății şi climacteriului sunt cunoscute ca deosebit de bogate în evenimente psihopatologice.

Din perspectiva funcției de poziționare, cadrul în care identitatea fiecăruia este bine precizată prin prescripții sociale este înalt securizant – familia, armata, biserica etc. – acestea îndeplinind funcția de stabilitate pozițională. Stasutul şi rolurile sunt constructe sociale care conferă permanență individului şi în ciuda caracterului conservator al lor au o mare incidență, prin instabilitate, asupra modului în care se comunică. Miza comunicării devine conservarea repertoriului de statusuri care a conferit individului securitate psihică.

– *Normare* – există o nevoie implicită de ordine în orice relație prin care individul se află la adăpost de haosul discreționar al influenței celuilalt. Ordinea şi buna limită sunt constitutive mediului cultural. Cultura se întemeiază pe reguli şi interdicții a căror transgresare atrage sancțiuni. Comunicarea se face pe fondul implicit al normei culturale prin care sunt interzise *a priori* anumite mesaje. Din „jocul" cu limita şi

[11] A. van Genep, *Riturile de trecere*, Polirom, Bucureşti, 1995.

la limita normei se nasc şi disfuncţii ale personalităţii „normate" de psihopatologie. Peratologia este, pe fond, un domeniu de studiu al funcţiei normative a comunicării[12]. Revolta, iconoclasmul pot fi înţelese ca o patologie a raportului cu limita, constitutivă fiinţei umane.

– *Influenţare* – este elementul implicit al oricărei interacţiuni care apare, în speţă, bine conturat prin faptul că identităţile se construiesc şi se modifică prin influenţa celuilalt ca placă turnantă a mediului socio-cultural. Orice stare identitiară trebuie menţinută în ordinea homeostaziei; cu cât structura individului este mai sensibilă şi neconsolidată, din pricina unui mediu instabil (în special sub aspect afectiv), cu atât nevoia sa de a controla şi influenţa pe celălalt este mai mare. Nevoia de a influenţa este proporţională cu nivelul de insecuritate narcisică (conştient, dar în special inconştient) şi are ca efect crearea de „breşe" de poziţionare în celălalt, constrâns la anumite „contorsiuni" comportamentale, din nevoia de a menţine comunicarea. Această funcţie defineşte procesele socializării şi personalizării pentru a deveni critică în dinamica individuării. Este vorba despre raportul dintre forţele alienante – în ordinea nevoilor personale – ale societăţii şi capacitatea proprie de împlinire şi sens personal prin contracararea normelor care aduc atingere expresiei nevoilor vitale. Altfel spus, dacă influenţa este exersată predominant de un individ, celălalt va căpăta importante tare narcisice prin faptul că nu a fost considerat suficient pentru a-şi manifesta propria influenţă asupra sa şi a celuilalt.

– *Contact afectiv* – fără dragostea maternă nimic nu este, sub aspectul capacităţilor adaptative ale viitorului individ (personalitatea copiilor-lup sau a celor abandonaţi este ilustrativă). Prin trăirea sentimentelor se creează veritabile „punţi" cu lumea fără de care individul nu ar avea acces la alteritatea psihică şi s-ar manifesta în special în domeniul instinctual. Substratul energetic al comportamentului este afectul, trăirea sentimentului, iar comunicarea este posibilă prin suita de senzaţii care o însoţesc (şi instituie). În perioada arhaică a psihogenezei incidenţa principiului plăcerii este dincolo de orice dubiu. Copilul îşi manifestă zgomotos frustrarea dacă nevoia sa nu este împlinită. Fostul copil, actualul adult, tolerează cu greu senzaţiile de neplăcere, pe care

[12] G. Liiceanu, *Despre limită*, Humanitas, Bucureşti, 2005 şi G. Liiceanu, *Tragicul, O fenomenologie a limitei şi depăşirii*, Humanitas, Bucureşti, 1993.

nu le poate corija, precum în copilărie, prin expresia directă a durerii, din pricina condiționărilor culturale şi acest lucru alienează. Senzația de „comunicare" reală rezidă în starea de a fi împreună cu celălalt, dincolo de diferențele de fond sau de formă. Evenimente de prim rang ale destinului uman se află în relație cu contactul afectiv: iubirea, ura, pierderea etc. „Căldura" sufletească atrage, în timp ce „răceala" creează distanță; individul are nevoie de reducerea distanței afective şi comunicarea în ceea ce proxemica numeşte spațiu intim[13]. La nivelul spațiului intim se joacă cele mai efervescente episoade destinale. Intruziunea, abuzul, senzația de „sufocare" sunt rezultatul lipsei unui spațiu intim adecvat care nu s-a putut construi din cauza invaziei sistematice a celuilalt, determinată de nevoia de control (corelativă unor marcate tare narcisice). Miza psihoterapiilor „abisale" se joacă în special la nivelul acestei funcții – individului îi este permis să trăiască relația cu terapeutul conform nevoilor sale, fără a-i fi sancționată maniera în care comunică, ceea ce conduce la reamenajări identițiare.

Bibliografie

Abric, J.-C., *Psihologia comunicării*, Polirom, 2002.

Gleick, J., *La théorie du Chaos, vers une nouvelle science*, Flammarion, 1991.

Liiceanu, G., *Despre limită*, Humanitas, Bucureşti, 2005.

Liiceanu, G., *Tragicul, O fenomenologie a limitei şi depăşirii*, Humanitas, Bucureşti, 1993.

Mucchielli, Alex, *Arta de a comunica*, Polirom, 2005.

Pânişoară, I.-O., *Comunicarea eficientă*, Polirom, 2004.

Prutianu, Şt., *Antrenementul abilităților de comunicare*, Polirom, 2005.

Surdu, A., *Gândirea speculativă*, Paideia, Bucureşti, 2000.

Talbot, M., *Universul holografic*, Cartea Daath, Bucureşti, 2004.

Genep van, A., *Riturile de trecere*, Polirom, Bucureşti, 1995.

Watzlawick, P., Helmick Beavin, J., Jackson, D., *Une logique de la communication*, Editions du Seuil, 1972.

[13] Direcție psihologică de cercetare circumscrisă psihologiei ambianței apropiate care studiază relația dintre spațiu, ca dimensiune ambiantă, evenimente specifice categoriilor spațiului, şi stările afective, comportament.

2. **PARADIGME ALE COMUNICĂRII**

Noțiunea de paradigmă este corelată celei de *sens*. Rostul oricărui proces mental este să contribuie la emergența unui sens. Întrucât dinamica şi economia psihică a fiecărui individ este unică, sensul devine o chestiune personală. Cu toate acestea, fiecare individ trăieşte într-un mediu cultural care propune *a priori* cadre ce susțin procesul personal de constituire a sensului. Individul produce *sens* în acord şi pe fondul repertoriului propus de mediul cultural, în raport cu trăirile pe care istoria sa personală le-a consemnat.

Pe de altă parte, ştiința se constituie prin obiectivitate şi îndepărtare de trăirea personală subiectivă. De aceea, *legea* presupune sesizarea unor tendințe existente dincolo de individ, la nivelul mulțimilor. Sensul ştiințific se naşte prin îndepărtarea de trăirea individuală astfel încât devine posibilă apariția legii, a repetabilității experimentale care conservă rezultatele şi nu se diluează în diferențele interindividuale. Chiar şi în cadrul instalării în rigorile ştiințifice, sensul unui fenomen se distribuie în funcție de ansamblul de reprezentări *obiective* care dau consistență teoriei. Acest ansamblu reprezintă o serie de repere prin care „realitatea" este decodată, repere prin care este „reconstruită" realitatea sub forma reprezentărilor ştiințifice care alcătuiesc paradigma.

Paradigma este un ansamblu coerent de reprezentări care „servesc drept cadru de referință comunităților de cercetători dintr-o ramură ştiințifică"[14]. Prin paradigmă realitatea externă este transformată în realitate internă, cognitivă, în reprezentare şi desfăşurată grație cadrului mental; este un proces de translatare a realității din planul mediat

[14] T. Kuhn, *Structura revoluțiilor ştiințifice*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976.

perceptiv extern în planul mediat reprezentativ intern. Prin urmare, ştiinţa se face prin intermediere cognitivă, însă chiar instrumentul de studiu şi procesul medierii sunt scoase din ecuaţie. Prin incapacitatea cercetătorului de a menţine distanţa necesară faţă de procesele sale „interne" mentale şi confuzia dintre instrument şi conţinut, subiect şi obiect, paradigma *devine realitate.* În-sinele realităţii – imposibil de cunoscut ca atare – este aproximat prin paradigmă, care capătă valoare de realitate. Una dintre precauţiile epistemice fundamentale constă în conştientizarea statutului paradigmei astfel încât să nu polarizeze întregul câmp mental al cercetătorului, ceea ce ar conduce către convingerea fermă a caracterului imuabil al descoperirilor sale. „Relativismul" paradigmatic este, în acest sens, un exerciţiu necesar oricărui cercetător şi unica manieră de protecţie faţă de tentaţiile de putere ale scientismului.

„Decodorul" paradigmatic este acceptat de membrii unei comunităţi ştiinţifice în funcţie de coordonatele subiective şi istoria predominant personală cât şi epistemică a fiecăruia. Personalitatea cercetătorului este filtrul paradigmatic fundamental în ciuda oricăror precauţii metodologice, întrucât palierul afectiv susţine orice demers volitiv şi cu atât mai mult asamblarea sensului personal. Sensul rămâne o chestiune personală care devine una de grup pentru a se constitui, în cazul comunităţii ştiinţifice, într-o paradigmă.

Dacă sensul rămâne individual, respins de comunitatea ştiinţifică – fenomen care se petrece în preludiul oricăror rupturi epistemice – savantul este „excomunicat" din eclezia ştiinţei şi declarat iconoclast, prizonier al propriilor trăiri şi reprezentări false ale realităţii, „autoinduse". Prin urmare, problematica obiectivităţii şi distanţa faţă de obiectul cercetat este actuală nu numai la nivelul asamblării unei teorii, ci şi în ceea ce priveşte acceptarea sa – proces influenţat de coordonatele profunde ale personalităţii cercetătorului.

Maniera în care este înţeles fenomenul comunicării depinde de paradigma la care cercetătorul aderă. Ansamblul de reprezentări subiacent oricărei paradigme determină maniere specifice de raportare la comunicare. Trecerea de la o paradigmă la alta presupune o schimbare majoră a reprezentării despre lume, în speţă despre modul în care comunicăm.

Care este specificul psihologiei comunicării în ordinea „distanței" față de obiectul de studiu şi a rigorilor metodologice, cu atât mai mult cu cât în câmpul problematic se situează atât psihismul individual (zona intrapsihică) cât şi interacțiunea (zona intersubiectivă)? Dacă această disciplină se centrează asupra psihismului individual se află într-o zonă incomodă din pespectiva cunoașterii științifice – palierul *emic*[15], de profunzime, dificil de cercetat şi verificat, sub forma coordonatelor *idiografice*. Dacă zona de interes este *relația*, obiectul de studiu permite, prin îndepărtarea de variațiile individuale (inconfortabile din punct de vedere experimental), o abordare de tip *etic*, *nomotetică*, legică, prin menținerea la distanță a bulversantei variabilități intrapsihice. Întrebarea nu admite un răspuns şi este reprezentativă pentru spiritul științific modern care menține la distanță fenomene fundamentale precum angoasa, credința, iubirea, în ciuda faptului că se constituie în resurse fundamentale şi elemente de referință destinale pentru oricare gânditor.

Apetența față de o paradigmă îşi regăseşte sursele în istoria personală, indiferent în ce manieră este considerat filonul ontogenetic. De aceea, fiecare mod de a înțelege fenomenul comunicării este valid în contextul personal al cercetătorului şi orice dialog pe temă antrenează, după stabilirea apartenențelor paradigmatice, dificultăți de translație între modele. Orice diferend pe tema „adevărului" unui model teoretic al comunicării trebuie să aibă în vedere relativismul fiecărei abordări, prin declararea poziției cercetătorului într-unul dintre cele patru cadre paradigmatice majore. Diferitele paradigme ale comunicării se poate distribui, folosind, de pildă, modelul clasic elaborat de C. F. Shannon în *Teoria matematică a comunicării* (1952), prin centrarea pe un anumit element al său. Acesta poate să fie emițătorul/receptorul, fenomenele de (de)codare, canalul de comunicare, sau retroaferentația. În esență, paradigmele comunicării glisează fie spre „polul" intrapsihic fie spre cel intersubiectiv, fără a fi exclusiv axate pe unul dintre ele.

Întrucât disjuncția intrapsihic-intersubiectiv se instituie pe fondul unei antinomii a cărei geneză impune simultan două coordonate polare (ego şi alter, „înăuntrul" subiectului şi „înafara" sa, în relație cu *Celălalt*) între care există o cauzalitate circulară (individul se constituie

[15] Disjuncție inițiată de lingvistul L. K. Pike.

prin relație cu lumea care restituie individul), raportul dintre paradigme este de asemenea circular, de proximitate, în care diferența se face prin nuanță și grad și nu prin natură.

Într-o astfel de reprezentare (vezi fig.), paradigma structurală se află în proximitatea celei tranzacționale, ordonate spre polul intrapsihic, în timp ce paradigmele relațională şi fenomenologică alcătuiesc o grupă omoloagă, aflată în vecinătatea polului intersubiectiv-relațional. Circularitatea are avantajul reprezentării dinamice a paradigmelor care pot fi utilizate ca „decodor" privilegiat, în funcție de structura şi relațiile semnificative care au marcat personalitatea cercetătorului, fiind percepute nu atât ca imagini statice cât ca reprezentări cu potențial dinamic, interşanjabil. Paradigmele proxime polului intrapsihic afirmă că mesajul poate fi analizat în special prin cercetarea dinamicii şi a structurii individuale. Paradigmele care tind spre polul intersubiectiv afirmă că analiza mesajului presupune înțelegerea datelor relației căruia este emergent.

În comunicarea coordonatelor paradigmatice se activează mize narcisice şi reprezentări ale lumii a căror satisfacere sau nivel de convergență recomandă complexitatea fenomenului comunicării în chiar încercarea de a stabili repere, de a comunica despre comunicare.

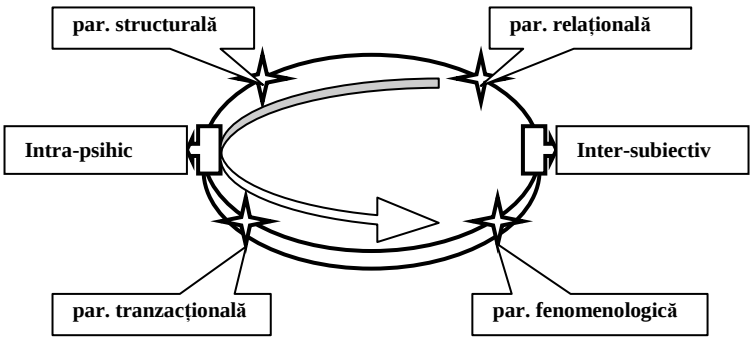

2.1. ***Paradigma structurală***

Paradigma structurală propune un model asupra comunicării care se centrează pe palierul intrapsihic, respectiv asupra personalității, precizându-i relevanța majoră asupra fenomenului studiat. Lumea este construită conform alcătuirii interne a subiectului, în raport cu nevoile

sale vitale. Analiza procesului comunicării devine analiza resorturilor interne ale subiectului care-l determină să perceapă realitatea şi să *re*-acţioneze specific. Structura psihică de suprafaţă, dar în special cea de profunzime determină manierele expresive ale subiecului. *Celălalt*, *alter*-ul nu este decât un „obiect" reconstruit de subiect în concordanţă cu nevoile sale.

În psihologie, paradigma structurală a fost introdusă de către Sigmund Freud. Situată în opoziţie cu behaviorismul – pespectivă care excludea din discursul ştiinţific structura individului pentru a se centra exclusiv asupra comportamentului său, ca unic fenomen cuantificabil – psihanaliza propune o paradigmă care conferă subiectului adâncime şi consistenţă internă. Teoria psihanalitică (în speţă aplicată problematicii comunicării) consideră că resorturile comunicării pot fi surprinse prin intermediul dorinţelor individului şi a balansului expresiv-represiv al acestora. Raportul cu *celălalt-receptor* este determinat de nevoile emiţătorului: *obiectul*, arată Freud, este creat graţie pulsiunii subiectului, vectorul său comportamental[16].

Fiecare subiect se recomandă printr-o structură specifică ce determină maniera în care comunică: paradigma structurală se referă în special la perspectiva topică asupra psihismului. S. Freud şi-a construit teoria prin succesive remanieri în raport cu experienţa clinică (problematica de caz şi specificul pacienţilor). Începând din 1895 şi-a conturat prima sa *topică* psihanalitică, care opunea două sisteme: conştient (împreună cu palierul subconştient, care erau animate de aceleaşi procese) şi inconştient. Începând din 1920 vechea topică este remaniată şi păstrată ca valenţă atributivă în caracterizarea celor trei noi instanţe psihice: *Eul*, *Se*-ul şi *Supraeul*. Subiectul va comunica (se va comporta, în genere) în funcţie de capacitatea sa de a media între principiul plăcerii (expresia pulsională imediată) şi principiul datoriei (al amânării descărcării şi împlinirii nevoilor), conform principiului realităţii (al adaptării la contextul imediat).

Pentru Freud, comportamentul nu poate avea o dimensiune mecanicistă corelată direct stimulilor externi întrucât aceştia din urmă sunt (re)semnificaţi conform coordonatelor profunde ale psihismului, în funcţie de fondul pulsional. Pulsiunea, reprezentant psihic al instinc-

[16] Proces dinamic, element de tensiune care orientează organismul spre un scop.

tului, „scoate" individul din starea *narcisică primară* – stare de radicală izolare de lume – pentru a-l introduce treptat în starea *obiectuală*. Obiectul este, în concluzie, un rezultat al pulsiunii.

Comportamentul în genere şi, în speță, maniera de a comunica, reprezintă un efect al ordinii de profunzime, al balansului expresiv-represiv pulsional. De pildă, într-o lucrare din prima decadă a istoriei psihanalizei, *Psihopatologia vieții cotidiene,* Freud vorbeşte despre *actele ratate:* un domn respectabil ia primul cuvântul în cadrul unei şedințe pentru a spune: „Declar şedința închisă!". Înlocuirea cuvântului „deschisă" cu „închisă" nu este întâmplătoare, un artefact al comportamentului, ci este efectul de structură al subiectului. Domnul respectabil dorea să nu fie prezent la respectiva şedință, considerând-o închisă înainte să înceapă. Nevoia de profunzime putea să se refere, de exemplu, la imaginea de sine a subiectului, la dificultatea de adaptare la propriile nevoi agresive etc.

Maniera în care un „profesionist" comunică în relația cu o colegă, pentru a ne opri asupra altui exemplu, nu poate fi inteligibilă dacă nu se au în vedere nevoile erotice ale acestuia, indiferent de starea sa „civilă". Indiferent, întrucât pulsiunea îşi cere expresia în ciuda comandamentelor culturale, în speță a regulilor morale şi civile. Mesajul „profesionistului" către colega sa va fi reprezentat un compromis între principiul plăcerii – al expresiei erotice directe – şi cel al datoriei – al normelor morale. Principiul realității, amenajat de capacitatea de compromis a *Eului* său îl va determina să lanseze o serie de glume cu temă de seducție fără a-i propune însă colegei sale o întâlnire amoroasă, fapt inacceptabil. *Cuvântul de spirit*, umorul, reprezintă una dintre manierele de exprimare socialmente acceptabilă a nevoilor cenzurate în diferitele amenajări ale ordinii culturale. Dacă „profesionistul" nu va reuşi să îşi exprime nevoile nici sub forma socializată a umorului, dificultatea din cadrul acestei relații va putea „iradia" asupra altei relații în care mesajul erotic va fi pregnant chiar dacă situația, cadrul sau persoana nu va genera stimuli evidenți: „profesionistul" se va angaja în relație cu o altă persoană cu care nu se află în relații de constrângere.

Se pot alcătui diferite inventare de nevoi aflate la sursele specificului în care comunică subiectul. Pentru Freud, nevoile sociale sunt derivate din cele biologice fără a căror energie (localizată la nivelul

Se-ului) fenomenul cultural nu ar fi posibil. Psihanaliza propune un sistem al pulsiunilor ireductibile sub forma a două categorii: pulsiuni de viață (nevoile de autoconservare și erotice) și de moarte (de reducere și anihilare a tensiunii psihice și biologice). Nevoia de a domina, de a înjosi, de a controla sunt reductibile pulsiunilor de moarte (agresivității). Nevoia de cunoaștere, de împlinire, de afiliere sunt reductibile pulsiunilor de viață (transformării prin sublimare a nevoilor erotice).

Conform acestei paradigme, comunicarea poate fi înțeleasă dacă este analizat rolul determinant al structurii subiectului care impregnează în mesaj nevoi vitale. Nevoile vitale sunt cele care marchează sensul mesajului. Cu măsura cu care nevoile vitale se cer satisfăcute (imediat sau mediat) pe întreg parcursul vieții individului, mesajele sale, stilul său de comunicare va fi permanent întemeiat de determinanții structurali.

În cadrul psihanalizei, paradigma structurală va căpăta accente relaționale prin glisarea spre problematica relațiilor de obiect, specifică adepților intersubiectivismului. Din paradigma structurală psihanalitică originează și alte direcții ale teoriei comunicării, precum modelul tranzacțional sau comunicarea proiectivă.

2.2. ***Paradigma tranzacțională***

Paradigma tranzacțională orientează interesul către palierul interpersonal, interacțional, respectiv asupra modalităților de codare-decodare ale mesajului, fără însă a eluda dimensiunea intrapsihică. Elementele esențiale ale comunicării se situează la nivelul de conținut al mesajului, în timp ce structura internă a individului devine secundară.

Prototipul paradigmei este analiza tranzacțională propusă de Eric Berne, autor cu formare psihanalitică. Teoria lui Berne reprezintă o adaptare a celei de a doua topice freudiene (*Se*-ul, *Eul*, *Supraeul*) într-o perspectivă nuanțat intersubiectivă[17].

Corespunzător *Se*-ului freudian, rezervor pulsional în care afectele sunt procese de descărcare, Berne propune *archeopsycheea*, instanță

[17] E. Berne, *Transactional Analysis in Psychotherapy,* Grove Press, New York , 1963.

grație căreia individul trăiește spontan, necenzurat, precum un copil, emoțiile: mândrie, bucurie, furie, plăcere, frustrare, iubire etc.

Corespunzător Eului freudian, instanță care mediază și realizează compromisul dintre normă și pulsiune, dintre plăcere și normă, Berne propune *neopsycheea*, formațiune care permite modularea trăirilor, amânarea descărcării directe prin intermediul funcțiilor rezolutive și programatice ale gândirii.

Exteropsyche este instanța pe care Berne o gândește în raport cu Supraeul freudian. Dacă Supraeul conține comandamentul, legea morală, *exteropsycheea* este sursa oricărei injoncțiuni morale provenite de la autoritate spre discipol.

Elementul de esență este, pentru Berne, tranzacția, unitatea acțiunii sociale, mesaj generat de o stare interioară a Eului emițătorului (identificabilă atât la nivel verbal cât și nonverbal) care interacționează cu o stare similară sau complementară a Eului receptorului. În mod ireductibil există trei stări ale Eului:

Eul Copil (archeopsyche) – indică palierul afectiv al personalității, liber de constrângeri, centrat pe trăire adaptată – defensivă – sau rebelă. Mesajul conține dorința în expresia ei directă prin care se poate manipula și controla, este susținut de afecte pozitive sau negative.

Eul Adult (neopsyche) – reprezintă aspectul rațional prin care individul estimează probabilități și decide în raport cu elementele realității. Mesajele generate de această stare a Eului conțin o importantă componentă rezolutivă, fundamentată pe analiză, comparare, negociere, învățare.

Eul Parental (exteropsyche) – structurat conform principiului datoriei, poate fi asociat imperativului *trebuie*, are o componentă limitativă și una protectivă. În ordine limitativă, mesajul generat de această stare a Eului va conține ordine, judecăți, amenințări; protectiv – va îngriji și consola. Eul parental este sediul etic și axiologic, palierul normativ al individului.

Ca și în psihanaliză (topica *Se*, *Eu*, *Supraeu*), Berne propune un model al personalității, care ca orice model generează reducții simplificatoare prin „descompunerea" obiectului de studiu (a cărui funcționare este hipercomplexă, emergentă, sinergică), ceea ce are ca efect separarea interacțiunilor celor trei instanțe și eludarea efectelor

complexe şi a semnificaţiilor plurinivelare şi plurivoce. Mesajul, comunicarea, sunt analizate, descompuse, conform celor trei surse, chiar dacă cele trei instanţe nu „produc" informaţie în stare pură ci sunt interdependente. Perspectiva lui Berne constă dintr-o reducţie, cu scopuri tehnice analitice, a mesajului, care este dispus în trei mari categorii – având un „emiţător" specific (archeo-, neo- sau extero-) dar *nu* şi un anumit receptor.

Conceptul central al teoriei, cel de *tranzacţie*, indică valenţele intersubiective ale teoriei lui Eric Berne. Tranzacţia determină esenţa relaţiei dintre două persoane şi se realizează la nivelul Eului. Fiecare stare a Eului tinde să interacţioneze cu o altă stare complementară. De exemplu, mesajul parental normativ („Astăzi trebuie să faci ore suplimentare!") determină o reacţie infantilă defensivă („Nu pot!") şi constituie o tranzacţie complementară. Dacă reacţia nu este infantilă, ci de adult („Putem rezolva mâine!") sau de părinte („Trebuie să organizezi mai eficient timpul!"), tranzacţia este încrucişată. Prin urmare, tipul de tranzacţie se naşte din interacţiunea dintre stări ale Eului: complementare dacă se păstrează categoria şi încrucişate dacă se schimbă. Complementar există trei tranzacţii posibile: pot interacţiona doi copii, doi adulţi sau doi părinţi. Încrucişat sunt şase tranzacţii: părinte – adult, părinte – copil, adult – părinte, adult – copil, copil – părinte, copil – adult.

Din raportul intern dintre stările Eului dar mai ales în raport cu *Celălalt* se nasc *atitudinile existenţiale*. Esenţa atitudinii existenţiale se referă la *acceptare*: de sine şi a celuilalt. De pildă, pe plan intern, subiectiv, dacă starea de părinte este exacerbată şi va cenzura permanent starea de copil, individul nu îşi va accepta trăirile fiind înclinat spre o perspectivă rigid-normativă asupra vieţii.

Sunt posibile patru atitudini existenţiale: acceptare de sine cu acceptarea celuilalt, acceptare de sine cu rejecţia celuilalt, neacceptare de sine cu acceptarea celuilalt, neacceptare de sine cu rejecţia celuilalt. Conceptul metaforic de „tricou" se referă la imaginea de sine pe care o afişăm, determinată de atitudinea existenţială. Represia afectivă este posibilă în cadrul oricărui gen de tranzacţie şi în special în cele încrucişate. Individul nu poate comunica trăirea sa indiferent de care stare a Eului ar fi produsă. Trăirile reprimate, de-a lungul istoriei subiectului,

sunt contabilizate sub formă de „timbre” – o colecție de frustrări cu efect asupra comunicării actuale. *Timbrele* mențin individul în paternuri de comunicare, ce vor fi constituit odinioară unice maniere adaptative la comportamentul celuilalt (prin care se capitalizează beneficii importante) şi devin *roluri* prin care celălalt este determinat să se comporte precum persoane semnificative ale istoriei personale. „Oferta” de joc presupune câştiguri nu numai pentru promotor, ci şi pentru cel care intră în rolul omolog. De exemplu, inițiatorul rolului „persoanei geniale” – cel care se comportă pentru a obține şi menține admirația celuilalt – îl va obliga pe „co-jucător” să devină autoritatea „preamărită” care poate tutela „copilul genial” oferindu-i beneficiul „părintelui prestigios, impecabil”. În acest caz este vorba despre repetarea unei tranzacții complementare de la archeopsyche la exteropsyche.

Analiza tranzacțională presupune identificarea tiparelor de interacțiune – a tranzacțiilor care se repetă ciclic şi asamblează un „joc”. Prin jocuri se încearcă satisfacerea nevoilor vitale ale indivizilor grație interacțiunilor a căror redundanță le fac inteligibile. Analiza jocurilor presupune descrierea semnificației rolurilor, a scopurilor şi avantajelor obținute de participanți.

Eric Berne situează paradigma tranzacțională, prin interesul acordat analizei inter-acțiunilor prezente în relație, în tangență cu modelele relaționale, întrucît apetența spre intersubiectivism este temperată prin analiza Eului ca element-sursă intrasubiectiv.

2.3. ***Paradigma relațională***

Paradigma relațională se întemeiază pe supoziția potrivit căreia elementul central de studiu îl constituie relația dintre indivizi, în timp ce elementele structurale de personalitate sunt un epifenomen. Esența oricărei ființe, elementul determinat psihogenetic, este relația pe care individul o întreține cu mediul său. Comunicarea este înțeleasă în termenii generali de interacțiune care „scoate” individul din starea alienantă, nespecifică, de însingurare. Chiar dacă relația produce modificări fundamentale în individ, primatul interacționist ocultează orice preocupare privind istoria devenirii intrasubiective. Sub acest aspect, paradigma relațională se situează în proximitatea celei behavioriste. Pentru

această paradigmă este ilustrativ sistemul propus de şcoala de la Palo Alto sub conducerea antropologului Gregory Bateson.

Comunicarea se realizează pe două „canale": analogic şi digital. Modelul comunicării pe cele două canale provine din istoria domeniului IT: primele calculatoare funcţionau cu mărimi discrete şi pozitive (*analogice* datelor), în timp ce în tehnica de calcul actuală, *digitală*, principiul funcţional este „totul sau nimic". În comunicarea analogică, reprezentată prin tot ceea ce se comunică non-verbal, există raporturi directe (prin analogie) cu obiectele desemnate (de ex. mâinile şi picioarele încrucişate transmit închidere). Comunicarea digitală este cea verbală: când este numit un obiect există statuată, în mod arbitrar, o relaţie cu un cuvânt. Relaţia este arbitrară pentru că, spre exemplu, nu există nici o regulă conform căreia cuvântul „pisică" este singurul potrivit pentru a desemna, în limba română, animalul cu pricina. Acest tip de relaţie este o convenţie semantică în spatele căreia nu există nici o corelaţie imagistică (prin analogie) între cuvânt şi obiectul desemnat (nu este nimic „pisiciform" în cuvântul pisică). În comunicarea digitală „totul sau nimic" necunoaşterea relaţiei dintre obiect şi cuvânt produce pierderea totală a mesajului (dacă în loc de cuvântul „pisică" s-ar folosi, în limba română, cuvântul inexistent „isfig", propoziţia „isfig bea lapte" nu ar căpăta un sens specific, ci o varietate potenţială de semnificaţii).

În ordine filogenetică, comunicarea analogică se situează înaintea celei digitale. Instalarea omului în cultură a presupus trecerea la limbajul digital, care a permis schimbul riguros de informaţie, imposibil prin limbajul nonverbal.

Comunicarea poate fi analizată şi sub alte două aspecte[18]:

- al *relaţiei* construite între parteneri, prin mesajul transmis în manieră analogică. Limbajul analogic posedă o semantică adecvată relaţiei dar nu are o sintaxă care să permită definiţii ale naturii relaţiei. În domeniul relaţiei, comunicarea se realizează sub formă analogică şi, de aceea, limbajul digital nu este adecvat definirii stărilor de relaţie („Nu-mi găsesc cuvintele pentru a-ţi spune cum te percep!"). Mesajul analogic constituie sursa privilegiată de informaţii privind relaţia cu partenerul. Mesajele nonverbale analogice oferă informaţii privind

[18] P. Watzlawick, J. Helmick Beavin, Don D. Jackson, *Une logique de la communication*, Editions du Seuil, 1972.

acordul/dezacordul, frustrarea/gratificarea, dominanța/obediența dintre parteneri;

- al *conținutului*, al informației – transmise digital – între parteneri. Limbajul digital are o sintaxă logică deosebit de complexă dar este lipsit de o semantică adecvată relației. Receptarea informației digitale este importantă însă nu exclusivă. Mesajul de relație poate fi determinant asupra conținutului şi, de aceea, centrarea exclusivă pe conținut trebuie evitată în ceea ce priveşte decriptarea mesajului analogic.

Cele două aspecte ale comunicării (relație, conținut) sunt tipuri logice diferite (vezi infra). Chiar dacă în ordine filogenetică limbajul digital este ultimul achiziționat, nivelul relației şi limbajul analogic este supraordonat limbajului digital şi conținutului comunicării.

Conflictele se pot produce prin erori de traducere din limbajul analogic în cel digital, pentru că materialul analogic este antitetic şi se pretează la diferite interpretări digitale, frecvent contradictorii (de ex. jocul Mimo).

Din punct de vedere al relației, orice tip de comunicare este fie simetric, fie complementar, în funcție de modul în care se întemeiază: pe egalitate sau pe diferență.

În consecință, nivelul relației subordonează două modalități de interacțiune:

- *simetrică* – se caracterizează prin egalitate şi prin minimizarea diferențelor dintre interlocutori;
- *complementară* – se caracterizează prin maximizarea diferențelor. În interacțiunea complementară există două poziții posibile:
  - poziția superioară, primă sau „înaltă”;
  - poziția inferioară, secundă sau „joasă”.

Mediul socio-cultural implică interacțiunea complementară în contexte precise: părinți-copil, profesor-discipol, medic-bolnav etc. Interacțiunea complementară nu poate fi impusă de unul dintre subiecți fără a fi acceptată de celălalt, astfel încât fiecare subiect justifică poziția celuilalt. Este procesul denumit de Bateson *schismogeneză*: conturarea, diferențierea statusului individual prin repetarea aceluiaşi tip de interacțiune (între părinte-copil, de pildă, se produce o schismogeneză complementară).

Cel două modalități de relație pot trece una în cealaltă producând conflict. De exemplu, în încercarea de trecere de la complementar la simetric raportul se poate transforma într-o escaladă a simetriei: *A* (părinte) se dorește simetricul lui *B* (copil) în relație, însă tinde mereu spre a fi complementul înalt al lui *B*. Rezultă o atitudine fals simetrică (real, complementară) în care *A* se dorește „mai egal" decât *B*. Menținerea unei relații de complementaritate devine sursă de conflict: *A* crește, devine adult și nu mai este „copilul" lui *B*; însă *B* dorește, concomitent cu independența și simetria relațională, să mențină complementaritatea inițială cu *A*. În măsura în care *A* și *B* nu acceptă reciproc să fie „imaginea reflectată" a celuilalt se va conserva relația complementară și simetria nu va fi posibilă (situație indicată de raporturile conflictuale dintre părinți și copiii adulți).

În raport cu modalitatea de relație – simetrică sau complementară – se poate valida și nivelul conținutului. De pildă, *A* îi spune lui *B* că norii de tip cumulus au culoare neagră. Dacă relația este de tip complementar cu *A* ascendent, *B* poate accepta această afirmație. Dacă este de tip simetric, poate avea dubii și poate cerceta sursa afirmației (în acest caz eronată). În această privință, chiar dacă la nivelul conținutului se vehiculează un „neomesaj" iar în relație un „arheomesaj", ordinea genetică de constituire a capacităților de comunicare (copilul comunică mai întâi analogic) este determinantă sub aspectul interacțiunii celor două tipuri de mesaje. De aici și apelul la autoritate, ca eroare de argumentare, care se situează întotdeauna complementar ascendent în relație, ceea ce validează, fără suspiciuni, orice conținut al mesajului: *magister dixit*.

În paradigma relațională, extragerea sensului mesajului (având în vedere cauzalitatea sa non-liniară) este o chestiune care ține cu necesitate de analiza contextului, de sesizarea formelor redundante care permit asamblarea de ipoteze privind regulile care s-au consolidat în comunicare. „Jocul" relațional constituie o formă de echilibru al sistemului alcătuit din indivizii- „jucători" cărora le asigură totodată homeostazia. Retragerea din „joc" a unui individ afectează nu doar propriul său echilibru, relațiile în sine dar și restul participanților. De aceea, cel care se retrage din joc și afectează echilibrul sistemului este frecvent „țap ispășitor" și reflectă prin comportamentul personal starea întregului sistem relațional.

Perspectiva sistemică asupra relațiilor permite înțelegerea factorilor care concură la întărirea comunicării disfuncționale şi la dificultatea intervențiilor terapeutice: relația este un sistem în care fiecare membru are o funcție şi o definiție de sine. De pildă, individul „încăpățânat" sau cel „cu probleme" sunt maniere de *a numi* echilibrul sistemului relațional „extrăgând" pe unul dintre participanți şi eludând rolul şi definiția celorlalți. Definiția alocată celuilalt se întemeiază pe atitudinea față de acesta iar atitudinea este definitorie pentru modul de interacțiune. Definiția acordată sieşi, celuilalt şi relației constituie elemente ale unei ecuații complexe care constituie sursa înțelegerii oricărui mesaj.

Conceptul de context, de cadru de referință, este central în paradigma relațională şi pune o problema esențială a cunoaşterii şi a limitelor sale. Nu există fenomene care nu pot fi explicate ci fenomene care nu pot fi corespunzător încadrate şi contextualizate. Paradigmele fizicii cuantice privind interconectabilitatea şi perspectivele non-liniare, holistico-holografice, susțin paradigma relațională. Orice fenomen devine inteligibil odată cu articularea sa într-un cadru suficient de larg pentru a-i contura statutul şi funcțiile. Enigmele se nasc pe fondul insuficientei cunoaşteri a contextului în care se petrec. În această perspectivă, hermeneutica este ştiința încadrării corespunzătoare. Un mesaj sau comportament rămâne criptic atâta vreme cât contextul său nu este accesibil cunoaşterii. Este inclus aici şi subiectul cunoaşterii, nevoia sa de cunoaştere, expectanțele şi condiționările sale. Analiza comunicării presupune în primul rând analiza agentului cunoscător care nu poate fi exclus pe criteriul subiectivității. Emergența, la nivel cognitiv, a sensului dintr-un context dat, exercițiu princeps al paradigmei relaționale, angajează factori afectivi specifici structurii cercetătorului.

Paradigma relațională opune o perspectivă sincronică diacroniei paradigmei structurale. În ordine genetică, orice structură este rezultatul istoriei sale. Întrucât orice arheologie personală comportă riscuri esențiale, observarea comportamentului *aici* şi *acum* devine mult mai eficientă comparativ travaliului hazardat al reconstituirii determinanților trecutului personal. Analiza relației (sine-subiect – celălalt-obiect) concentrează interesul cercetătorului asupra momentului actual, fără a încerca decriptarea reprezentărilor care mediază accesul la structurile de profunzime, mediatoare ale mesajului. Restituirea trecutului şi a influențelor sale

asupra structurii subiectului nu mai este necesară în condițiile în care comportamentul actual *conține* referințe ale condiționărilor revolute. Personalitatea reprezintă unul din elementele sistemului, iar preocuparea privind surprinderea dinamicii intrapsihice glisează spre cea a sistemului în care specificul individual este voalat până la a fi interşanjabil.

2.4. ***Paradigma fenomenologică***

Paradigma fenomenologică reprezintă o altă manieră de glisare din modelele intrapsihice spre cele intersubiective, relaționale. Cu toate acestea, individul este prezent întrucât sublinierea aspectelor interelaționale se face cu includerea fenomenelor actuale intrapsihice. Această paradigmă este relațională numai în măsura în care nu acordă importanță istoriei dinamicii intrapsihice, ci actualității intenționale. Analiza fenomenologică presupune descrierea experiențială a oricărui fenomen (de către cel care-l trăieşte), în încercarea de a-i surprinde esența prin investigarea sistematică a conținuturilor conştiinței. În acest scop, este necesară perceperea intuitivă şi holistică a fenomenului, limitând reflec-ția analitică şi reflexul acesteia care susțin prejudecăți şi interpretări grăbite, hazardate. Sub acest aspect, paradigma fenomenologică este o atitudine în raport cu lumea, o manieră de a o reflecta. Pentru E. Husserl, fenomenologia se opune manierei legice în care psihologul înțelege fenomenele cognitive, întrucât legea psihologică este fundamentul legilor logicii iar acestea din urmă sunt independente de procesul gândirii[19].

Descrierea fenomenului este esențializată şi verificată în raport cu alte fenomene similare într-o mişcare de de-personalizare. Chiar dacă se are în vedere sensul personal, ca rezultantă a proceselor colective de elaborare a semnificațiilor, rezultatul obținut devine general.

Perspectiva fenomenologică presupune raportarea la individ prin prisma „lumii sale", speciale, ireductibile. Lumea individului este considerată într-o manieră sincronică, *aici* şi *acum*, fără incursiuni în trecutul acestuia, stabilind un context actual care normează implicit universul său. Ansamblul trăirilor care alcătuiesc lumea subiectului nu mai este raportat la standarde culturale (patologie, normalitate), operație

[19] E. Husserl, *Recherches logiques: Prolégomène à la logique pure*, PUF, Paris, 1990.

care se opune perceperii intuitive, ci este luat ca atare. Fiecare „lume" constituie o „construcție" personală reuşită în raport cu datele sale[20]. Problema esențială devine maniera în care „lumile diferite" ale indivizilor interacționează şi structurează comunicarea. Fiecare individ conservă date narcisice fundamentale care alcătuiesc *Weltanschauung*-ul său. Atitudinea față de lume presupune încercarea permanentă de a regăsi în datele perceptuale elemente sintonice cu expectanțele subiectului şi, de aceea, sensul presupune intenționalitate. Dacă lumea-celălalt nu sunt concordante cu expectanțele-nevoi ale subiectului, mai devreme sau mai târziu acestea vor deveni, grație intenției şi comportamentului subiectului. Într-o lume alcătuită după chipul şi nevoile subiectului, *Celălalt*-diferit induce un spațiu „ne-ordonat" în raport cu capacitatea subiectului de a-şi controla spațiul. Spațiul ne-ordonat poate fi trăit în diferite maniere, de la breşa existențială, angoasă, siderare, la şansa de construcție comună, liniște, acceptare, în funcție de capacitățile rezonatorii ale „lumilor" aflate în confluență. Pentru „nebun" există un veritabil „război al lumilor" evident prin modul în care comunică, prin faptul că nu poate să țină cont de coordonatele lumilor „străine", ale alter-ului şi nu identifică rezonatorii. De aceea, este căutată *intenția*, pentru ca fiecare lume să capete, din propria perspectivă, o definiție inteligibilă pentru observator. Orice comportament înglobează o intenție, chiar dacă aceasta nu este înțeleasă de observator, situație în care „golul" este umplut prin atribuire.

„Nebunul" (denumit ca atare întrucât intențiile sale sunt inabituale şi incomprehensibile) nu poate decripta elementele comune ale definițiilor lumii sale şi ale celorlalți (cunoaştere normativă, comună de bază), pierzând posibilitatea de a mai trăi altundeva decât în izolarea universului său. Patologia fenomenologică, deşi descriptivă, se instituie pe o perspectivă genetică implicită (din perspectiva justificării sensului şi nu a identificării dinamicii şi conținuturilor) şi mai ales non-normativă. Cu toate acestea, conținutul comunicării este analizat prin raportarea la contextul normativ în care se află subiectul, fără a fi conştient de

[20] Este o perspectivă constructivistă „socială" sau „psihică" prin care lumea este clădită conform istoriei expresiei nevoilor vitale. Ceea ce considerăm a fi o realitate cât se poate de „perceptivă", nu este decât rezultatul unei sume de interpretări realizate şi consolidate prin comunicare.

influenţele pe care le exercită. Metoda comprehensivă constă în precizarea sensului (intrapsihic şi intersubiectiv al) comportamentului, aproximând intenţiile pe care se întemeiază.

Binomul normal-patologic, instalat prin diferitele norme specifice unei culturi nu mai are putere separatoare: experienţele vitale ale „bolnavului" l-au condus la intenţiile şi sensul actual. Delirul, de pildă, este o manieră de raport cu lumea, esenţial identică individului care percepe lumea cât se poate de obiectiv. Perspectiva fenomenologică fundamentează şi curentele antipsihiatrice care pun problema statutului pe care societatea îl conferă nebuniei, prin intermediul instituţiilor sale. Efectele iatrogenice ale azilelor şi, pe fond, fundamentele lor ideologice nu sunt decât o măsură a nevoilor defensive ale societăţii în faţa alterităţii stranii şi bulversante ale chipului „nebunului"[21] şi nu expresia nevoilor individului etichetat ca atare.

Bibliografie

Berne E., *Transactional Analysis in Psychotherapy,* Grove Press, New York , 1963.

Derrida, J., Roudinesco, E., *Întrebări pentru ziua de mâine,* Editura Trei, Bucureşti, 2003.

Drouot, P., *Şamanul, fizicianul, misticul,* Humanitas, Bucureşti, 2003.

Georgescu, M., *Introducere în consilierea psihologică,* Editura Fundaţiei *România de Mâine,* Bucureşti, 2004.

Husserl, E., *Recherches logiques: Prolégomène à la logique pure*, PUF, Paris, 1990.

Kuhn, T., *Structura revoluţiilor ştiinţifice,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976.

Kuhn, T., *Tensiunea esenţială,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980.

Mucchielli, A., *Arta de a comunica,* Polirom, 2005.

Zamfirescu, V., D., *Introducere în psihanaliza freudiană şi postfreudiană,* Editura Trei, Bucureşti, 2000.

Watzlawick, P., Helmick, Beavin, J., Jackson, D., *Une logique de la communication,* Editions du Seuil, 1972.

[21] M. Mannoni, *Le psychiatre, son „fou" et la psychanalyse,* Editions du Seuil, 1970.

3. **PERSONALITATE ŞI COMUNICARE**

În cadrul paradigmei structurale, personalitatea este sursa oricărui fenomen al comunicării. Ca element „operațional" al acestei paradigme, imaginea (definiția) de sine se construieşte prin interacțiunea dintre sine şi lume şi este o componentă importantă a Eului subiectului, nucleu al personalității. Ca urmare, orice psihologie a comunicării este confluentă unei psihologii a personalității cu referire specială la structura şi funcțiile Eului.

Ireductibil, în comunicare există trei modalități de reacție a celuilalt la imaginea de sine, trei situații de interacțiune, de răspuns al celuilalt la definiția dată sieşi:

– *confirmarea* definiției de sine: orice individ are nevoie să fie confirmat ca modalitate în care se prezintă în lume. Este unica reacție gratificantă;

– *respingerea* definiției de sine: celălalt nu este de acord cu modul în care subiectul se percepe („Nu eşti capabil să..., Ai greşit!"). Respingerea este trăită anxios, depresiv şi produce pe termen lung patologie narcisică moderată. Respingerea definiției de sine este o reacție frecventă în negocierea oricărui tip de conflict;

– *negarea* definiției de sine: a nu fi luat în considerare, a nu exista pentru celălalt. Este interacțiunea cea mai nocivă întrucât negația nu trimite spre valoarea de adevăr a definiției de sine, ci spre individ ca sursă a definiției (în loc de „Nu eşti capabil să ... Tu nu exişti pentru mine"). Negarea definiției de sine constă în faptul că poziția şi mesajul individului nu sunt luate în considerare. Din perspectivă logică, confirmarea sau respingerea permit decizia, alegerea, în timp ce negarea definiției de sine trimite spre *indecidabilitate*. De aceea, negarea definiției de sine determină, în diferite grade, tulburări narcisice profunde.

Studiul celor trei moduri de interacțiune a definițiilor de sine s-a realizat din diferite perspective, printre care abordarea psihosociologică a lui R. Rosenthal. Acesta a cercetat influența *definiției* pe care un individ o conferă celuilalt şi a condensat sub denumirea de *efectul pygmalion* rezultatele sale[22]. Pygmalion, personaj din mitologia greacă, este regele cipriot care a realizat, din fildeş, o statuie feminină, de care s-a îndrăgostit atribuindu-i calitățile feminității ideale. În studiul lui Rosenthal, un grup de elevi care au fost prezentați profesorilor ca foarte inteligenți, deşi în realitate aveau Q. I. în zona mediană, au devenit mai inteligenți, în timp ce alt grup de elevi din acelaşi lot, prezentați profesorilor ca mai puțini inteligenți, au dobândit un Q. I. mai mic decât cel inițial. Expectațiile (induse experimental ale) profesorilor, prin care aceştia şi-au construit definițiile față de elevi, au influențat definiția de sine a acestora.

Efectul pygmalion desemnează, drept urmare, tendința de a atribui celorlalți elemente conforme propriilor expectații. Celălalt-semnificativ ne influențează profund dezvoltarea identității în sensul propriilor atitudini şi trăiri. Dacă celălalt este definit ca „bun", conform idealurilor personale, atitudinea pozitivă cu care este întâmpinat îi va permite acestuia dezvoltarea în sensul prezis. Se conturează şi o consecință: efectul prin care se anulează excepția şi se confirmă regula. Dacă un individ considerat „bun" comite o greşeală evenimentul este un accident iar dacă un individ considerat „rău" face aceeaşi greşeală este un fapt normal, probă a structurii sale „viciate". În ambele cazuri, atitudinea de fond şi definiția subiacentă nu se modifică întrucât definiția dată celuilalt constituie o structură stabilă.

3.1. ***Perspective intrapsihice asupra Eului***

Forța Eului este unul dintre elementele cu influență importantă asupra stilului de comunicare. Eul este „slab" în măsura în care expresia personală este redusă şi constrânsă de varii imperative în timp ce „puterea" Eului rezidă în capacitatea sa de expresie produsă prin com-

[22] R. Rosenthal, L. Jacobson, *Pygmalion in the Classroom: Teacher Expectation and Pupil's Intellectual Development*, Rinehart & Winston, N. Y., 1968.

promisul adaptat între diferitele cerințe interne şi externe. În aceste condiții, psihogeneza timpurie a Eului este o secvență care anticipează întreaga evoluție a capacităților de comunicare ale individului. Paradigma structurală psihanalitică prezintă aplicat această secvență grație, în primul rând, inițiatorului său, Josef Breuer, pe care Freud şi-a construit „topicele". Deşi este schițată din 1895 (anul de „naştere" al psihanalizei), prima „topică" freudiană este prezentă în cunoscuta sa lucrare *Interpretarea viselor,* apărută cu cinci ani mai târziu. În această primă variantă, există trei sisteme (inconştient, preconştient, conştient) între care se află „cenzura". A doua variantă este lansată în 1920, în *Dincolo de principiul plăcerii,* în care *Se*-ul preia o parte din conținuturile inconştientului din prima topică (o altă parte fiind transferată şi asupra Eului şi Supraeului), precum şi modalitatea de funcționare (procese primare, organizare complexuală, dialectica forțelor pulsionale).

Freud este cel care introduce în psihologie cu drepturi depline conceptul de Eu ca instanța centrală a personalității. Redăm pe larg principalele idei ale modelului freudian al genezei Eului. Rolul Eului este de a realiza compromisul între cerințele pulsionale, cele ale Supraeului şi cele ale realității. Este organizat în jurul conştiinței, care este nucleul Eului. Conține totodată preconştientul, care este în mare parte înglobat în Eu cât şi inconştientul, întrucât majoritatea operațiilor defensive sunt inconştiente.

Prin extinderea noțiunii de Eu spre palierul inconştient, îi revin funcții diverse precum controlul motricității şi percepției, testarea realității (distingerea realității psihice de cea exterioară) şi modificarea realității, anticiparea, ordonarea diacronică a proceselor mentale, controlul pulsional, subordonate în esență autoconservării individului. Alterarea funcției de testare a realității se înscrie în patologia severă precum puseele delirante, halucinatorii. Din perspectivă dinamică, Eul este polul defensiv al personalității, cuprinde mecanisme de apărare, iar economic este factor de „legare" a proceselor psihice.

În textul *Eul şi Se*-ul (1923) este descrisă geneza Eului alături de Se şi Supraeu. Se-ul este instanța originară iar cele două instanțe, Eul şi Supraeul, se formează prin „telescopare" din Se. Narcisismul primar este depăşit prin exigența Erosului, iar libidoul narcisic (starea originară de *unus mundus*) trece în libido obiectual (starea în care multiplicitatea

mundană începe a se constitui odată cu eboşa *celuilalt*). În această perioadă arhaică, în care Eul începe să fie schiţat, investirea (graţie necesităţilor pulsionale) este echivalentă cu identificarea iar limita subiect-obiect (sine-alter) intermitentă.

De-a lungul psihogenezei, Eul se constituie prin identificări succesive cu obiectele istoriei sale (în primul rând mama şi tatăl) sub forma unui precipitat al relaţiilor de obiect. De aceea, din perspectivă structurală, suntem ceea ce ne-a învăţat să fim suita de persoane semnificative ale istoriei noastre.

Cerinţele libidinale ale Se-ului (dorinţele) nu pot fi satisfăcute în relaţia cu obiectul (obiectul, celălalt, este mobil şi nu se află mereu lângă noi când îi solicităm prezenţa) iar pulsiunea (nevoia) nu poate fi stinsă. De aceea, obiectul (celălalt) este introiectat (adus în „interiorul" nostru) ca parte a Eului, fapt ce ne permite să renunţăm la obiectul extern, real întrucât deţinem, sub formă simbolică, pe celălalt cu noi, „în" noi: orice obiect extern investit devine obiect intern care „populează" reprezentările subiective asupra lumii conţinute de Eu. Tendinţa Eului este, astfel, de a se impune Se-ului ca obiect unic (se creează nucleul „iubirii" de noi înşine), preluând prin introiecţie caracteristicile obiectuale (ale celuilalt semnificativ, mamă, tată etc.). Prin urmare, Eul se identifică cu obiectul şi se recomandă Se-ului în locul acestuia, dirijând asupra sa libidoul Se-ului[23] (în loc să căutăm pe celălalt pentru a ne satisface dorinţele, căpătăm resorturi interne pentru a ne produce satisfacţie – ne „iubim" pentru ceea ce suntem). În fazele iniţiale, Eul are sarcina de a negocia cu două categorii de exigenţe:

1. cele care provin din Se, exigenţe pulsionale (dorinţe);
2. cele care provin din realitatea exterioară, exigenţele realităţii.

Istoria dezvoltării Eului reprezintă istoria adaptării la realitatea obiectivă, externă, prin negocierea cu cerinţele interne. Modalitatea de adaptare la realitate reflectă stadiul de dezvoltare în care se află Eul. Funcţiile Eului controlează în mod progresiv stimulii interni şi externi. În perioada arhaică, în care Eul nu este încă schiţat, dinamica excitaţiilor, a tensiunii, se poartă în termeni de tensiune-descărcare. Sugarul nu poate supravieţui, nu poate controla realitatea externă şi este

[23] S. Freud, „Eul şi Se-ul", în *Freud, Opere 3, Psihologia inconştientului*, Editura Trei, Bucureşti, 2000, p. 233.

dependent de anturaj, de mamă. Protecția în fața tensiunii, a excitației, este asigurată de mamă care caută să-i ofere sugarului un mediu cât mai echilibrat.

Percepția realității este globală iar răspunsul adaptat la excitațiile externe este încă imposibil şi generează tensiuni interne. Orice tensiune internă este semnalată imediat şi descărcată: copilul foarte mic țipă imediat semnalându-şi nevoia. Psihismul sugarului este invadat şi debordat cu stimuli iar această stare precară constituie modelul ulterior al oricărei angoase.

Inițial, sugarul nu poate face diferența dintre starea de tensiune şi cea de lipsă a tensiunii, întrucât odată cu satisfacerea nevoilor intervine somnul. Realitatea se creează pe fondul tensiunii şi a cererii de satisfacere. Dacă nevoile semnalate de sugar ar fi satisfăcute imediat, accesul individului la realitatea reală ar fi imposibil. Realitatea se constituie treptat prin structurarea Eului în raport cu non-eul (ceea ce este celălalt), cu obiectul. Primul fenomen al realității este obiectul, de aceea realitatea nu se construieşte prin interacțiunea cu anturajul, în genere, ci prin modalitatea în care mama vine în întâmpinarea nevoilor copilului.

„Schița" obiectului, a celuilalt, este conturată în starea de foame: există „ceva" (mama) „diferit" de starea de excitație (conform percepției interne a copilului), în funcție de care foamea este potolită. Absența acestui „ceva"– obiect – mamă prelungeşte starea de foame, prezența sa o elimină şi aduce starea de somn. Paradoxal, lipsa obiectului care întreține nevoia creează obiectul. Altfel spus, obiectul înseamnă în mod originar absența sa. Mama devine mamă numai prin faptul că uneori nu este prezentă. Prezența continuă a mamei ar face imposibilă trăirea diferenței dintre sine şi alter printr-o permanentă satisfacere a nevoilor. De aceea, lipsa obiectului inaugurează conştiența realității. Realitatea se constituie prin lipsa gratificării imediate.

Realitatea, exteriorul, după cum sunt percepute originar, sunt dureroase. „Obiectul" care satisface permanent şi imediat nevoile sugarului nu-i permite accesul la realitate; acest obiect „nu există". Spațiul personal este preluat din capacitatea mamei de a-l gestiona: de a veni prea repede în întâmpinarea nevoilor copilului sau prea târziu. O mamă foarte bună – cea care gratifică („instinctiv") nevoile copilului foarte repede îi reduce acestuia spațiul personal prin faptul că nu-i permite să

trăiască starea de singurătate şi tensiunea nevoilor sale care-i conferă treptat atributele de individ. Calitatea mamei este aceea de a putea să nu fie, sub acest aspect, foarte bună şi a putea să se mulţumească cu statutul de „mamă suficient de bună”[24] – cea care gratifică nici prea repede dar nici prea târziu nevoile copilului.

Nevoia, prin care se constituie obiectul şi relaţia cu realitatea, antrenează şi un alt gen de relaţie, cea cu excitaţia din propriul corp. Lumea reală se constituie în paralel cu lumea internă. Prin excitaţiile produse de foame se angajează senzaţiile proprioceptive şi interoceptive, pe baza cărora se fundamentează Eul. Percepţiile primitive, legate de existenţa tensiunii, sunt corelate cu reacţii motrice reflexe. Prin intermediul motricităţii reflexe, care are un caracter ritmic, se încearcă diminuarea treptată a stărilor excitative.

Eul, subiectul, începe să se constituie prin modelul oferit de *Celălalt*. Prima formă de identificare este *identificarea primară* care se desfăşoară în paralel cu procesul de încorporare – procesul de hrănire. Prin foame şi satisfacerea nevoii, sugarul intră în raport cu lumea, cu realitatea externă. Obiectul originar (mama) este absent sau prezent prin intermediul modului în care hrăneşte copilul: prin intermediul sânului, elementul esenţial de contact dintre copil şi mamă. Contactul cu primul obiect se realizează prin intermediul mucoasei bucale, prin dialectica dintre a gusta, a înghiţi, a nu putea gusta şi înghiţi. În jurul vârstei de trei luni, sugarul cercetează şi alte obiecte introducându-le în gură. Baza percepţiei se constituie prin senzaţiile oferite de zona bucală.

Prima formă de relaţie de obiect se realizează prin identificare primară, încorporare şi introiecţie[25]: a fi „ceva” din *Celălalt*, înseamnă a-l aduce „în interior”, „a-l înghiţi”. Obiectul dispare prin înghiţire, ceea ce echivalează cu distrugerea sa. Existenţa obiectului depinde, în contextul originar al sugarului, de satisfacerea nevoii sale de hrană: este ca şi cum pentru copil obiectul, celălalt, dispare imediat după satisfacere. Prin raportul dintre prezenţa obiectului, gratificare şi dispariţia obiectului (distrugerea sa simbolică) se creează eboşa ambivalenţei, care este anxiogenă. Obiectul începe astfel să fie distribuit în două categorii fantasmatice: obiect „bun” şi obiect „rău”. Este simţit ca bun sau rău,

[24] Vezi opera lui Donald Winnicott.

[25] Transpunerea în mod fantasmatic a obiectelor exterioare şi a calităţilor lor în „interior”.

prin caracterul său gratificant sau frustrant şi prin proiecţia pulsiunii (dorinţelor) erotice sau distructive: sânul care gratifică este „bun” iar cel care se retrage sau este absent este „rău”. Această distribuţie binară iniţială, care constituie o defensă la angoasă, se poate păstra în viaţa adultă şi fundamentează atitudinea prin care lumea este percepută clivat ca o sursă de satisfacţii sau de pericole.

Întărirea limitelor dintre obiectul-celălalt „bun” şi „rău” se face prin idealizarea sa şi reprezintă o apărare contra pulsiunilor depresive: obiectul „bun” are toate calităţile pozitive (inepuizabil, etern) iar în cadrul celui „rău” trăsăturile persecutorii sunt exagerate. Fundamentul narcisismului şi al Eului se constituie în relaţie cu obiectul idealizat şi produce *încrederea fundamentală*.

Răspunsul anturajului la nevoile sugarului, identificarea primară şi introiecţia au ca efect constituirea unei schiţe de Eu arhaic, omnipotent, întrucât este ca şi cum lumea nu există pentru sugar decât în raport cu nevoile sale. Omnipotenţa se consolidează în raport cu mişcările sugarului la care anturajul reacţionează răspunzând rapid şi gratificant.

Geneza Eului şi separarea sa de lumea exterioară presupune două etape, de consolidare a Eului arhaic.

1. Eul conţine tot ceea ce este plăcut, în timp ce lumea este indiferentă.

2. Eul conţine ceea ce este plăcut, în timp ce lumea conţine tot ceea ce este neplăcut.

În textul *Pulsiuni şi destine ale pulsiunilor*, Freud utilizează conceptul de *Eu-plăcere* şi *Eu-realitate*: Eul-realitate nu se referă la intervenţia principiului realităţii, întrucât cele două etape stau încă sub incidenţa principiului plăcerii, ci la capacitatea de a simţi lumea în mod obiectiv, adică indiferentă, fără a face din cuplul plăcere-neplăcere calităţi ale exteriorului (după cum se întâmplă în situaţia a doua, corespunzătoare Eului-plăcere).

Starea spre care tinde organismul este de tensiune minimă. Pentru că, pe măsura înaintării în psihogeneză, starea de tensiune minimă este din ce în ce mai greu de atins, intră în dispozitiv diferitele mecanisme de apărare.

Proiecția şi introiecția funcționează în cuplu, împărțind lumea în două categorii. Pentru Eul narcisic, care se satisface autoerotic, lumea exterioară nu este investită cu interes. Însă individul primește în Eul său obiecte de la lumea exterioară (prin pulsiunile de autoconservare) şi simte stimulii pulsionali interiori ca fiind neplăcuți. Individul primește în Eul său obiectele oferite operând o „selecție": dacă sunt surse de plăcere le introiectează, dacă produc neplăcere le alungă, le proiectează şi, de aceea, ceea ce este rău se află în afara Eului arhaic, narcisic. Acest stadiu al Eului, Eul-plăcere, se constituie prin introiecția acelei părți a obiectelor lumii care produc plăcere şi proiecția celor care produc tensiune. În momentul în care toate obiectele „parțiale" care penalizează au fost proiectate, se constituie Eul-plăcere-purificat. Tot ceea ce este rău este „halucinat" în exterior, departe, orice este bun şi diminuează tensiunea este halucinat în actualitate şi aproape. În această etapă, realitatea este minimal schițată şi îndeplinirea dorinței, pe fondul omnipotenței, este realizată în mod halucinator prin echivalența dintre a dori şi a se împlini. Indicele de realitate nu se constituie încă şi descărcarea se produce în absența obiectului prin propagarea liberă a excitației spre imaginea halucinată.

În geneză, Eul se schimbă de la Eul-realitate (care a deosebit între interior şi exterior) la Eul-plăcere purificat. Lumea exterioară descompune Eul într-o parte de plăcere, pe care a încorporat-o şi un rest care îi este străin, o componentă pe care o proiectează şi o simte drept ostilă.

În psihogeneză, prin mielinizarea fibrelor nervoase, motricitatea este treptat coordonată (la nivelul mersului, al controlului sfincterian, al vorbirii) şi tensiunea începe să fie descărcată ordonat. Coordonarea motricității presupune anularea descărcării explozive a tensiunii şi descărcarea controlată şi continuă. Întârzierea descărcării prin motilitate controlată se realizează concomitent cu creşterea toleranței la tensiune. Descărcarea imediată a energiei este stopată prin opunerea unei energii de aceeaşi intensitate, prin *contrainvestire*. De aceea, semnalarea nevoii de hrană a unui sugar poate fi oprită prin distragerea atenției sale, de pildă, prin legănare. Amânarea descărcării imediate este un factor important al dezvoltării cognitive.

Inițial, sugarul nu poate face diferența dintre reprezentarea obiectului şi percepția acestuia, obiectul halucinat este egal cu cel perceput.

Organismul percepe stimuli care provin din exterior, de la care se poate sustrage printr-o acțiune musculară, şi stimuli din lumea interioară (pulsiuni), în fața cărora o astfel de acțiune este inutilă. Funcția Eului, de a proba realitatea (care aparține sistemului conştiinței), se constituie gradat prin diferențierea excitațiilor externe de cele interne, pulsionale. Eul evoluează astfel de la Eul-realitate, la Eul-plăcere-pură spre Eul-realitate-definitiv. Numai Eul-realitate-definitiv distinge percepția de reprezentare şi poate compara obiectul perceput cu reprezentarea sa, actualizând reprezentarea.

Eul-plăcere-purificat este un concept indicativ pentru maniera în care individul se raportează la celălalt. Comunicarea este determinată de capacitatea Eului de a realiza o sinteză „totală" între *bun* şi *rău*, astfel încât interlocutorul să poată să fie bine „tolerat". Dacă este resimțit ca ostil prin proiecție masivă, comunicarea va fi defensivă. Conceptul de Eu-realitate-definitiv permite înțelegerea raportului dintre lumea externă şi cea internă şi a capacității de diferențiere dintre cele două. Inserția în prezent, în realitate, necesară comunicării autentice presupune o bună constituire a indicilor de realitate. Pe de altă parte, în comunicare se poate sesiza raportul dintre nevoia de „descărcare" imediată a tensiunii şi capacitatea individului de a tolera tensiunea şi a putea amâna descărcarea.

Pe fond, perspectiva freudiană a fost preluată de neofreudieni precum Melanie Klein, Anna Freud, Erick Fromm, Karin Horney şi de gânditorii umaniști care s-au centrat în special asupra preocupărilor de ameliorare individuală într-o lume potrivnică. De aici a rezultat şi dificultatea de „autoactualizare" semnalată de Abraham Maslow sau de *autenticitate* despre care a vorbit Carl Rogers. Problematica autoactualizării şi a armoniei cu lumea a fost gândită la incidența dintre versanții teoretici occidentali cu cei orientali, ai diferitelor „psihologii", în care Eul personal-social este numai o formațiune de suprafață în raport cu fundamentele sale impersonale. Carl G. Jung a realizat o remarcabilă sinteză a curentelor personale şi transpersoanale asupra personalității şi Eului. Pentru identificarea fundamentelor ființei, Jung a propus conceptul de Sine, ca personalitatea totală, incognoscibilă în întregime, centru virtual complex, matrice creatoare a vieții, unitate integratoare, supraordonată. Din punct de vedere cognitiv nu poate fi cunoscut, iar din punct de vedere teleologic este sursa vectorilor vitali.

Pentru Jung, Eul este centrul personalității, punct de referință al conştientului, singurul conținut al Sinelui care poate fi cunoscut şi subiect al proceselor de adaptare: entitate activă care transformă tendințele inconştiente[26].

Eul:

- se bazează pe întregul câmp de conştiință şi pe totalitatea conținuturilor inconştiente dar nu constă în acestea;
- este dinamizator şi reglator al vieții individuale;
- este subordonat Sinelui căruia îi aparține din punct de vedere topic;
- parcurge un amplu proces de diferențiere şi individualizare;
- se confruntă cu exigențele realității exterioare şi cu tendințele inconştiente;
- declanşează metamorfoza psihicului uman;
- are drept caracteristică principală individualitatea.

Personalitatea nu coincide cu Eul, ci cuprinde un amplu spațiu inconştient şi neconştientizabil. Jung conturează un vast câmp spiritual prin care conceptul occidental de Eu este remaniat astfel încât ordinea şi sensul personal nu se obțin prin întărirea sa. Procesul de *individuare* se referă la regăsirea unui alt centru al personalității situat la nivelul sinelui (vezi infra).

3.2. ***Perspective intersubiective asupra Eului***

Glisarea spre studiul psihosocial al Eului a presupus trecerea de la o paradigmă intrapsihică la una intersubiectivă. În ultimele două decade ale secolului trecut, problematica personalității s-a extins spre relațiile dintre individ şi societate. Fundamentul acestei abordări a Eului s-a constituit ca o necesitate a interpretării situaționale şi interrelaționale şi conturare a implicațiilor practice.

Considerarea Eului ca nucleu al personalității a fost favorizată de:

- conştientizarea funcțiilor individuale şi sociale ale Eului în raport cu lumea. Analiza funcțiilor Eului a completat pe cele „clasice" (testarea realității, reflectorie, de diferențiere, emergentă, creativă) cu

[26] M. Minulescu, *Introducere în psihologia analitică*, Editura Trei, Bucureşti, 2000.

cele care încearcă să surprindă în special implicaţii de natură socială: adaptare, organizare a cunoaşterii, reglare a conduitei, sursă a ordinii sociale;

o amplificarea rolului Eului în structura personalităţii prin raportare la situaţiile de degradare şi tulburare psihică. A fost reliefat raportul dintre caracteristicile Eului suplu, flexibil, cu mecanisme de apărare suple, cu cele ale Eului slab, incapabil de compromis interior, având drept efect conduite inadecvate, paradoxale, care condamnă individul la suferinţă;

o nevoia de sens şi autorealizare, de fericire, de armonie bio-psiho-socială.

Ca efect al extinderii abordărilor intersubiective, R. F. Bales a propus conceptul de *personalitate interpersonală* definit ca un palier important al personalităţii[27]. Este vorba despre personalitatea după cum este percepută de indivizii cu care relaţionează, de membrii grupului de apartenenţă:

- pe baza naturii şi structurii interacţiunilor din grup;
- a rolurilor şi statutelor membrilor grupului;
- a contribuţiei fiecărui membru la realizarea scopurilor comune.

Personalitatea interpersonală este un concept interacţional, care sintetizează ceea ce este tipic şi comun în reprezentarea celorlalţi despre subiect. Esenţa conceptului se referă la comportamentul individului în grup şi la maniera în care este reflectat de ceilalţi. Personalitatea interpersonală se constituie la interferenţa dintre diferitele norme culturale, restrictive sau permisive, preluate de grup, şi comportamentul individului, ceea ce conduce la constituirea rolurilor de grup. Rolul de grup al individului este determinat de expectaţiile, întărite prin comunicare, ale celorlalţi şi este diferit de comportamentul individului în situaţiile private. Prin conceptul de personalitate interpersonală se pune în relaţie comportamentul impus de grup şi cel dorit de individ, distanţa dintre cele două care generează tensiuni între imperativ şi dorinţă. Diversitatea mare de situaţii şi condiţii psiho-sociale conduce la consolidarea mai multor roluri, toate cu efecte fundamentale în stilul de comunicare. Odată stabilite rolurile de grup, individul trebuie să le „joace" şi să

[27] R. F. Bales, *Interaction Process Analysis: a Method for Study of Small Groups*, Addison-Weslex, Cambridge, 1950.

comunice conform scenariilor aferente: „gânditorul” nu se poate comporta ca şi „zăpăcitul”, iar „zgârcitul” precum „zeița”.

R. F. Bales propune un instrument care să surprindă imaginea celorlalți despre individ, în funcție de comportamentul său. Se urmă-reşte conturarea imaginii individului despre sine prin autoevaluare şi imaginea individului despre ceilalți. Este, pe fond, dezvoltarea direcției sociometrice inițiate de bucureşteanul, prin origine, Jacob L. Moreno. Modelul de personalitate care stă la baza instrumentului este tridimensional şi spațial, sprijinindu-se pe trei categorii de tendințe grupate polar, extrase din multitudinea de comportamente ale individului în grup:

- dominare-supunere;
- sociabilitate-izolare;
- conformism-nonconformism.

Se obține un grafic tridimensional gradat pentru fiecare dintre membrii grupului, în funcție de modul în care se asociază aceste tendințe în personalitatea lor. Sunt conturate manierele în care se percepe subiectul pe sine şi percepția celorlalți, interacțiuni, conflicte, asocieri posibile.

3.3. ***Personalitate şi reacții de fond***

Fenomenul comunicării, grație dimensiunilor sale inconştiente, chiar dacă poate fi analizat, nu poate fi supus controlului. Palierul cognitiv modulează exclusiv mesajul conştient, verbal, în timp ce nivelele filogenetic arhaice, în care relația „se trăieşte”, determină reacții spontane imposibil de prevăzut, de programat şi de integrat în scopurile conştiente ale comunicării. Reacția de fond poate fi în cel mai bun caz reprimată, însă cu efecte importante din cauza clivării mesajului, între starea afectivă şi discursul cognitiv. Reacțiile de fond sunt rezultatul fundamentelor personalității subiectului, condensat al istoriei sale şi, prin beneficiile consolidate, sunt stabile. Prin urmare, în situațiile conflictuale de comunicare individul poate reacționa ca:

a) *buldozer* – reacție agresivă, autoritară, dominantă, care urmăreşte supunerea fără echivoc a interlocutorului. Celălalt nu are importanță pentru că este o prelungire narcisică a intereselor personale. Această reacție spontană indică breşe narcisice importante. Reacția

conduce la extinderea conflictului, atacul şi contraatacul dur deteriorează relaţiile dintre parteneri şi conduc la eşecul relaţiei;

b) *papă-lapte* – este persoana pasivă care nu opune rezistenţă atunci când îi sunt încălcate flagrant interesele vitale. Sunt persoane pentru care interlocutorii au o statură „impunătoare" pe care o respectă cu orice preţ. Unica alternativă este obedienţa şi acceptarea nevoilor celuilalt. Concesia şi capitularea pot oferi o anumită satisfacţie persoanei, întrucât prin conformism şi obedienţă consideră că îşi asigură respectul celuilalt. Pe de altă parte, capitularea produce subiectului o puternică frustrare şi dorinţa de a rezista „tentaţiei" expresive pe care nu şi-o permite din pricina culpabilităţii;

c) *delicatul* – este o „specie" a reacţiei de papă-lapte, camuflează o atitudine ofensivă reprimată, specifică personalităţii dependente. Este adeptul relaţiei coezive şi liniştite, relaţie pentru care îşi ascunde propriile interese. Teama specifică a „delicatului" este de a nu leza interlocutorul şi de a nu se confrunta cu furia sa. Chiar dacă este conştient de propriile interese, consideră că „gratificarea" trebuie amânată în beneficiul menţinerii unei relaţii amiabile;

d) *evitantul* – se caracterizează prin fuga din faţa conflictului, concretizată fie prin refuzul oricărei situaţii cu potenţial conflictual, fie prin abandonare prematură. Evitantul nu are capacitatea de a suporta tensiunea confruntării şi consecinţele acesteia. Eludează propunerile partenerilor, dar nu face propuneri, nu luptă dar nici nu cedează. Este mai curând reacţia specifică structurii pasiv-agresive.

Problematica reacţiilor spontane trimite spre caracteristicile de stabilitate ale personalităţii, spre capacitatea de auto-înţelegere, de evaluare cât mai corectă a imaginii de sine, spre o personalitate stabilă, aptă de a susţine variile afecte care animă procesul comunicării. Forţa Eului se exprimă în maniera de gestiune a propriei agresivităţi, iar nivelul agresivităţii se află în raport cu coerenţa personalităţii şi economia conflictului intern.

3.4. ***Tip de personalitate şi comunicare***

În problematica raportului dintre personalitate şi comunicare se operează cu tipologii de personalitate. Conceptul de tip de personalitate

este o construcție statistică şi, în consecință, dificil de observat în stare „pură” în realitate: se pot identifica trăsături predominante care se constituie în „marca” individului. Încadrarea celuilalt într-o tipologie este expresia nevoii de putere în relație. Categorizarea interlocutorului permite anticiparea unor reacții ale sale însă, totodată, artificializează comunicarea. Comunicarea autentică presupune capacitatea de a tolera incertitudinea față de celălalt şi a putea descoperi nonanticipativ caracteristicile sale. Utilitatea tipologiei de personalitate constă în aprecierea propriei structuri şi predominanțe, ceea ce permite, cognitiv, analiza *a posteriori* a diferitelor comportamente proprii.

– Individul anxios crede că lumea este plină de primejdii. În consecință trebuie să anticipeze şi să fie pregătit pentru desfăşurări catastrofale ale vieții. În raport cu această structură se recomandă atitudinea securizantă, prin evitarea temelor fobice. Anxiosul îşi face griji disproporționate în raport cu posibilele „riscuri” care pot exista sau care apar în contextul vieții sale şi al celor din jur. Se află într-o permanentă stare de încordare vigilentă în scopul de a putea „controla situațiile”. Are o permanentă stare de tensiune psihică şi somatică. Incertitudinea este trăită foarte dificil.

– Individul paranoid crede că este vulnerabil, că lumea se află împotriva sa şi, de aceea, nu trebuie să aibă încredere în nimeni. În raport cu paranoidul este solicitată o bună argumentare şi subliniere a scopurilor personale ale relației. Referirea la regulă, normă şi lege este o temă frecventă precum şi polemica sau atitudinea ofensivă. Paranoidul este neîncrezător şi suspicios, pentru că celălalt are permanent în relația cu sine scopuri care îi pot aduce atingere. Se menține rigid în propriul univers construit prin rațiune şi excluderea afectelor. Umorul şi starea de bine sunt minimale, iar celălalt este pus încontinuu la îndoială prin căutarea de dovezi care îl pot incrimina. Orice atac asupra propriei persoane este resimțit amplificat şi, de aceea, reacția sa va fi cu mult mai amplă. Trăieşte dificil situațiile neclare din pricina potențialului de insecurizare pe care îl implică.

– Individul isteric simte că nu poate exista fără a seduce, consideră că nu se poate afla într-o relație fără a se comporta „special”. Se manifestă astfel încât să se afle permanent în centrul atenției prin comportament teatral, seductiv şi vestimentație deosebită. Discuțiile se centrează asupra trăirilor propriei persoane, solicitând compătimire, dar

sunt lipsite de profunzime, de aceea starea sa afectivă poate oscila rapid. Se raportează afectiv binar la ceilalți încadrându-i în persoane simpatice şi antipatice. Se raportează la ideal şi exagerează situațiile şi trăirile sale. Celălalt îşi poate pierde oricând statutul de ideal pozitiv pentru a deveni unul negativ.

– Individul obsesional crede că se poate respecta norma socială numai dacă totul este controlat şi ireproşabil. Are o ținută morală deosebită, dorește, perfecționist, să respecte norma, legea, regula socială. Întrucât analizează în detaliu toate aspectele realității, în special cele etice, îi este greu să ia o decizie din teama de a nu încălca norma, de a nu greşi.

– Individul narcisic crede că este special, deosebit, şi i se cuvine totul. Trăieşte dificil orice situație în care nu se află în centrul atenției. Are sentimentul excelenței şi unicității care îl situează deasupra maselor de care se detaşează sub toate aspectele. Consideră normal numai un destin privilegiat, de succes pe toate planurile. Ceilalți sunt obiecte folositoare în planurile sale: narcisicul se raportează la persoanele din jurul său ca şi cum acestea nu ar avea propriile nevoi vitale. Pentru a corespunde în permanență modalității în care se percepe, narcisicul este centrat pe imaginea sa. Orice atingere a propriilor interese îi provoacă afecte extreme manifestate agresiv.

– Individul dependent nu se simte în stare să ia decizii, are nevoie de suport şi aprobare. Preferă să accepte deciziile celorlalți şi să le urmeze planurile, pentru că nu poate risca să îi fie invalidate convingerile sale. Pentru că resimte catastrofal separarea, se comportă astfel încât să păstreze toate relațiile. Este de acord cu opiniile celorlalți chiar împotriva propriilor interese. Este foarte sensibil la critica pe care o resimte ca respingere şi caută să îşi corijeze comportamentul conform indicațiilor. Crede că este slab iar ceilalți puternici şi, de aceea, consideră că trebuie să fie mereu în preajma celor puternici.

– Individul pasiv-agresiv crede că ceilalți vor să-l domine şi are de pierdut dacă îi contrazice direct. Trăieşte cu mare dificultate situația în care este nevoit să accepte autoritatea. Iconoclast, este rezistent la atitudinile şi comportamentele celorlalți, se află în opoziție implicită cu ceilalți prin ineficiență şi lentoare intenționată.

3.5. *Cultură şi personalitate*

Capacitatea de comunicare este determinată de condițiile (sociale) în care se constituie personalitatea, de spațiul cultural. Definiția de sine, ca reflex al modului de structurare a nucleului identițiar, are o importantă influență asupra stilului de comunicare. În special în societatea actuală există un deficit de condiții care să favorizeze structurarea unei identități stabile. Faptul că, de pildă, mamele petrec puțin timp cu copiii, din pricina modului actual de angajare profesională, produce breşe în dezvoltarea identițiară a copilului.

În societatea actuală există un deficit al stimei de sine pe fondul unei educații orientate în special de principiul datoriei, ca orientare compensatorie față de reducerea drastică a capacității de a acorda copiilor un mediu afectiv optim, propice coagulării cursive a spațiului personal. Bunele intenții educative sunt deseori ratate pentru că imperativul educativ anulează dorințele vitale ale copilului, ceea ce reduce autostima. Represia masivă a dorințelor consecutivă unei educații rigide (excesive sau insuficiente) are ca rezultat nuclee identițiare instabile.

Idealul educativ propus de mediul cultural se orientează după coordonatele „păcatului" şi cele ale datoriei şi nu după cele ele „vieții" şi a „bucuriei", în care să fie respectate trăirile copilului şi gestionate expresiv. Violența fizică sau psihică aduce atingere autostimei copilului prin faptul că acesta ajunge să considere propriile nevoi şi dorințe ca incompatibile cu existența în relație. Datoria față de celălalt devine esențială, în timp ce datoria față de sine minoritară şi nesemnificativă.

Studiile privind raportul dintre condițiile socio-culturale, personalitate şi, prin urmare, comunicare au produs curentul de gândire denumit *Cultură şi personalitate*. Aceste studii au fost angajate în primul rând de antropologi precum Franz Boas şi Edward Sapir, întemeietori ai relativismului cultural[28] şi au contribuit la înțelegerea „cadrelor" în care individul aflat într-o cultură îşi „proiectează" personalitatea.

[28] Prin care se afirmă caracterul *sui generis* al fiecărei culturi: întrucât este unică, o cultură nu poate fi evaluată prin comparare cu o alta, ci doar în raport cu propriile valori şi norme. Orice credință şi expresie culturală este lipsită de semnificație şi validitate în afara contextului său de uz. Boas nu era de acord cu Morgan şi Tylor angajându-se într-o riguroasă critică a metodei comparative care făcuse carieră în antropologie. Prin urmare, relativiştii consideră cultura ca un set de caracteristici de bază (integrat, unitar, simbolic, dobândit) împărtăşit de toți membrii săi.

Sapir şi-a desfăşurat teoria pornind de la fenomenele descrise în cadrul lingvistic. Astfel s-a precizat faimoasa ipoteză Sapir-Whorf[29]-Korzybski prin care se afirmă funcţia limbajului ca principal clasificator şi organizator al experienţei sensibile. Sapir a reuşit să pună în relaţie inconştientul, personalitatea, limba şi cultura în cadrul unui *sistem formal implicit* care impune indivizilor categoriile conceptuale.

Limbajul oferă un câmp privilegiat pentru studiul acţiunii mecanismelor inconştiente. O limbă formează un sistem complex de raporturi a căror configuraţie nu ajunge în conştiinţa utilizatorului. Scăpând formulării spontane cât şi înţelegerii directe, acest „sistem formal implicit" impune utilizatorului categorii conceptuale şi scheme cognitive, clasificând şi ordonând datele experienţei sensibile, modelând percepţia. Sistemele formale implicite decupează şi compun ansambluri care, chiar dacă sunt considerate ca reprezentând realitatea obiectivă, îşi datorează conţinutul proiecţiei categoriilor inconştiente. Aceste categorii conceptuale scapă înţelegerii individului, astfel încât, chiar dacă o limbă conţine toate structurile gramaticale necesare exprimării cauzalităţii, noţiunea de cauzalitate nu figurează explicit în conştiinţa utilizatorului.

Comunicarea presupune o relaţie fundamentală între cultură şi personalitate sub aspectul sensului implicit pe care se construieşte mesajul. Relaţia dintre cultură şi personalitate este de cauzalitate circulară: diferitele tipuri de personalitate influenţează profund gândirea şi acţiunea comunitară. Formele de interacţiune socială fasonează, la rândul lor, diferitele tipuri de personalitate. Personalitatea nu este determinată de un proces colectiv de adaptare la „normal", ci de necesitatea adaptării la un cât mai mare număr de modele de gândire şi acţiune. Cultura este un vast sistem comunicaţional al cărui cod inconştient reprezintă suma modelelor culturale care acţionează permanent şi

[29] Plecând de la afirmaţiile lui Sapir, Benjamin Lee Whorf precizează relaţia categoriilor fundamentale ale gândirii, spaţiu, timp, subiect-obiect cu limba (exemplifică prin raportul dintre o limbă indo-europeană, precum engleza şi limba indienilor Hopi). Articolele sale au fost reunite de J. B. Caroll sub titlul *Language, Thought and Reality* (Technology Press of M. I. T., 1956). Whorf consideră că fiecare limbă este un sistem vast de structuri care ordonează cultural formele şi categoriile care permit individului comunicarea, analiza naturii, înţelegerea sau ignorarea anumitor fenomene şi relaţii; prin acest sistem individul îşi edifică perspectiva sa asupra lumii.

modelează comportamentul individului în societate. Este un univers de forme, de semnificaţii şi conduite simbolice care, pe măsură ce sunt cunoscute şi dirijate, în aceeaşi măsură sunt percepute intuitiv şi lăsate să se petreacă, ignorate. Cu măsura cu care sunt ignorate devin articulate preconştient şi inconştient, întemeind condiţiile *proiecţiei* (vezi infra).

Cultura unui grup nu este altceva decât inventarul tuturor modelelor sociale de comportament manifeste ale grupului. *Locul* acestor procese, a căror sumă reprezintă cultura, nu este comunitatea teoretică numită societate, ci interacţiunile individuale şi universul de semnificaţii construit de fiecare în relaţiile sale. *Locus*-ul psihologic veritabil al culturii este individul şi inventarul său concret de indivizi cu care comunică şi nu grupul abstract, economic, politic, social. Nu poate exista, de exemplu, un inconştient transpersonal care trimite la o imagine impersonală a societăţii, o cultură transcendentă individului (greşeala antropologiei clasice care defineşte cultura ca o entitate specifică izolabilă de indivizi, care-i devin martori), fără „suportul" ansamblului de oameni care alcătuiesc grupul. De aceea, în afara indivizilor, ca generatori de valori culturale, cultura rămâne o *pură ficţiune statistică*.

Una dintre primele teoretizări ale relaţiei dintre *cultură* şi *personalitate* a fost elaborată de Abraham Kardiner, în colaborare cu Ralf Linton, plecând de la datele culese în insulele Marchise[30]. Teoria a fost dezvoltată prin datele oferite de Cora du Bois asupra populaţiei Alor[31] şi publicată în *Frontiere psihologice ale societăţii* (1945). Structura *personalităţii de bază* se construieşte, într-o cultură, plecând de la *instituţiile primare* (cadrul socio-economic al societăţii şi practicile educative adiacente), care sunt constituite din sistemul educativ care formează şi transmite valorile şi regulile de conduită fundamentale ale societăţii. Structura *personalităţii de bază* determină *instituţiile secundare* care sunt *sisteme proiective* derivate, exprimând nevoile personalităţii în termeni de artă, religie şi mijloacele de satisfacere. Personalitatea este un mediator între instituţiile primare şi cele secun-

[30] A. Kardiner, *L'individu dans sa société. Essais d'anthropologie psychanalytique*, Gallimard, 1969.
[31] Insulă în Pacificul de sud-est, între Java şi Noua Guinee.

dare. Modelul are un potențial dinamic indicând maniera în care schimbarea sistemului de subzistență modifică practicile educative care produc, la rândul lor, modificări în structura de bază a personalității.

În cazul în speță, Kardiner, grație unei metode riguroase, precizează specificul instituțiilor şi a personalității de bază a locuitorilor din Alor[32]. Modul de subzistență al populației este agricultura, ceea ce înseamnă că responsabilitatea principală aparţine femeilor; bărbații se ocupă cu creşterea porcilor şi a puilor. Când pleacă la câmp, femeile îşi lasă copiii în grija fraților mai mari sau a vârstnicilor. Modul de subzistență – femeile care lucrează la câmp – determină modul de educație al copiilor – neglijența maternă. Acesta determină o personalitate de bază restrânsă în plan afectiv şi „distorsionată" la nivelul funcțiilor cognitive. Instituțiile secundare, religia şi folclorul, reflectă aceste deficiențe ale personalității, prin caracterul negativ al lor. Zeii şi strămoşii sunt temuți pentru răul pe care-l pot face – nu sunt investiți cu nici un aspect pozitiv al imaginii parentale. Motivele folclorice emană agresivitate şi animozitate – simbolizează agresivitatea inconştientă îndreptată asupra mamei. Personalitatea de bază a populației din Alor este caracterizată prin anxietate, neîncredere, dezinteres față de lumea exterioară, lipsa spiritului de întreprindere, agresivitate difuză, refulată, compensată printr-o permanentă vigilență, incapacitate de idealizare a unei imagini parentale sau a unui zeu.

Sistemele proiective fundamentează, grație planului profund al personalității, arta, religia, produsele culturale în genere – produse dedicate comunicării, prin excelență. Dacă prin raportul dintre cultură şi personalitate s-a putut preciza într-o manieră relativistă specificul şi funcția culturală, contextuală în cadrul personalității, Freud a precizat raportul inițial, universal dintre orice cultură (Cultura cu majusculă) şi personalitate.

Lucrarea prin care Freud a încercat o istorie arhaică a relației sociale este *Totem şi tabu – unele corespondențe între viața psihică a*

[32] Faza 1: studiul instituțiilor, al obiceiurilor şi folclorului din Alor. Faza 2: pe această bază se avansează o ipoteză asupra impactului instituțiilor asupra dezvoltării ontogenetice. Se verifică această ipoteză prin studiul şi analiza a opt biografii indigene, culese de etnograf. Faza 3: se compară rezultatele unei analize psihodinamice a celor opt subiecți cu studiul efectuat de psihologi asupra unor protocoale Rorschach (test proiectiv frecvent aplicat) şi o colecție de desene realizate de copii.

primitivilor şi nevroticilor. Freud arată că etica îşi află momentul iniţial în paricidul consecutiv unui monopol sexual. Scenariul propus de Freud este tripartit. În prima parte, întâlnim o hoardă antropoidă în care un tată, înconjurat de femele, fiice şi fii, deţine prin forţă monopolul sexual absolut. Puterea Tatălui este de temut şi nici unul dintre fii nu poate să îl răpună. Acest prim episod conturează figura terifiantă a Tatălui. Pentru a avea o măsură a acestei figuri, Freud interpretează potopul biblic prin forţa represivă a Tatălui: „Mitul potopului este de asemenea un mit al colerei tatălui”[33]. În a doua parte, fiii frustraţi pun la cale paricidul. Al treilea episod este cel mai important întrucât indică o schimbare de direcţie în comportamentul fiilor paricizi. După crimă, au simţit, în comun, culpabilitatea astfel încât, ceea ce Tatăl le interzicea din exterior acum îşi interzic ei înşişi, printr-un *efect retroactiv*[34]. În loc să-şi partajeze femelele, acţiune care constituia mobilul iniţial al complotului, aceştia decid să renunţe la satisfacţia sexuală imediată şi la violenţă. Înţeleg că dacă şi-ar fi împărţit femelele s-ar fi reajuns în scurt timp la situaţia iniţială. În consecinţă, prin conştiinţa culpabilităţii, fiii proclamă ca interzise atât omorârea totemului (ca substitut al Tatălui) şi cât şi relaţiile sexuale endogame (cu femeile eliberate prin paricid) – legea interioară este instituită, *Cultura* este constituită. De acum înainte individul are a-şi cenzura sieşi diferite conţinuturi psihice: în speţă, agresivitatea şi sexualitatea. Se constituie cenzura internă şi conţinuturi care intră sub incidenţa interdicţiei; odată cu aceste conţinuturi – inconştiente – comunicarea cu celălalt devine proiectivă, interlocutorul este ecranul pe care se reflectă ceea ce subiectul nu poate accepta, din pricina restricţiilor culturale interiorizate.

Bibliografie

Bales, R., F., *Interaction Process Analysis: a Method for Study of Small Groups*, Addison-Weslex, Cambridge, 1950.

Freud, S., „Dincolo de principiul plăcerii” (1920), în *Freud, Opere III, Psihologia inconştientului*, Editura Trei, Bucureşti, 2000.

[33] S. Freud, *Les premières psychanalystes, Minutes (II) de la Société Psychanalytique de Vienne (du 7-10-1908 au 15-06-1910)*, Gallimard, 1978, p. 73.

[34] Modificarea ulterioară a urmelor mnezice în funcţie de noile experienţe, moment în care li se conferă un nou sens şi o eficacitate psihică (Cf. J. Laplanche, J.-B. Pontalis, *op. cit.*).

Freud, S., „Eul şi Se-ul" (1923), în *Freud, Opere III, Psihologia inconştientului*, Editura Trei, Bucureşti, 2000.
Freud, S., „Inconştientul" (1915), în *Freud, Opere III, Psihologia inconştientului*, Editura Trei, Bucureşti, 2000.
Freud, S., „Pulsiuni şi destine ale pulsiunilor" (1915), în *Freud, Opere III, Psihologia inconştientului*, Editura Trei, Bucureşti, 2000.
Freud, S., „Refularea" (1915), în *Freud, Opere III, Psihologia inconştientului*, Editura Trei, Bucureşti, 2000.
Laplanche, J., *Problématiques I, l'Angoisse*, PUF, Paris, 1981.
Minulescu, M., *Introducere în psihologia analitică*, Editura Trei, Bucureşti, 2000.
Rosenthal, R., Jacobson, L., *Pygmalion in the Classroom: Teacher Expectation and Pupil's Intellectual Development*, Rinehart & Winston, N. Y., 1968.
Winnicott D., *Procesele de maturizare*, Editura Trei, Bucureşti, 2005.

4. **FORME ALE COMUNICĂRII**

4.1. ***Comunicarea paradoxală***

Paradoxul constă într-o contradicție care reiese dintr-o deducție corectă, pe baza unor premise consistente. Forma prototip de paradox este cea logico-matematică: o clasă nu poate fi un membru al ei înseşi – ceea ce conține toate elementele unei colecții nu poate să fie un element al acelei colecții[35]. Deşi acest concept este produsul analizei logice a modului în care se produc judecățile, depăşeşte sfera specific cognitivă pentru a se înscrie, într-o accepțiune largă, ca fenomen legat de existența umană în genere. Spre exemplu, libertatea, în viziune existențialistă, este un concept paradoxal, întrucât singura libertate este aceea de a nu fi liber.

Paradoxul se creează la interferența dintre capacitatea de construcție logică a lumii cu cea de trăire a lumii. De exemplu, orice joc este paradoxal: este caracterizat prin faptul că ceea ce se întreprinde de către jucători nu are semnificația proprie acelei activități, ci o alta, stabilită prin reguli. Semnificația jocului trimite spre valorile pe care le propune un anumit mediu social şi spre întregul specific interacțional al individului, al grupului şi comunității. Semnificația unui joc sportiv nu constă în regulile sale (punctaj, victorie etc.) ci în (re)trăirea prin delegație ludică a tuturor situațiilor cu care un individ se confruntă în propria societate: norme, autoritate, individualism vs. comunitarism, nedreptate, şansă, prestigiu, oprobriu etc. Grația acestui raport, de trăire „ca şi cum", prin joc, a dinamicii şi conținuturilor sociale, jocul sportiv operează ca *model expresiv* al tensiunilor la care societatea îl supune, propunând maniere „ideale" de interacțiune, precum cea de fair-play.

[35] B. Russell, A. N. Whitehead, *Principia mathematica*, Cambridge University Press, 1910-1913.

Acelaşi lucru este valabil şi pentru alte produse culturale precum umorul, experienţa religioasă, tot ceea ce are, în genere, o structură simbolică. Multe dintre realizările culturale sunt legate de raportul cu paradoxul şi de dificultatea de a distinge între diferitele tipuri logice, în procesul reflectării realităţii. Orice gen de situaţie care se defineşte prin clivajul dintre „realitatea reală", obiectivă şi cea subiectivă, de exemplu, conform sintagmei „ca şi cum", este paradoxală: lucrurile se petrec (ca şi cum), fără a se petrece. Problematica simbolului este conexă celei a configuraţiei paradoxale a lumii[36]. Necesităţile veritabile ale sufletului şi vicisitudinile, culturale, de expresie ale acestora, sunt cele care determină paradoxul şi comunicarea paradoxală.

Comunicarea paradoxală pune problema mesajelor, cu această alcătuire, ventilate în cotidian, dar şi a posibilităţii terapeutice prin intervenţii „simptomatice", opuse celor „sănătoase", de „bun-simţ". Comunicarea paradoxală propune o terapeutică a conflictului întemeiată pe principiul, comun cu medicina homeopată, *similia similibus curantur*. Un comportament aflat în ordinea simptomului este în primul rând o formă de raport personal cu sursa conflictului. Or, unica manieră de stingere a simptomului constă în capacitatea de a-l percepe „din exterior", de la „distanţa" unui spaţiu personal minim în care individul să nu mai fie total acaparat de simptom astfel încât să nu ştie ce face. De aceea, de exemplu, Carl G. Jung consideră că personalizarea unui simptom sub forma unui „zeu", conform manierei de raportare a indivizilor din culturile arhaice la maladiile psihice prestigioase, este mult mai adecvată decât cea a omului modern. Individul din societatea actuală îşi reprezintă simptomul, maladia psihică (aflată într-o relaţie complexă cu comunicarea paradoxală) într-un mod depersonalizat, cu reflexe tehniciste, ceea ce are ca efect îndepărtarea şi nu apropierea de problematica propriului simptom[37].

Modul în care lumea este efectiv trăită nu poate fi modificat prin prescripţii verbale: bucuria, plăcerea, durerea nu pot fi alungate prin „comenzi" mentale (în cel mai bun caz pot fi „izolate", reduse, temporar). Cu toate acestea, parte din mesajele ventilate în relaţii se referă la stările afective ale indivizilor şi la raportul interlocutorului cu

[36] G. Liiceanu, *Om şi simbol*, Humanitas, Bucureşti, 2005.
[37] C. G. Jung, *Comentariu la „Arta prelungirii vieţii"*, Editura Trei, Bucureşti, 1996, p. 115.

aceste stări. Dificultatea de a accepta stările afective ale celuilalt este determinată, pe de-o parte, de caracterul „contagios" al acestora. Mai mult, în relațiile de tip dominare-submisie, precum cele „educative", unul dintre indivizi îi poate impune celuilalt stări contradictorii nevoilor sale interne actuale, în virtutea unor câştiguri ulterioare.

Educația constă în exersarea capacităților retentive, de temporizare, amânare a descărcării directe şi satisfacției imediate în beneficiul capacității prospective şi al adaptării eficiente. Procesul educativ rigid poate să nu țină cont de nevoile vitale ale individului, impunându-i acestuia rigori care-i produc suferință. Educatorul va putea accepta cu greu consecințele de fond ale demersului său, emitând mesaje paradoxale: „Vreau să îți placă să studiezi!". Educatorul dorește *să prescrie* discipolului său, din rațiuni personale, o stare sufletească, or nici o trăire nu poate fi indusă în manieră directă din exterior dacă nu îşi are sursa în interiorul individului. Prin urmare, comunicarea paradoxală presupune emiterea unui mesaj la al cărui conținut „receptorul" nu se poate conforma în ciuda străduințelor şi a bunăvoinței sale.

Dubla determinare a comunicării este un fenomen arhicunoscut, însă comunicarea paradoxală se referă la situațiile în care cele doi versanți ai mesajului se află într-un raport disjunctiv, astfel încât pot fi „adevărați" concomitent ambii versanți. De exemplu: afirmația „Mă simt bine!", făcută de o persoană aflată într-o stare depresivă sau exclamația „Îmi place!" pe fondul unei mimici încordate.

Este paradoxală relația dintre schimbare şi permanență?[38] Să pornim, alături de reprezentanții Şcolii conduse de G. Bateson, de la următorul cadru (situație) de reflecție: iarna, cînd temperatura exterioară scade, pentru a menține temperatura interioară constantă este necesară suplimentarea cantității de căldură disipate de radiator. Prin urmare, cu cât este mai frig afară cu atât trebuie să fie mai cald radiatorul, *cu cât* este mai frig, *cu atât* trebuie compensată temperatura. Acest raport se constituie într-un principiu, a face *mai mult* acelaşi lucru, cu largă aplicabilitate implicită în cotidian. În genere, cu cât un individ nu se comportă conform cerințelor care i se impun cu atât constrângerea va fi

[38] Vom răspunde la întrebare urmărind argumentele cercetătorilor Şcolii de la Palo Alto, P. Watzlawick, J. Helmick Beavin, Don D. Jackson, J. Weakland, R. Fish (*Une logique de la communication*, Editions du Seuil, 1972 şi *Changements*, Editions du Seuil, 1975).

mai importantă. De exemplu, o persoană tristă trebuie cu necesitate înveselită („Hai, nu mai fi tristă!”). Un insomniac trebuie făcut să doarmă, de către familie, de medic şi, în primul rând, ca o necesitate personală. Cu cât este mai tristă sau mai insomniacă persoana respectivă, cu atât eforturile de a o înveseli sau de a o adormi sunt şi mai susținute. Acelaşi „principiu” se aplică în cazul oricărui tip de conflict: A îi cere ceva lui B, B nu vrea să-i ofere acel lucru. Cu cât cererea lui A devine mai puternică, cu atât B trebuie să se împotrivească mai mult. Aplicarea implicită a „principiului” determină creşterea tensiunii şi exagerarea conflictului.

Pentru a obține o schimbare veritabilă trebuie deseori acționat contra „bunului-simț”, într-o manieră ilogică: a nu cere celui trist să fie vesel, a nu cere insomniacului să doarmă. Mai precis, a găsi modalitatea în care să convingi insomniacul că nu trebuie să doarmă. Următorul exemplu precizează raportul dintre acțiunea „normală” şi cea paradoxală:

În 1334, ducesa de Tyrol, Margareta Maultach, a încercuit castelul Hochosterwitz, din provincia Carinthia, în scopul de a-l cuceri. Se cunoştea faptul că este o fortăreață imposibil de cucerit altfel decât printr-un asediu prelungit. După numeroase zile de asediu atât situația asediaților cât şi cea a asediatorilor a devenit critică prin lipsa hranei. Comandantul fortăreței trebuia, în această situație, să ordone o acțiune care să conducă, într-un fel sau altul, la deznodământ. Problema celor asediați era lipsa hranei şi comandantul ştia că şi inamicul, în ciuda unor măsurilor de prevedere, ajunsese în aceeaşi situație. Drept urmare, a cerut ca ultimele alimente să fie aruncate peste zidul cetății, în zona aflată în fața inamicilor. Aceştia au considerat că este inutil să prelungească asediul, întrucât rezervele de hrană ale celor din cetate se dovedeşte că sunt încă suficiente având în vedere faptul că îşi permit să arunce hrană inamicului. Nici o altă posibilitate nu este întemeiată pentru că numai un comandant „nebun” ar putea arunca inamicului ultimele sale resurse[39].

Se precizează, în consecință, două mari categorii de re-acțiune ale unui individ în raport cu acțiunile prin care alt individ îi cere un lucru ce contravine nevoilor sale vitale:

[39] P. Watzlawick, J. Weakland, R. Fish, *Changements*, Editions du Seuil, 1975, p. 9.

1. Refuzul, ca reacție „normală”, întrucât este evident că a ceda lucrul de care ai nevoie este un gest aflat în afara oricărui sens autoconservativ. Refuzul (re-acțiune) trebuie să fie proporțional cu cererea (acțiune): cu cât (cerere) ... cu atât (refuz).

2. Oferta, reacția „anormală” de a da ceea ce se cere, contrar nevoilor vitale şi resurselor existente. Conflictul este stins din cadrul relației şi se mută în raportul individului cu propriile sale nevoi vitale care, pe moment, nu pot fi satisfăcute.

Reprezentanții Şcolii de la Palo Alto propun, în ordinea explicării injoncțiunii paradoxale, două modele logico-matematice. Partenerii angajați în orice tip de comunicare trebuie gândiți sub forma unui sistem în care fiecare individ (entitate) este dependent de un altul. Astfel, se pune problema unui model care să permită înțelegerea raportului dintre entitățile sistemului, în situația în care se cere reorganizat. Pe de altă parte, este necesar un model care să permită înțelegerea sistemului în ansamblu, respectiv a raportului dintre limitele sale şi ceea ce se află dincolo de acestea. Două teorii logico-matematice sunt adecvate acestei duble problematici: *teoria grupurilor* (pentru interacțiunile intrasistemice) şi *teoria tipurilor logice* (pentru interacțiunile intersistemice). Teoria grupurilor oferă un model care permite înțelegerea schimbărilor ce au loc în interiorul sistemului, în timp ce teoria tipurilor logice permite precizarea limitelor sistemului prin analiza relațiilor existente între sistem, luat în întregul său, şi o entitate, fie că este extrasă din alcătuirea sa (element al sistemului), fie că provine din exterior.

Teoriile modelează două tipuri de schimbări:

1. cele din interiorul sistemului, care conservă, pe fond, starea sa, denumite *schimbări de tip 1*. Sunt unicele schimbări posibile postulate de gânditorii antici (prin enunțul „nimic nu se naşte, nimic nu piere, totul se transformă”) şi corespund modelului termodinamic al sistemului închis;

2. cele ale sistemului, denumite *schimbări de tip 2*, care au drept rezultat modificarea sistemului în ansamblul său şi obținerea unei alte structuri ale cărei coordonate sunt imposibil de anticipat în termenii „vechiului” sistem.

4.1.1. **Elemente ale teoriei grupurilor**

Conceptul de grup a fost introdus de matematicianul francez Evariste Galois în 1832, fiind definit ca un ansamblu de elemente cu următoarele proprietăți:

1. Toate elementele componente au *o calitate în comun.* Elementele se pot combina (prin adiție) între ele, permițând trecerea grupului de la o stare internă la o alta. Această primă proprietate permite unui grup să treacă printr-o serie de schimbări, dar împiedică un element rezultat din combinare să se situeze în exteriorul sistemului: orice element prezent, actual şi viitor, potențial, se înscrie cu necesitate în interiorul şi în logica actuală a sistemului, fiind un rezultat al combinării fondului de elemente existent.

Cum poate fi transpusă această proprietate în termenii comunicării? Autorii propun pentru analogie următoarea situație: un tânăr încearcă să cucerească o tânără de care este însă permanent respins. După încercări repetate de a o cuceri, consideră că singurul mod de a o face să îl iubească este să trăiască un timp împreună, pentru a-l cunoaşte cu adevărat. Ca urmare, o răpeşte şi o sechestrează. Constată, după un timp de coabitare, că nu obține schimbarea dorită, afecțiunea tinerei. Se întreabă, atunci, ce îi rămâne de făcut: dacă i-ar da drumul ar trebui să se asigure că tânăra nu îl va acuza pentru sechestrare. Aceasta îi promite că nu va depune plângere. Tânărul nu o crede şi îi consideră promisiunea drept o încercare de a-l înşela. Tânărul se află în impas: indiferent de maniera în care se comportă nu poate obține schimbarea atitudinii tinerei, dragostea sa. Caracteristicile sistemului (relațional) se conservă: ea nu îl doreşte. Indiferent de combinările (de comunicare) interne sistemului relațional el-ea, nu se poate obține un alt rezultat (dragostea) şi se menține distanța afectivă inițială. Precum elementele sistemului, indiferent de felul în care se combină nu produc un element nou, diferit de cele originare, la fel şi într-o relație: indiferent de „mişcările" afective ale celor implicați, distanța afectivă şi coordonatele originare ale relației se vor conserva.

2. Chiar dacă elementele sistemului se compun după secvențe diferite, rezultatul rămâne acelaşi (1+2 = 2+1) conform proprietății de *comutativitate*. Analogia cu domeniul comunicării este tangentă situației anterioare şi se referă la conservarea „distanței afective" dintr-un cuplu.

Dacă unul dintre parteneri doreşte să se apropie afectiv de partener, acesta din urmă se va simți „sufocat" şi se va îndepărta – şi invers. O ilustrare particulară este cea a unui cuplu în care soțul devine alcoolic şi soția îl ceartă mereu din această pricină. Ca efect al faptului că este certat, soțul consumă şi mai mult alcool. Această proprietate a grupului trimite spre cauzalitatea de tip circular care guvernează fenomenele comunicării şi previne asupra eşecului oricărei încercări de utilizare a determinismului de tip liniar. Proprietatea mai indică şi comutativitatea pozițiilor afective într-o relație: ceea ce simte unul se transmite celuilalt şi invers, astfel încât nu se pot decontextualiza trăirile unui individ în raport cu relația în care se află. Consecință: nu există, de pildă, victimă care să nu lanseze într-o anumită manieră, implicită, o invitație agresorului.

3. Grupul conține *un element neutru*. Acest element menține identitatea altor elemente (4+0 = 4). În domeniul uman, în genere, şi în cel al comunicării, în speță, elementul neutru constă în fenomenul permanenței. De pildă, tradiția, ansamblul de cutume care asigură coerența şi identitatea diacronică a unui grup sau comunitate. La nivel psihic, elementul de permanență al personalității este Eul. Sub aspectul dinamicii interpersonale, un exemplu de element neutru este fenomenul denumit *simplificarea teribilă*[40]: contextele în care problema acuzată de un individ este minimizată şi anulată de ceilalți. Simptomul făcut de un membru al sistemului, ca reacție la dinamică globală a grupului, nu poate fi acceptat de ceilalți întrucât ar însemna că echilibrul lor, menținut prin simptomul unui singur individ din grup, ar avea de suferit. Stingerea simptomului ar presupune eforturi comune pentru reechilibrarea sistemului, de aceea este mai bine pentru grup să forțeze un singur membru la adaptare, chiar cu riscul devitalizării sale. Dacă, de pildă, adolescentul dintr-o familie spune că nu se simte bine cu alegerea şcolii în care învață, va fi acuzat de familie, de membrii sistemului în care se află că este „nebun", că are tot ce îi trebuie şi mai ales un viitor frumos. Familia doreşte menținerea adolescentului ca membru obedient prin care părinții, în special, îşi conservă autoritatea şi echilibrul construit încă de la naşterea copilului. „Nebunia", formă a *simplificării teribile* este o etichetă atribuită celui care doreşte să modifice starea

[40] *Op. cit.*, p. 65.

sistemului în care se află şi o manieră de conservare a permanenței, a configurației dinamice actuale. Teribila simplificare se regăseşte şi în refuzarea oricărui demers interpretativ cu motivația că viața trebuie trăită şi nu analizată. În măsura în care analiza este compulsivă şi, prin urmare, defensivă, nu este vorba, desigur, de simplificare; dacă, însă, ne referim la situațiile care pot fi analizate, cu rezultate refuzate de beneficiari, se pune problema funcției concluziilor (analizei) în raport cu starea sistemului. Freud şi-a pus, sub acest aspect, problema momentului propice în care un individ este dispus să accepte o interpretare fără a practica o simplificare teribilă, refuzând interpretarea pe considerentul că „un comportament este *doar* un comportament" fără nici o altă semnificație. Psihanaliza, dacă ar presupune astfel de intervenții, ar eluda tocmai dinamica relației şi ar deveni ceea ce Freud a denumit „sălbatică", instrument de putere prin care nu se poate asigura cadrul necesar schimbării. De aceea, sistemul (individ sau matrice de relații) trebuie pregătit pentru a accepta efectele destabilizatoare ale analizei.

4. Există *un element simetric* pentru fiecare entitate a sistemului 4+(–4) = 0. Ilustrativ este, din cadrul psihologiei abisale, conceptul de cuplu de contrarii, cu ale sale transformări: interpolare, enantiodromie. Fiecare polar psihic manifest şi actual îşi conține, potențial, extrema. Trecerea unui polar în celălalt (interpolarea) este paradoxală. Filonul gândirii chineze, exprimat în magistralele *Yi King*[41] şi *Tao te King*, abundă în jocul polarelor simetrice: „Cel ce se îndoaie va rămâne drept; cel ce se ține gol va fi plin; cel ce se uzează va fi reînnoit; cel ce se ataşează de ceea ce-i puțin reuşeşte mult; cel ce îmbrățişează multe va pierde tot."[42]

Poate cea mai bună ilustrare a elementului simetric o constituie conceptul de *enantiodromie*. Preluat de Jung de la Heraclit, semnifică, în genere, „jocul contrariilor la nivelul devenirii, concepția după care tot ceea ce există trece în contrariul său"[43] şi, în speță, manifestarea opusului inconştient în raport cu elementul manifest din viața conştientă. Decursul curei psihanalitice ilustrează elementul simetric

[41] *Yi King*, trad. R. Wilhelm, Editura Herald, București, 2003.
[42] L. Tseu, *Tao te King*, Colecția Câmp fundamental, București, 1992, p. 58.
[43] C. G. Jung, *Tipuri psihologice*, Humanitas, București, 1997, p. 459.

prin aceea că analizantul trebuie să-şi retrăiască sursele simptomelor. Trebuie, de pildă, să îşi poată trăi depresia pentru a-şi putea simți fericirea. Această problematică este magistral expusă de Kahlil Gibran în *Profetul*: „Cu cât mai adânc va săpa-n ființă tristețea, cu atât mai multă bucurie veți cuprinde în voi.”[44]. Sub aspectul reflexelor cognitive ale „jocului” polarelor şi al pericolului stazei mentale în extremele antinomiilor, Andrei Pleşu propune atât elemente pentru o etică a intervalului,[45] cât şi elemente pentru o teorie a proximității[46].

Trecerea dintr-o extremă în cealaltă devine fundamentul unui ciclu fără sfârşit, un joc infinit din care nu se poate ieşi (formă a schimbării intrasistemice ilustrată de primele două proprietăți ale grupului). Numai transcenderea cuplului de contrarii permite schimbarea, ceea ce are ca rezultat situarea transcendentă în raport cu fiecare extremă. Schimbarea fundamentală, formă de *coincidentia oppositorum*, va apărea, privită din perspectiva sistemului, ca discontinuitate, stare imposibil de prezis din interiorul sistemului, respectiv al cuplului de polare. De exemplu, fenomenul coşmarului: visătorul nu poate întrerupe desfăşurarea periculoasă din vis prin nici un gen de acțiune. În termenii sistemului, ai visului, se produce un joc infinit de posibilități care nu produc decât schimbări nesemnificative în raport cu scopul, încetarea angoasei visătorului. Unica manieră de schimbare cu acest efect se adresează chiar sistemului şi înseamnă trecerea de la starea de vis la cea de veghe. Cu alte cuvinte, nici o acțiune în vis nu este suficientă pentru a obține schimbarea. Este necesară o acțiune care se adresează înseşi surselor oricărei acțiuni, care este visul. Numai prin întreruperea visului (ca transcendere a sistemului) este posibilă trecerea de la angoasă la liniște. Or visătorul nu poate anticipa, din cadrul visului, starea de veghe simțind că unica „lume” (alcătuire a sistemului) este cea construită de trama coşmarului[47].

Cadrele gândirii polare nu pot fi depăşite decât prin transcenderea acestora care se realizează, sub aspect psihic, prin meditație. Meditația constituie, din perspectivă tehnică, o manieră de suprimare a fluxului

[44] K. Gibran, *Profetul*, Orion, București, 1991, p. 24.
[45] A. Pleşu, *Minima Moralia*, Humanitas, București, 2005.
[46] A. Pleşu, *Despre îngeri*, Humanitas, București, 2004.
[47] Excludem situația particulară a viselor vigile care nu au caracter de coşmar.

gândirii (definită prin structuri antinomice) şi reprezintă una dintre condiţiile necesare oricărei traseu iniţiatic. Orice meditaţie este transcendentală în raport cu gândirea, dincolo de care permite accesul la o stare de neanticipat în termenii cognitivi: trecerea de la reflexiv şi mediat la non-reflexiv şi mediat.

Pentru ilustrarea practică, la nivelul comunicării, a celei de a patra proprietăţi a grupurilor, P. Watzlawick, J. Weakland, R. Fish (*op. cit.*) propun un anumit „joc". Caracteristicile acestui joc pun problema pragmaticii comunicării cotidiene şi a raportului dintre *limbajul-obiect* şi *metalimbaj*, specifice comunicării intrasistemice şi respectiv intersistemice, din perspectiva posibilităţilor de modificare a relaţiilor disfuncţionale. Jocul presupune ca două persoane să se angajeaze într-un joc verbal cu următoarea regulă: orice negaţie va fi înlocuită cu o afirmaţie şi orice afirmaţie, cu o negaţie. Prin urmare, pentru a spune „vreau un lucru" se va reformula prin „*nu* vreau acel lucru". Regula constituie o simplă convenţie semantică. Conform acestei reguli, după începerea jocului, anunţarea finalului său (ceea ce semnifică şi revenirea la modul de comunicare abitual), se va face, de comun acord, prin enunţul „*Continuăm jocul!"*. Acest lucru înseamnă, conform regulilor jocului, exact contrariul: terminăm jocul. La acest enunţ, co-jucătorul poate răspunde cu „Nu", ceea ce semnifică „Da", dacă se află încă în joc sau cu „Da", care semnifică „Da", dacă a ieşit deja din joc. Mesajul devine însă indecidabil pentru cel care a lansat enunţul, pentru că nu ştie dacă partenerul său se află, atunci când răspunde, în joc (în sistem) sau, deja, în afara lui (dincolo de sistem). Prin urmare, situaţia în care jucătorii încearcă să întrerupă jocul are caracter „infinit" întrucât:

1. Răspunsul prin care cojucătorul reacţionează la întrebarea de final are sens atât la nivelul limbajului-obiect (în cazul în care face încă parte din joc) cât şi cel al metalimbajului (dacă a ieşit din joc, ceea a înseamnă a se situa în afara „sistemului" jocului). Singura manieră de a evita jocul infinit al paradoxului este de a opera o disjuncţie la nivelul limbajelor, prin care să fie bine identificate limbajul-obiect şi metalimbajul. Limbajul-obiect este cel în care se formulează teoria unui sistem (logic sau teoretic) în timp ce metalimbajul permite studiul teoriilor despre acel sistem, meta-teoria sa.

2. Cele două semnificații sunt contradictorii: nu se poate *termina* şi *continua* jocul în acelaşi timp.

3. Structura jocului nu permite diferențierea între limbajul-obiect şi metalimbaj. Jocul s-ar putea termina prin enunțul: *„Continuăm jocul”* care ar însemna *„Terminăm jocul”*. Mesajul rămâne indecidabil şi ar necesita clarificări asupra jocului, din afara jocului, ceea ce însă nu este permis: comunicarea la nivelul metalimbajului. Problema constă în faptul că un enunț care face parte din joc (respectă regula jocului) nu se poate adresa totodată jocului în sine, regulilor acestuia, pentru că nici un enunț formulat din interiorul unui cadru nu poate constitui un mesaj valid despre şi pentru acel cadru, în totalitatea sa. Din momentul în care jocul a început, schimbarea (terminarea jocului) nu poate interveni din interiorul jocului, al cadrului, prin limbajul-obiect.

Soluții privind terminarea jocului:

1. Existența unei convenții prin care să se treacă de la nivelul limbajului-obiect la cel al metalimbajului. Spre exemplu, folosirea a două limbi: jocul să se desfăşoare în română şi comunicarea asupra jocului să se facă în engleză. Această soluție are aplicabilitate restrânsă din perspectiva generală a comunicării. Chiar dacă în cadrul jocului acest lucru ar fi posibil, în realitate diferența este dificil de realizat. Comunicarea cotidiană nu permite diferențierea dintre limbajul-obiect şi metalimbaj. În cotidian se comunică fără a se putea comunica asupra comunicării.

2. Precizarea unui cadru temporal, o limită de timp a jocului, moment din care limbajul-obiect este înlocuit de metalimbaj. Nici această soluție nu are aplicabilitate în domeniul comunicării cotidiene.

3. Existența unui terț care să permită diferențierea dintre limbajul-obiect şi metalimbaj. Întrucât nu face parte din joc, va putea vorbi despre joc, va putea folosi metalimbajul, anunțând terminarea jocului. În cotidian, intervenția terțului este posibilă şi se referă la intervenția terapeutului, a negociatorului, a persoanei care intermediază relațiile.

Numai printr-un meta-nivel jocul se poate încheia. Intervenția exterioară cadrului sistemului, al relației, constituie paradigma oricărui model de intervenție (consiliere, psihoterapie, negociere). Terțul, exterior cadrului şi exterior sistemului, poate face ceea ce le este imposibil subiecților aflați în interiorul sistemului, respectiv a aduce în sistem perspectiva asupra sistemului însuşi. Pentru a dobândi capa-

citatea de a comunica în metalimbaj (a comunica despre comunicare), este necesară sub aspect pragmatic constituirea şi consolidarea unui „spațiu" care să permită „terțului" (psihoterapeut, negociator) desprinderea de limbajul-obiect şi de comportamentul aferent acestuia. Grație accesului la meta-limbaj, comportamentul devine reflectat verbal, în mod non-acțional, se comunică despre comunicare. Toate formările în psihoterapie sau negociere au în vedere dobândirea „afectivă" şi nu „cognitivă" a abilității metalingvistice, proces îndelungat care nu se poate desfăşura decât prin intermediul raportului personal, i-mediat, cu fenomenele comunicării, în scopul dobândirii capacității de percepere a situațiilor de joc infinit, încetând perpetuarea de raporturi contradictorii, indecidabile, sursă a problemelor. Psihoterapeutul, în genere, interpretează, comunică despre comunicare în loc să se comporte conform comunicării. Interpretarea este o manieră de a vorbi despre întregul sistem, ieşind în afara sa. Abilitatea psihoterapeutică presupune constituirea spațiului „intern" grație căruia terapeutul să poată ieşi din trama comportamentală a jocului comunicării pentru a vorbi despre joc.

4.1.2. **Elemente ale teoriei tipurilor logice**

În scopul de a ilustra diferența şi raportul dintre tipurile logice P. Watzlawick, J. Weakland, R. Fish propun următorul exercițiu: uniți cele nouă puncte prin patru linii drepte fără a ridica creionul de pe hârtie.

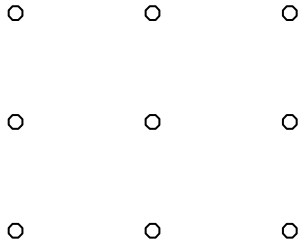

Teoria tipurilor logice postulează existența unui grup, denumit *clasă*. Clasa conține mai multe obiecte, denumite *membri*, care sunt caracterizați prin faptul că au o proprietate comună (proprietate avansată şi de teoria grupurilor). Teoria postulează o axiomă fundamentală: elementul care cuprinde toți membrii unei clase nu poate fi totodată membru al acelei clase. Teoria tipurilor logice pune problema raportului

dintre un membru şi sistemul din care face parte, în măsura în care deseori un element este pus în echivalenţă cu întregul sistem, ca şi cum s-ar afla într-o poziţie de egalitate.

Pentru a putea întreţine relaţii adaptate, neconflictuale, este necesară buna conturare a limitelor şi poziţiei fiecărui lucru-element, pe fondul contextului specific. De exemplu, într-o lume în care singura culoare existentă este albastru, conceptul de albastru nu ar exista, fiind fără utilitate.

Teoria tipurilor logice subliniază faptul că nu putem percepe lumea fără o referinţă, de aceea avem nevoie în gestionarea realităţii de repere care să permită avansarea de analogii şi construirea de ierarhii. Procesele cognitive – şi nu numai – operează relaţii complexe între elemente (concepte) ordonând realitatea „împachetată" mental atât în desfăşurări orizontale cât şi verticale. Fiecare palier supra sau subordonat „lumilor" conceptuale este denumit *tip logic*. Teoria tipurilor logice pune problema analizei acestor raporturi şi este utilă interacţiunii individului cu orice gen de ierarhie conceptuală. Spre exemplu, conceptul de metodă aparţine unui tip logic inferior celui de metodologie, după cum cel de psihic este subordonat conceptului de psihologie. Pentru a evita injoncţiunile paradoxale trebuie ca tipurile logice să fie riguros separate. Cea mai importantă idee propusă de această teorie este că *trecerea de la un tip logic la altul (superior) se face prin salt, discontinuitate*, nu se poate cunoaşte un tip logic superior prin intermediul unuia inferior.

La nivelul limbajului, diferenţa dintre membru şi clasă, tipuri logice diferite, se transferă în diferenţa dintre limbajul-obiect şi metalimbaj, instrumentele aferente diferenţei dintre tipuri. Metalimbajul este un limbaj care se referă la limbaj, este ceea ce permite a se comunica despre comunicare. Metalimbajul nu are drept referinţă (semnificaţi) o realitate externă limbajului, obiecte spre care să trimită. De pildă, propoziţia „Lumea este tot ceea ce se petrece"[48] (limbaj obiect) are o referinţă externă în timp ce „Această propoziţie conţine cinci cuvinte" are una internă (metalimbaj).

[48] Propoziţie prin care L. Wittgenstein deschide *Tractatus logico-philosophicus*, Humanitas, Bucureşti, 1991.

Capacitatea de a comunica despre comunicare, de a putea situa discursul într-un tip logic superior comunicării, presupune constituirea unui „spațiu intern” prin care, ceea ce se comunică să poate fi perceput în fondul său şi nu ca formă. De exemplu, perceperea ca formă, în limbaj obiect, constă în faptul că urmăriți, în acest moment, desfăşurările ideatice pe care vi le propun; perceperea de fond, metalingvistică, a situației înseamnă să puteți constata că citiți în prezent rândurile pe care eu le-am scris într-un trecut apropiat şi, prin intermediul cărții pe care o țineți în mână, vă aflați în poziția de discipol iar eu în cea de învățător. Dacă vom comunica despre modul în care comunicăm, prin intermediul acestei cărți ne vom referi la reacțiile pe care le aveți în raport cu poziția de cititor-discipol în care vă situați, în raport cu cea de învățător în care mă aflu şi nu despre maniera în care evoluează argumentele în lucrare sau bibliografia pe care o propun. Pentru a ieşi din „sistemul” limbajului-obiect, al informației pe care cartea o prezintă şi a vă plasa în „sistemul” supraordonat, din punct de vedere logic, al discuției despre „discuțiile” din carte (al raportului cu mine prin intermediul terțului-carte), este necesar un „salt” perceptiv. Cuprinşi în sistemul unei cărți, al unei lecturi, este dificil să avem conştiința faptului că citim; „inundați” de afectele generate de trama unui film, pierdem spațiu necesar conştientizării industriei care se află în spatele său (scenariu, regizor, tehnologie). Cuprinşi de stresul cotidian uităm că, de fapt, *trăim*. Înglobați în îndatoririle sociale, profesionale, familiale, uităm că suntem locuitorii unei planete din univers. Presați de anumite nevoi nesatisfăcute, pierdem spațiul interior minim necesar conştientizării faptului că, de pildă, ne argumentăm poziția nu pentru a da cea mai bună soluție unei probleme de relație, ci pentru a avea senzația de control asupra celuilalt şi a ne simți „închegați” şi puternici narcisic.

4.1.3. **Schimbarea fundamentală (paradoxală**

Soluția la problema celor nouă puncte reflectă modalitatea, discontinuă, în care survine schimbarea. Soluția constă în examinarea enunțului şi nu în urmarea acestuia, prin situarea nu în „interiorul” enunțului, ci la nivelul „global” al său, nu în interiorul cadrului, ci deasupra sa (în speță, cele nouă puncte pot fi unite, în condițiile

enunțate, numai dacă se iese cu trăsătura în afara câmpului alcătuit de acestea).

Perspectiva pe care o propune teoria tipurilor logice este utilă în psihologia comunicării prin faptul că propune o reprezentare coerentă a situațiilor care generează conflict şi a modului în care poate fi gestionat un conflict. Cu o bună frecvență, generată de varii situații de relație, auzim afirmații precum: „Am făcut tot ceea ce era mai bine pentru el şi uite unde am ajuns!". Premisa acestei afirmații constă în faptul că fiecare individ face „tot ceea ce poate mai bine" pentru aproapele său. Se pare însă că tocmai această „întreprindere" generează problema: a face tot ceea ce este mai bine reprezintă însăşi problema. Acest efort „normal" al fiecăruia dintre noi, depus cu atât mai mult în situațiile dificile, pare a avea dacă nu un efect nul, oricum unul de sens contrar, conform zicalelor „duşmanul lui bine este foarte bine", „iadul este pavat cu cele mai bune intenții".

A face *tot ceea ce este mai bine* nu are efect pentru că intenția în sine ne angajează pe o cale care conduce spre jocul infinit, spațiu din care aparent nu se poate ieşi, indiferent de intenție şi comportament. Condiția fundamentală a întreruperii „jocului infinit" presupune capacitatea de (auto)analiză a comportamentului şi mai ales a intenției. Condiția este dificil de realizat prin lipsa spațiului psihic, personal, restrâns de diferite constrângeri care amorsează situația problematică. O astfel de analiză ar indica faptul că intenția care animă comportamentul nu face decât să-l constrângă pe celălalt, să-l deturneze de la gratificarea propriilor nevoi vitale. De exemplu, persoana care face tot posibilul să-l ajute pe celălalt nu face decât să controleze situația şi să evite a se afla nondefensiv în relație. Bunele intenții, nevoia a oferi ajutorul, sunt resimțite ca formă de agresiune: cel care primeşte ajutorul trebuie să aibă nevoie de ajutor; dacă are nevoie de ajutor înseamnă că nu este capabil să gestioneze singur situația. Oferta de ajutor (fără cererea de ajutor) este o formă de invalidare a capacităților individului. Consecința analizei situației prin situarea în afara „sistemului" ar consta în evitarea tendinței de acțiune „evident benefică" şi glisarea spre ceea ce din perspectiva „bunelor intenții" apare ca un comportament bizar, opus „bunului simț", care comportă „riscuri evidente" şi care poate aduce chiar oprobriul. Toate obstacolele „etice" şi „teleologice" marchează

dificultăţi în a produce schimbarea, a întrerupe jocul infinit şi a ieşi din sistemul disfuncţional pentru a se situa în exteriorul său.

Conform teoriei tipurilor logice (care propune un model ierarhic al realităţii), în multe situaţii un gest paradoxal, împotriva „bunului simt", ilogic, poate determina schimbarea dorită, în timp ce o acţiune conformă bunului simţ (reacţiei „culturale" prototip) şi logicii comune poate conduce la eşec, respectiv la perpetuarea disfuncţiei şi a jocului infinit. Indicaţia de tip paradoxal, ca soluţie bizară a problemelor de relaţie are o veche istorie. Regăsim, de exemplu, în Noul Testament indicaţia „Iubiţi pe vrăjmaşii voştri, binecuvântaţi-i pe cei care vă blestemă, faceţi bine celor ce vă urăsc"[49]. Acţiunea „ilogică" apare drept paradoxală întrucât nu este prezumată drept comportament eficient în termenii sistemului (relaţional existent, înglobat mediului socio-cultural, care sprijină relaţiile concurenţiale şi inflaţia Eului). Cel care foloseşte comunicarea paradoxală în ordine terapeutică poate apărea drept „nebun". De exemplu, într-un cuplu disfuncţional, simptomul îl constituie soţul care a devenit alcoolic. Orice încercare a soţiei de a-l convinge să abandoneze băutura nu conduce la nici o ameliorare. Unica manieră „nebună" de reechilibrare a situaţiei este ca soţia să înceapă să consume mai mult alcool decât soţul. Pe fond, soţia se află într-o relaţie complementară cu partenerul ei, având nevoia compulsivă de a-l domina. Soţul nu poate accepta această interacţiune dar nici nu o poate refuza şi găseşte în alcool o manieră de compromis. Din momentul în care soţia bea mai mult decât el, relaţia pierde caracterul de complementaritate şi devine simetrică: şi soţul trebuie să aibă grijă de soţie, o poate ajuta, deci, sub un anumit aspect poate deţine controlul. Întrucât sursa nevoii sale de refugiu încetează, soţul renunţă la alcool[50].

Nebunia, psihopatologia, capătă alte valenţe din perspectiva comunicării paradoxale. „Nebunul" în ordine culturală este cel care se comportă în afara prescripţiilor sociale şi transgresează normele culturale. Nebunul se situează în afara sistemului social, într-un loc supradeterminat din care poate „vorbi liber" despre constrângerile din cadrul sistemului. Discursul său nu poate fi înţeles în ordinea sistemului pentru că mesajul se referă la însăşi structura şi dinamica sistemului,

[49] *Matei*, 5, 44.
[50] P. Watzlawick, *Les cheveux du baron du Münchhausen*, Editions du Seuil, 1991, p. 80.

periclitându-i echilibrul. De aceea, în sensul menținerii ordinii sistemului, este mai „economic” a se exclude sub forma „nebunului” individul care se află „deasupra” şi practică un discurs în metalimbaj. În diferite contexte culturale „nebunul” are un loc rezervat pentru faptul că are abilități metalingvistice şi poate identifica mesajele paradoxale care sunt vehiculate în cadrul sistemului. „Nebunul” este, în acest mod, terapeutul sistemului.

În mod esențial, schimbarea produsă prin comportament paradoxal se caracterizează prin faptul că:

1. Apare ca neaşteptată, ciudată, contrară bunului simț, neacceptabilă de către indivizii implicați în situația conflictuală.

2. Degajează situația de soluțiile parțiale între care subiectul oscilează compulsiv, generând dileme şi probleme insolubile. Dilema este o formă de joc infinit care aruncă individul în țesătura hipercomplexă de false soluții, prin faptul că nu are spațiul interior necesar pentru sondarea problemei reale – întrebarea în sine, sursa dilemei, jocul care impune alegeri imposibile sau greu de realizat. De aceea, nu răspunsul este important ci fenomenul „stingerii” întrebării. Câtă vreme ne vom întreba cum este mai bine să ne comportăm pentru a fi „naturali” nu vom găsi răspunsul cel bun, pentru că întrebarea este generată de diferite conflicte interne proiectate în relație. Cel mai bun „răspuns” va fi asanarea conflictelor care va produce stingerea întrebării şi dobândirea capacității de comportament normal fără efort. Starea dezirabilă de comportament normal „involuntar” nu poate fi anticipată în termenii stării conflictuale, în condițiile în care se caută a se crea un comportament „normal” voluntar. Schimbarea de dinamică psihică, realizată prin psihoterapie, nu poate fi anticipată: individul îşi doreşte să se schimbe şi anticipează cognitiv o stare viitoare care va fi întru totul diferită de starea afectivă reală în care se va afla.

3. Nu se situează în ordinea logicii cauzale. Răspunde la întrebarea *Cum (este)?* şi nu la întrebarea *Ce este?* (esența obiectului). Acțiunile conforme „bunului simț” se construiesc pe o perspectivă cauzală care caută să precizeze fie esența situației fie procesualitatea sa şi nu pe o perspectivă predilect „ontologică” (întrebarea *Cum este?*). În definitiv, gândirea ştiințifică rațională şi speculativă, dar şi simțul comun, consideră că explicația cauzală este o condiție necesară a oricărei schimbări. Excepție face gândirea simbolică ce întemeiază, de

pildă, matematica, ştiinţă care se ocupă cu relaţia dintre *stările de fapt*. Din perspectiva gândirii abituale raţionale sau speculative, schimbarea este imposibilă dacă este rezultatul unei abordări sincronice, în actualitatea situaţiei, fără o restituire, diacronică, a istoriei problemei. Intervenţia paradoxală răstoarnă această concepţie: schimbarea se desfăşoară fără legătură cu determinismul situaţiei. Determinismul situaţiei este prefigurat cognitiv în timp ce schimbarea (în sistemele de relaţie umane) este un fenomen afectiv, global care nu este reflectat, ci trăit. De aceea „viaţa bate filmul", orice scenariu ca proiecţie mentală este invalidat prin desfăşurările reale trăite.

Experienţa cotidiană (nu doar cea clinică) indică faptul că schimbarea nu se produce prin conştientizarea problematicii, pornind de la lămurirea procesualităţii sale. Rare sunt schimbările determinate de rezultatul înţelegerii genezei problemelor. Psihoterapiile reuşite sunt cele în care pacientul nu va fi putut înţelege modalitatea în care a intervenit schimbarea, ci îi va fi fost subiect, ca atare. Schimbarea este resimţită de pacient ca venind de „dincolo de sine" dintr-un spaţiu pe care nu îl va fi putut controla sau anticipa. Trăirea global-afectivă a situaţiei ţine de un tip logic supraordonat gândirii-reflexive a situaţiei. Trăirea situaţiei este ontogenetic anterioară capacităţii reflexive; trauma se produce, la acest nivel, iniţial, al raportului cu lumea; aici este generată staza sistemului relaţional şi nevoia de desfăşurări rezolutive raţionale, ineficiente, paliative în raport cu sursa problemei.

Timpul schimbării paradoxale se întemeiază pe puterea prezentului şi pe coordonatele actuale ale stării de fapt, ignorând modul în care s-a ajuns la situaţie (timpul trecut). Eludarea determinismului pune probleme serioase oricărui individ şi, în special, cercetătorului obişnuit în a gândi prin categorii cauzale. Chiar dacă paradigmele fizicii cuantice dovedesc necesitatea înlocuirii definitive a cauzalităţii liniare cu perspectiva non-liniară, reflexul cognitiv al primului determinism rămâne constant. Situarea în prezent (specifică mai mult paradigmelor intersubiective ale comunicării) încearcă să evite dificultăţile perspectivelor cauzale, al căror reflex este susţinut de nevoia de *sens* personal, trăit, al oricărei întreprinderi. În ordine psihică, apelul la trecut, ca suport cauzal, este o formă de evadare dintr-un prezent mult prea încărcat afectiv; câmpul mental este ocupat de reprezentări ale trecutului şi are acces la trăirea clipei actuale. Reflexul situării mentale la nivelul

reprezentărilor indirecte ale trecutului, în defavoarea percepțiilor directe ale prezentului, constituie şi susțin conştiința, funcția predictivă, anticipativă şi superior adaptativă a psihismului. Întreaga cunoaştere este legată de conştiință[51]. Apariția conştiinței, „părăsirea" prezentului în favoarea ventilării reprezentărilor trecutului sau ale viitorului, au angajat amânarea descărcărilor psihice imediate şi au consolidat funcția amânării. Însă procesele de descărcare (precum cele afective) au continuat să supună psihismul unui aflux permanent de excitație, determinând apariția unor „dispozitive" psihice de apărare în fața preaplinului energetic. Din perspectiva psihanalizei, sublimarea acestei energii, fenomen care a permis devenirea individului uman în cultură, este una dintre manierele de apărare în fața excitației psihice desfăşurate mereu în clipa actuală. De aceea, glisarea în afara prezentului grație funcțiilor reflexive ale conştiinței se opune în permanență capacității de „a rămâne prezent". Căutarea mentală a sensului este specifică incapacității de trăire a sensului: viața nu are sens decât dacă este identificat cognitiv, universul nu „funcționează" decât conform legilor obiectivate cognitiv etc. Sensul lumii şi cel al vieții personale există înainte ca individul să-l caute, grație proceselor cognitive şi conştiinței autoreflexive. Sub acest aspect, sensul vieții rămâne întotdeauna transcendent gândirii, chiar şi pentru faptul că individul debutează în viață fără capacități de obiectivare a sensului, ci numai cu posibilități de trăire a vieții.

În limitele clipei actuale, ale stării de fapt nereflectate, nicio întrebare nu rămâne validă, pentru că toate s-au stins. „Sistemul" ființei care *este* în prezent se află supraordonat sistemului individului care *reflectă* prezentul. În mod paradoxal, *a fi* este un tip logic superior lui *a şti că eşti*. Numeroase lucrări circumscrise filosofiei perene se referă la această problematică[52].

4.1.4. **Tipuri de paradox**

Prin analiza injoncțiunilor din cadrul comunicării cotidiene se pot contura următoarele tipuri de paradox:

[51] S. Freud, *Opere*, vol. 3, „Eul şi Se-ul", Editura Trei, București, 1999, pp. 215-256.
[52] E. Tolle, *Puterea prezentului*, Curtea veche, București, 2004.

1. Definiții paradoxale (antinomii semantice). Exemplul „eu sunt un mincinos” reprezintă un dublu enunț dispus pe două niveluri logice diferite: unul în limbaj-obiect (caracterizarea de sine) şi celălalt în metalimbaj (anularea caracterizării de sine, prin chiar caracterizarea de sine). În cotidian cât şi în clinică, indivizii cu un nivelul scăzut al imaginii de sine avansează definiții paradoxale de sine: „sunt incapabil să înțeleg”, „sunt un prost” etc. Subiectul înțelege că nu poate înțelege, în consecință este capabil a înțelege.

2. Paradox pragmatic. Această categorie conține *injoncțiunile paradoxale* şi *previziunile paradoxale*.

4.1.4.1. *Injoncțiunea paradoxală*

Este expresia care combină elementul cu clasa: atât *A* cât şi alfabetul. De exemplu: se poate afirma că Titu este un oraş frumos dar şi că „Titu” este bisilabic. Dacă se combină cele două afirmații rezultă că „Titu este un oraş frumos şi bisilabic” – o injoncțiune paradoxală care conține două afirmații (prima în limbaj-obiect, a doua în metalimbaj) care se condensează în subiectul „Titu”, considerat atât obiect (oraş) cât şi cuvânt. Următoarele exemple de injoncțiuni paradoxale se desfăşoară pe fondul unor relații conflictuale întrucât se cere un comportament *simetric* într-o relație *complementară.* Un individ îi cere celuilalt să aibă *voluntar* un comportament care este prin natură *involuntar*: „Fii spontan!”, „Fii liniştit!”, „Vreau ca ție să-ți placă să înveți!”, „Vreau să mă iubeşti!”, „Vreau să mă domini!”, „Ar trebui să îți placă să te joci cu copiii!”, „Nu fi atât de docil!”, „Eşti liber să pleci chiar dacă simt că îmi vine să plâng”[53].

Prin faptul că relația complementară, în care un individ se află „sus”, într-o postură dominantă, este bine consolidată, cel aflat în poziția inferioară este presat să se conformeze, adapteze mesajelor. Întrucât este imposibil de urmat conținutul injonctiv al mesajelor, individul „aduce” conflictul în interiorul său şi generează simptom. Tulburarea mentală devine o manieră de „conformare” la un mesaj contradictoriu. Mesajele-control se referă la modul în care celălalt trebuie „să fie” (altfel decât simte) şi au ca efect tulburări de identitate,

[53] P. Watzlawick, J. Helmick Beavin, Don D. Jackson, *Une logique de la communication*, Editions du Seuil, 1972, p. 201.

generate de conflictul dintre nevoile vitale (comportamentul spontan), pe care trebuie să le reprime, şi nevoile celui care îi impune comportamentul. Injoncțiunile paradoxale exprimă conflictul fundamental între nevoile vitale ireductibile a doi indivizi, care prin natura relației nu se pot despărți. Soluția constă în „contorsiunea" comportamentală şi narcisică a persoanei aflată în poziția inferioară, dominată. Simptomul devine cea mai bună formă de adaptare la dublul mesaj paradoxal. Tulburarea narcisică a individului aflat în poziția inferioară este generată de nevoia reparatoare a celui aflat în poziția ascendentă. De exemplu, nevoia unui părinte de a-şi creşte copilul „aşa cum se cuvine", respectiv conform propriilor sale idealuri şi nevoi, fără a ține cont, pe fond, de idealurile şi nevoile copilului, care nu se pot constitui decât prin „delegație". Părintele nu şi-ar permite conştient un astfel de comportament, de aceea îşi educă urmaşul prin mesaje implicite, nonverbale, cu efect represiv. De pildă, verbal afirmă „Faci ce vrei!" dar paraverbal transmite copilului agresivitate reprimată, dificultatea sa de a accepta decizia, diferită, a copilului. Acesta din urmă, aflat în imposibilitatea de a se revolta nu îşi poate constitui propriul spațiu psihic şi identițiar, blocându-şi procesul de individuare.

Un caz reprezentativ pentru efectele profund nocive, care blochează orice reacție adaptativă, este legat de „vânătoarea" de creştini a autorităților. În anul 1616, autoritățile japoneze au alcătuit formula de abjurare pe care creştinii trebuia să o rostească pentru a rămâne în viață: „În numele Tatălui, al Fiului, al Sfântului Duh, al Sfintei Fecioare şi a tuturor Îngerilor ... (urma dezicerea). Aşa să mă ajute Dumnezeu şi dacă voi face altfel să fiu redus la mizerabila stare a Judei Iscariotul"[54]. Formula invoca însăşi divinitatea de care individul trebuia să se dezică. Se formulează un enunț, din interiorul unui cadru de referință clar definit, care infirmă întregul cadru. Mesajul paradoxal blochează orice posibilitate de adaptare pentru că afirmă şi infirmă simultan: divinitatea dă binecuvântarea privind propria-i anulare. Pe fond, toate cazurile de convertire, de spălare a creierului, folosesc mecanismele comunicării paradoxale. Exemplul autohton al „fenomenului Pitești", în care cei mai convinşi militanți anticomunişti erau convertiți în cei mai fervenți comunişti, pune problema manierei în care, paradoxal, un individ se

[54] G. Bateson, *The Western World and Japan*, Alfred A. Knopf, N. Y., 1960, p. 176.

identifică cu propriul său agresor, contrar nevoilor sale identitiare fundamentale[55]. De altfel *identificarea cu agresorul* a amorsat un important studiu în psihanaliză.[56]

Comunicarea paradoxală se desfăşoară între sine şi alter, în spațiul problematic al constituirii alterității. Sursa mesajelor paradoxale este incapacitatea (adultului) de a percepe şi tolera diferența. Psihanaliza precizează maniera în care se construieşte „obiectul", celălalt-diferit şi vicisitudinile acestui proces. Pentru ca celălalt-obiect să se poată constitui psihic este necesară sesizarea diferenței dintre prezenta şi absența sa; absența mamei permite copilului „perceperea" limitelor reale ale acesteia întrucât proximitatea fuzională instituie „limite" comune între copil şi mamă. În jurul vârstei de opt luni copilul reacționează puternic la vederea figurii străinilor. Figura mamei, care „abandonează" atunci când nu este prezentă, este proiectată în cea a străinilor. Mama este „altfel" prin figura străinului şi copilul începe să simtă eboşa alterității, devenind la rândul său „altfel" în raport cu mama sa. Pe de altă parte, mama, intră în relație atât cu copilul său real cât şi cu un „copil imaginat" (care regrupează o serie de ipostaze precum copilul imaginar, copilul fantasmatic, copilul mitic, copilul narcisic)[57]. „Oglinda privirii mamei" este cea care reflectă imaginea dublului copil, real şi imaginat; copilul imaginat începe, dintr-un moment dat, să nu se mai suprapună cu copilul real. Modul în care „priveşte" mama începe să difere odată cu disjuncția dintre copilul real şi cel imaginat. Mama trebuie să poată suporta diferența dintre realitatea copilului şi maniera în care şi l-a imaginat (care este sursa identității copilului). Dacă mama nu este capabilă să renunțe la copilul său ideal, imaginat, va emite mesaje injonctive: unul adresat copilului real, care-i permite acestuia să existe independent şi unul contrar, care continuă să-i impună copilului idealurile afective şi comportamentale ale mamei[58].

---

[55] V. Ierunca, *Fenomenul Piteşti*, Humanitas, 1990.

[56] A. Freud, *Mecanismele de apărare*, Editura Fundației Generația, Bucureşti, 2002 şi Ş. Ionescu, M.-M. Jacquet, C. Lhote, *Mecanismele de apărare*, Polirom, Bucureşti, 2000, p. 195.

[57] S. Lebovici, *L'Arbre de vie. Eléments de la psychopathologie du bébé*, Erès, Ramonville Saint-Agne, 1998, pp. 76-78, 183.

[58] M. Georgescu, *Ipostaze ale morții într-un timp al dorinței*, Paideia, Bucureşti, 2003, pp. 109-185.

4.1.4.2. *Previziunea paradoxală*

Următorul exemplu a constituit motivul unor importante dezvoltări teoretice la jumătatea secolului trecut[59]:

Directorul unei şcoli îşi anunţă elevii că un scurt examen *neprevăzut* va avea loc în cursul săptămânii viitoare, în orice zi, de luni până vineri. Elevii îi spun, în scopul de a pune în discuţie anunţul, că un examen neprevăzut, programat pentru orice zi a săptămânii viitoare, reprezintă un eveniment imposibil. Dacă examenul nu are loc până joi seara, nu mai este „neprevăzut" pentru că rămâne o singură posibilitate – ziua de vineri. Prin urmare, în ziua de vineri nu se mai poate desfăşura un exemen neprevăzut. Dacă examenul nu are loc până miercuri seara, atunci devine „prevăzut", pentru că rămâne o singură posibilitate – ziua de joi. Prin urmare nici joi şi nici vineri examenul neprevăzut nu mai poate avea loc. Urmând raţionamentul se pot exclude pe rând toate zilele rămase pentru a rezulta că un examen neprevăzut nu poate avea loc. Examenul poate fi *numai* prevăzut. Să presupunem că directorul ascultă „proba" imposibilităţii unui examen neprevăzut fără că comenteze, dar joi se prezintă în faţa elevilor şi anunţă că începe examenul. În faţa acestui anunţ elevii se se găsesc nepregătiţi tocmai pentru faptul că „dovediseră" că în ziua de joi nu poate avea loc un examen neprevăzut. Prin faptul că au prevăzut, conform raţionamentului, că examenul neprevăzut nu poate avea loc vineri, examenul al cărui început este declanşat de director în ziua de vineri devine neprevăzut. Paradoxul are următoarea structură:

1. Anunţul directorului conţine o previziune în limbajul-obiect: este prevăzut un examen pentru săptămâna viitoare.

2. Anunţul conţine şi o previziune în metalimbaj – examenul neprevăzut (în intervalul de luni până vineri) este de fapt prevăzut (sub aspectul momentului precis al desfăşurării, al zilei alese); întrucât un scurt examen nu poate avea loc *decât* într-un interval temporal precis şi precizat şi nu de-a lungul a cinci zile, afirmaţia metalingvistică o neagă pe cea iniţială, în limbaj-obiect. Cele două afirmaţii se exclud reciproc. Întâmplarea are caracterul paradoxului pentru că:

[59] G. C. Nerlich, „Unexpected Examination and Unprouvable Statements", în *Mind*, nr. 70, pp. 503-516, 1961.

o elevii se angajează într-o riguroasă deducție logică plecând de la premisele conținute în anunțul directorului şi avansând concluzia conform căreia anunțul se referă la ceva imposibil: examenul nu poate fi neprevăzut, un scurt examen este întotdeauna prevăzut;

o examenul, prevăzut prin raționament, poate avea loc vineri şi devine neprevăzut *tocmai* pentru că elevii consideră, conform raționamentului, că vineri examenul nu poate avea loc (prima posibilitate exclusă). Însuşi faptul că elevii au dedus că examenul nu poate avea loc vineri, pentru că ar fi prevăzut, transformă examenul (prevăzut) de vineri într-unul neprevăzut. Pentru ca previziunea conținută în anunțul său să fie valabilă, directorul are nevoie ca elevii să ajungă la concluzia opusă (ca examenul pe care îl anunță să fie, ca moment al desfăşurării, logic imposibil). Numai în cazul reacției de contraargumentare şi invalidare a conținutului mesajului, realizată de elevi, previziunea directorului, mesajul său devine valid. Numai dacă examenul este considerat de elevi ca prevăzut, devine neprevăzut. Dacă ar fi fost considerat de elevi ca neprevăzut, aceştia ar fi putut să se aştepte la începerea lui în orice zi şi nu i-ar fi luat prin surprindere „ştiind", conform argumentului, că examenul nu poate fi planificat ca neprevăzut ci, doar, ca prevăzut. Însăşi deducția elevilor, pornind de la premisele enunțului directorului, face posibilă realizarea enunțului. Dacă elevii ar fi considerat examenul neprevăzut, nu ar fi exclus ziua de vineri, caz în care, în seara de joi, examenul ar fi devenit *prevăzut* pentru vineri. Dacă joi seara ar fi devenit prevăzut pentru vineri, nu ar mai fi putut avea loc (ca examen neprevăzut). Dacă nu ar mai putea avea loc şi totuşi ar avea loc, ar redeveni neprevăzut şi aşa mai departe, într-un joc infinit.

În comunicare, numai grație cauzalității circulare din orice relație, mesajele devin paradoxale: celălalt reacționează cognitiv (la nivelul conținutului) în timp ce componenta afectivă a mesajului (de relație) este neglijată. Directorul lansează un mesaj la nivelul conținutului şi devine efectiv tocmai pentru că elevii îl contestă. Raportul dintre director şi elevi este deja statuat la nivelul relației: directorul îi domină, prin status şi le impune activitatea, examenul. Pe fond, elevii reacționează la atitudinea ascendentă a directorului – refuză dominarea prin argumentare cognitivă. Pentru elevi, reacția de împotrivire este una narcisică prin care îşi revendică spațiul personal şi propriul proiect de

identitate, obiectivat în nevoia de a-şi gestiona personal activitatea de învățare. Prin nici un artificiu logic nu se poate însă rebalansa aspectul unei relații. Desfășurările cognitive sunt, dimpotrivă, o manieră de menținere a relației, de compromis între împotrivire şi păstrarea relației. Singura manieră de împotrivire la nivelul relației, în cazul elevilor, este aceea de a părăsi instituția în care directorul se află într-o poziție ascendentă. Plecarea din şcoală este însă inacceptabilă pentru elevi şi, de aceea, nu pot reacționa la dominanța directorului decât cognitiv şi, pe fond, ineficient în raport cu scopul lor: revendicarea spațiului personal decizional. De aceea, argumentația este nesfârşită în cazul conflictelor, şi fără efect, în perspectiva schimbării, pentru că sursa acestora este relația şi poziționarea reciprocă a indivizilor, obiectivabilă la nivelul atitudinii. Atitudinea este indicatorul poziționării în relație şi cheia prin care se pot opera schimbări. Specificul în care se comunică, în genere, şi genul de conflict, în speță, pot fi analizate şi reamenajate numai prin dorința reciprocă de schimbare atitudinală. Cât timp directorul va rămâne pentru elevi un individ cu scopuri opresive față de maniera de expresie personală a acestora, discuțiile despre momentul stabilirii unui examen se vor perpetua la nesfârşit. Întreruperea „jocului infinit" se face numai la nivelul profund al relației, în care sunt implicate aspecte identițiare. În cazul elevilor, numai constituirea şi stabilizarea senzației de propriu subiect al destinului personal va determina capacitatea voluntară, ilustrare a libertății personale, de a accepta regulile instituționale pe care directorul le reprezintă. În definitiv, poate accepta ordinea exterioară numai cel care o face ca expresie a propriei ordini interioare semnificative. Cu alte cuvinte, unica manieră de existență perenă a normei, limitei, ordinii, este cea interioară. Orice constrângere externă, care nu se întemeiază pe un reflex interior de ordine, este caducă atât prin fond cât şi prin efecte. De aceea, piatra angulară a edificiului comunicării este mişcarea de ordine şi sens interior, ca formă a cunoaşterii şi (re)găsirii de sine.

4.1.5. **Terapeutică paradoxală în comunicare**

Pentru a exercita o influență (considerată pozitivă) asupra unei persoane aflate în situație de conflict se precizează doi „versanți":

1. Strădania de a determina persoana să se comporte într-o direcție benefică (din perspectiva normelor sociale), rezolutivă, precizată explicit prin mesaj; de exemplu îndrumarea cu accente imperative: „Schimbă-ți serviciul!” – în măsura în care există o bună dinamică pieței muncii individul se va supune prescripției. Dacă însă problema se află dincolo de posibilitățile de control şi acțiune voluntară, programată a subiectului, acest gen de intervenție nu are efect. De pildă, prescripția „nu te mai enerva!” nu poate fi urmată pentru că individul nu se poate calma în acel moment. Prin urmare, prima direcție de intervenție se întemeiază pe ideea că voința poate produce schimbările dezirabile. Se constată cu uşurință că multe dintre ecuațiile de viață se situează deasupra posibilităților de control voluntar ale individului, fiind rezultatul unor desfăşurări independente. Factorii de influență independenți de voința individului sunt, ca nivel de „vizibilitate” în prim plan, cei externi. Ecuația nişei sociale a individului este hipercomplexă, astfel încât fără şansă se consideră că munca unui individ se poate risipi: nu ne putem determina reuşitele, ci numai condițiile necesare ale acestora. Condițiile suficiente ale succesului nu țin niciodată de individ. Factorii substanțiali de influență asupra capacității de întemeiere voluntară a vieții sunt însă cei interiori. Dorințele profunde, inacceptabile cultural, sunt, din perspectivă structurală, cele care ne înstrăinează de noi înşine şi ne determină într-o formă tacită destinul. Numite de Freud inconştient, *Se*, aceste forțe profunde ne afectează masiv destinul, capacitatea de ordine voluntară, de trăire, simțire şi gândire. Simptomul, de pildă, este un „complex” autonom de influențe față de care subiectul nu are nici o capacitate personală de intervenție totală, eficientă. În epoca actuală, în care voința întemeiată pe rațiune şi conştiință autosuficiente sunt întărite prin remarcabilele cuceriri tehnice, este mai mult decât inconvenabilă recunoaşterea dificultăților de control real destinal. Oricum, omnipotența voluntară este instituționalizată şi chiar poziția temperată, de alternanță a activismului cu pasivitatea în fața vieții, minimizată. A lăsa lucrurile să se petreacă, a se lăsa în voia „curentului” vieții, este o atitudine căzută în dizgrația unui consistent curent atitudinal de autodeterminare. De aceeea, prescripția imperativă de schimbare este un mod comun de reacție la situațiile care se cer reamenajate.

2. Strădania de a determina persoana să se comporte în chiar direcția pe care vrea să o evite. Comportamentul voluntar în sensul simptomului, al problemei, creează o injoncțiune paradoxală. Simptomul sau comportamentul neadaptat, care este o manifestare involuntară, devine astfel reprodus de către individ în mod voluntar. Formula injoncțiunii este: în loc de „nu *a,* ci *non-a*" (adică prescripția comportamentală în sens invers față de cea simptomatică, de a controla simptomul prin opoziție) „*a* şi nu *non-a*" (comportament voluntar conform simptomului). Întrucât prin reproducerea voluntară a unui comportament involuntar se creează o injoncțiune, individul se află în imposibilitatea de a se conforma: trebuie să înceteze a mai face (involuntar) ceea ce face (voluntar). Prin injoncțiunea paradoxală şi imposibilitatea de manifestare conformă, subiectul poate să iasă din jocul infinit. Capătă o metaregulă (modul în care să-şi reproducă simptomul) prin care să-şi modifice regula „jocului infinit". Prescrierea problemei, a simptomului (*similia similibus curantur*) care constă în impunerea unei duble constrângeri terapeutice (simetrică celei patogene) are următoarele caracteristici:

1. presupune o relație intensă, între cel care prescrie şi subiectul prescripției, cu mare valoare vitală (precum cea terapeutică). Relația nu poate fi întreruptă.

2. în contextul relației vitale, este formulată o injoncțiune a cărei structură întăreşte comportamentul pe care subiectul doreşte să îl schimbe: schimbarea este produsă prin chiar întărirea comportamentului indezirabil. Paradoxul constă în faptul că subiectului i se cere să se schimbe prin a nu se schimba. „Trebuie ca zilnic să vă străduiți cât puteți de des să produceți simptomul!": subiectul se află, prin această dublă constrângere, într-o situație fără ieşire şi se schimbă chiar dacă refuză indicația sau chiar dacă i se supune:

– dacă se supune constrângerii nu va mai putea să nu îşi controleze problema, simptomul, pentru că va acționa conform simptomului. Dar pentru că acționează în sensul simptomului, simptomul nu mai este simptom, comportament involuntar şi indezirabil, ci unul voluntar. Simptomul limitează libertatea individului atâta timp cât nu poate fi voluntar, din pricina caracterului său indezirabil. Pe fond, sursa oricărui simptom constă în represia unor comportamente indezirabile din perspectivă personală, socială. „Cultivarea" simptomului înseamnă

exprimarea voluntară a unor comportamente indezirabile care reprezintă expresia nevoilor neacceptate care alimentează simptomul.

– dacă refuză să se supună prescripției, va continua să facă simptom, adică nu va putea să nu respecte prescripția;

Pacientul se află într-o situație căreia nu poate să nu i se supună, este constrâns să nu poată ieşi din „joc". Dar chiar precizarea imposibilității de a ieşi din jocul prescris îi permite aşezarea în afara jocului. Acceptă ceea ce este inacceptabil: este prizonierul „jocului" simptomatic în care este invitat să rămână rezident. Stingerea simptomului este posibilă, paradoxal, nu dacă individul se străduieşte să iasă din simptom, să fie *altfel*, ci dacă poate accepta să nu se mai străduiască, să rămână *aşa*. Schimbarea de tip doi se referă la accesul la o stare personală de neprecizat în termenii stării inițiale: nimeni nu poate accepta să rămână în simptom pentru că îşi imaginează acest lucru ca un calvar. Dacă însă reuşeşte să accepte stările sale, indiferent care sunt, se produce o mutație interioară şi simptomul încetează. Proiecția schimbării în utopia unei stări viitoare anulează şansa vindecării în prezent. Nu modificarea stării prezente determină schimbarea, ci acceptarea stării prezente; nu schimbarea de sine, ci acceptarea de sine: mutația se produce la nivelul acceptării de sine la ființă plenară. Proiecția schimbării utopice, într-un viitor în care simptomul încetează, este chiar simptomul, generat de imposibilitatea de acceptare a coordonatelor afective actuale şi înstrăinarea de sine. La întrebarea „ce trebuie să faci ca să fii tu însuți?" răspunsul este „să încetezi să mai vrei să faci ceva"; la întrebarea „ce trebuie să fac pentru a fii autentic în comunicare?", răspunsul este „să încetezi să mai vrei să fii autentic în comunicare". A fi tu însuți şi a fi autentic în comunicare presupun capacitatea de abandonare a controlului predictiv voluntar, de îndeplinire a imperativului extern şi urmare a desfăşurărilor interne, conform conținutului lor.

Alte exemple de prescripții paradoxale:

– A fi înțelept nu înseamnă a găsi răspunsul „adevărat" la întrebări, ci a înțelege că orice răspuns este parțial, relativ, fără urmări comportamentale consistente. Esența interogației este astfel deconstruită: a întreba înseamnă a intra în jocul infinit al răspunsurilor. Unica manieră de a ieşi din acest joc rezidă în a înțelege sursa oricărei

întrebări – nevoia de a fi *altfel* şi de a tolera dificil starea actuală. Înțelepciunea constă în capacitatea de a nu mai pune întrebări, ca efect al rezidenței plenare în starea personală actuală.

– Situația psihanalitică este o dublă constrângere terapeutică în care pacientul *se schimbă dacă nu o face.* În raport cu cadrul psihanalitic (divan, asociații, durate etc.), singura manieră de răspuns *adult* (starea dezirabilă a oricărui demers psihanalitic şi terapeutic, în genere) constă în a-l respinge, reacție care este, însă, imposibilă. Analistul oferă pacientului şansa de a putea trăi mai bine, mai liber de constrângerile simptomatice, cerându-i să fie spontan (prin regula fundamentală a liberei asocieri), într-un cadru constrictiv. Dacă pacientul simte o ameliorare a simptomului, analistul poate considera aceasta ca rezistență, ca refugiu în sănătate. Pacientul se află în situația în care nu se poate comporta „adult" în timp ce comportamentul infantil, neadaptat, este unicul posibil[60]. De aceea, singura reacție adaptativă la cadrul psihanalitic este abandonarea oricărei reacții adaptative, ceea ce transformă atitudinea predictivă, îndreptată spre schimbare într-una de trăire a clipei şi a situației ca atare. Schimbarea a fost obținută prin acceptarea stării actuale, acceptarea de sine (desigur, grație întregului proces).

– O pacientă dominantă, negativistă, tip „ucigaş de terapeuți", intră în cabinetul de psihoterapie acuzând o migrenă psihogenă pe care nu au putut-o „rezolva" nenumărați doctori şi terapeuți. Îi prezintă terapeutului voluminosul său dosar şi şirul de tentative de consult şi terapii nereuşite. Terapeutul îi spune că nu este capabil să o ajute, având în vedere gravitatea tulburării, indicată de voluminosul său dosar. Îi spune că trebuie să îşi accepta suferința.

Mesajul implicit al pacientei este: tu nu mă poți înțelege şi ajuta. Mesajul terapeutului: eu nu te pot ajuta şi înțelege. Pacienta înțelege că terapeutul o înțelege prin faptul că îi spune că nu o poate înțelege.

– Unui individ suspicios i se solicită, reflex, încrederea. Mesajul esențial, în ordine paradoxală, este inversat: nu i se solicită încrederea, ci vigilența de a fi mult mai atent şi suspicios în relație. Interlocutorul suspicios îşi contestă credibilitatea mesajului prin însuşi mesajul său.

[60] P. Watzlawick, J. Helmick Beavin, D. D. Jackson, *op. cit*, p. 250.

Dacă este suspicios față de cererea de a fi suspicios, nu-i rămâne decât să aibă încredere. Un individ suspicios poate avea încredere în alt individ care consimte la valoarea de relație a suspiciunii pentru că se simte înțeles în maniera sa fundamentală de relație.

4.2. ***Comunicarea defensivă***

Orice schimb de mesaje ventilează o problematică narcisică. Fondul – narcisic – al comunicării se referă la permanenta susținere a proiectelor de identitate a celor care interacționează. Întrucât, din perspectiva fundamentelor relaționale, procesul constituirii şi menținerii identității copilului se declanşează înainte de naştere (prin „copilul imaginat" de părinți), se poate problematiza în termenii raportului dintre permanență şi schimbare. „Dispozitivele" defensive ale individului funcționează în ordinea nevoii de permanență şi echilibru. De aceea, scopul defenselor personale constă în protejarea propriilor interese identițiare. Acest lucru se face, la prima vedere, printr-un anumit tip, incisiv, de interacțiune cu celălalt; de pildă, atunci când un individ încearcă să-i controleze „viața" altuia sau, mai precis, când îi transmite, pe fond, mesajul „tu eşti de vină pentru ..., tu trebuie să te schimbi!". Din perspectiva „beneficiarului" corecției, sunt deopotrivă activate mecanisme de apărare care au scopul de a conserva stima de sine în contextul dat (a compensa incapacitatea atribuită), adică menținînd relația. Ruperea relației, deşi ar avea efecte destabilizatoare, specifice schimbării, ar indica depăşirea capacităților defensive şi constituie întotdeauna ultima soluție masiv-defensivă.

Din perspectiva comunicării defensive se poate discerne adecvat problematica onestității în raporturile interumane. În cazul unui comportament relațional onest, chiar dacă există defense structurale (care permit individului uman instalarea în cultură) acestea nu invalidează brutal afectele pe care un individ le resimte față de celălalt. Mecanismele de apărare sunt suficient de cursive astfel încât Eul său să nu fie invadat de afecte care să necesite mistificări ale trăirii, prin comportamente care să mascheze teama, agresivitatea, nevoia de control etc. Individul onest este cel care îi poate comunica celuilalt ansamblul de trăiri pe care i-l determină, fără a face din acest lucru o defensă. Sub

acest aspect, onestitatea poate fi percepută ca un mod de vulnerabilizare deliberată: a-i expune celuilalt propriile angoase, dorințele, limitele. Vulnerabilizarea apare precum un gest neadaptat în special în cultura occidentală actuală în care „imaginea" este cea care determină succesul social. În acest sens, onestitatea poate aduce prejudicii majore construcției şi menținerii „nimbului", al imaginii „impecabile", „fabricate" în raport cu diversele contexte, al propriei ființe. Comunicarea defensivă este, în esență, un proces de conformare la ideal, la ceea ce consideră că *trebuie să fie*, în timp ce comunicarea nondefensivă, o modalitate de conformare la ceea ce individul deja *este*. De aceea, comunicarea nondefensivă – chiar dacă aduce individului beneficiile trăirii sentimentului de coerență şi veritabil – conține inerent riscurile existenței (*şi*) în intervalul imperfecțiunii, al depărtării de ideal care, în mod fantasmatic şi conform unor posibile scenarii personale, poate conduce la pierderea stimei şi la scăderea autoreflecției personale, lucru inacceptabil pentru orice cetățean integrat societății („de consum" al imaginii).

Deseori, este imposibil ca un individ, permanent corijat de un altul, să dezvolte o identitate coerentă întrucât este permanent obligat să opereze un clivaj – între ceea ce doreşte el să fie şi ceea ce vrea celălalt ca el să ajungă. Însă problematica narcisică este conținută în numeroase fenomene ale vieții psihice. Perspectiva defensivă asupra comunicării se referă, pe fond, la clivajul inconştient-conştient operat de individ în scopul continuării proiectului său identițiar.

Chiar dacă – pentru beneficiul prezentării – perspectiva conştientă se poate separa de cea inconştientă, în comunicarea defensivă, limita dintre cele două paliere este relativă. Subiectul se simte în măsură să „aleagă", de exemplu să mintă sau să fie seductiv însă, pe fond, este în imposibilitatea inconştientă de a fi nondefensiv. Chestiunea devine exclusiv una de opțiune între diversele maniere de ascundere a veritabilelor reacții față de celălalt.

4.2.1. **Perspectiva conştientă asupra defensei**

Se referă la ansamblul de fenomene de comunicare controlate de către individ cu scopul de a-şi apăra interesele identițiare în raport cu contextul comunicațional. Este ceea ce, într-o anumită măsură, poate fi

controlat de către subiect în sensul în care poate opta între a se comporta sau nu într-una din următoarele maniere defensive:

– *Inhibarea sau absența comunicării* verbale: este o formă de refuz defensiv față de „oferta" cognitivă şi afectivă a celuilalt. Dacă interlocutorul se află pe o poziție superioară, cu diferite forme de ascendent, individul va refuza să reacționeze verbal pentru a nu risca rejecția sau alte forme imaginare de reacție la propriul său discurs. Inhibarea comunicării este o apărare față de efectele, imaginate, ale comunicării cu autoritatea.

– *Minciuna* este un fenomen al comunicării defensive întrucât scopul urmărit este formarea şi menținerea unei imagini convenabile în ordine narcisică. Conținutul minciunii se află în raport cu maniera în care individul percepe personalitatea celuilalt şi îşi reprezintă valorile specifice interlocutorului. Odată aproximate, cerințele celuilalt, maniera „bună" în care trebuie să se prezinte, propria realitate identițiară, activitate etc. este modificată conform expectanțelor (aproximate ale) interlocutorului.

– *Atitudinea seductivă* presupune raportarea la celălalt precum la o persoană ideală sub varii aspecte. Prin seducție este fantasmatic anihilată capacitatea celuilalt de a rejecta, de a agresa etc., ceea ce-i permite seducătorului se deține controlul relației. Apărarea prin seducție se întemeiază pe capacitatea de prezentare în fața celuilalt într-o manieră care ar putea periclita interesele narcisice ale subiectului. Prezumpția inconştientă a seducătorului este că dacă s-ar relaționa nondefensiv ar fi rejectat, ca necorespunzător idealului interlocutorului.

– *Scuzele* reprezintă un comportament, reglementat social, prin care este menținută, între anumiți parametri acceptabili sub aspectul contextului cultural, tensiunea unei relații. Scuzele „repară" imaginea individului prin afirmarea valabilității principiilor pe care tocmai le-a încălcat, fără să fi „dorit" acest lucru, aflându-se în imposibilitatea de a-şi fi manifestat voința. În definitiv, prin scuze, individul îşi clivează comportamentul de propria persoană: responsabilitatea acțiunilor sale trebuie privită în context şi distribuită diferiților factori de influență. Pentru că „cine se scuză se acuză", acest comportament este defensiv în raport cu anumite impulsuri, dorințe, care sunt sancționate social şi pe care individul nu şi le poate asuma fără să sufere prejudicii.

Comunicarea defensivă poate fi înțeleasă și din perspectiva negocierii distanței afective dintre indivizi. De pildă, o persoană „distantă" este cea care este resimțită ca agresivă, ca inhibând comunicarea, în timp ce o persoană „apropiată" este cea care este în asentimentul celuilalt. Se pot recunoaşte facil, în ultimul caz, comportamentele seductive sau „de scuze" prin care se menține un anumit tip de apropiere. Minciuna este un mod de a conserva o „distanță" interpersonală gratificantă. Defensele intră în funcțiune, în diferite grade, în raport cu modificarea spațiului, a distanței personale, cu care individul este obişnuit. Tot ceea ce transgresează limitele, prin „prea aproape" sau „prea departe" provoacă angoasă ca semn al pericolului şi prejudiciului narcisic potențial. Comunicarea poate fi facilitată de capacitatea de situare la distanța optimă față de celălalt care este, pe fond, o probă a capacității de situare optimă față de propriile conținuturi afective.

În general, o persoană va deveni cu atât mai defensivă cu cât îşi va simți interlocutorul ca periclitant. De aceea, comportamente precum normarea, corijarea, seducția, controlul pot angaja defense masive şi împiedica comunicarea veritabilă, care ar avea ca subiect chiar trăirile defensive şi imaginile aferente ale interlocutorilor.

4.2.2. **Perspectiva inconştientă asupra defensei**

Psihanaliza a dezvoltat, grație experienței clinice, o teorie asupra surselor apărărilor pe care orice individ şi le instituie[61]. Principalele categorii de situații în care mecanismele de apărare intră în funcțiune sunt determinate de etapa evolutivă în care se află subiectul. De pildă, perioadele în care intensitatea pulsională este maximă, precum adolescența şi climacteriul. Defensa se instituie pe fondul presiunii pulsionale şi a represiei operată de anturaj încă din primele perioade de dezvoltare, la incidența dintre dorințele copilului şi modul în care reacționează părinții. Apărările se află în raport cu idealul (introiectat) al individului, în funcție de ale căror comandamente sunt acceptate sau necesar eliminate anumite mişcări pulsionale. Apărarea Eului are ca efecte benefice evitarea neplăcerii şi reducerea angoasei, prin menținerea în afara conştiinței a reprezentanților pulsiunii interzise (dorințe inacceptabile).

[61] A. Freud, *Eul şi mecanismele de apărare*, Editura Fundației Generația, București, 2002.

Printre consecinţele restrictive asupra personalităţii se produce totodată restrângerea domeniului conştiinţei, ca nucleu al Eului, falsificarea realităţii şi, pe fond, diminuarea statutului Eului, slăbirea sa.

În comunicarea defensivă una dintre mize este *reducerea angoasei*. Angoasa este, în forma sa primară, determinată de starea de neajutorare a sugarului. Odată cu dezvoltarea sa, Eul încearcă, prin consolidarea mecanismelor de apărare, să facă faţă afluxului de excitaţie şi conflictului psihic. Această sarcină este dificilă în special în anumite situaţii de dificultate elaborativă. Situaţia traumatică, de exemplu, produce un răspuns spontan al psihismului sub forma angoasei (care este denumită „automată"). Pe modelul traumei – exterioare – se constituie „pericolul", prin transferarea sa în interior şi asocierea la pulsiune, sub forma unei angoase care, de această dată, nu mai este „automată", ci constituie o manieră de a semnala urgenţa elaborativă. Această reacţie reproduce angoasa automată (care era declanşată de starea de neajutorare) şi declanşază defensa. Dacă ultimele resurse defensive ale Eului s-au epuizat, individul resimte panică, ceea ce constituie şi un posibil început de simptom nevrotic.

Sentimentul de culpabilitate joacă un alt rol consistent în comunicarea defensivă şi reprezintă raportul cu autoritatea (legea) interiorizată. Culpabilitatea poate fi asociată senzaţiei unei catastrofe interne care este pe punctul de a se petrece, care determină pierderea armoniei interne şi, în special, a senzaţiei de securitate şi protecţie internă a individului. În psihanaliză, întreaga problematică etică este condensată în conceptul de Supraeu. Supraeul este instanţa cenzor dobândită prin socializare care îndeplineşte trei funcţii: autoobservare, conştiinţă morală şi funcţia de ideal[62]. Legea este interiorizată graţie identificării cu aspecte din persoana celui care-i interzice copilului accesul spre surse de plăcere. Pentru aceasta, trebuie ca cel care interzice să fie totodată iubit şi respectat de către copil. De aceea, culpabilitatea se constituie pe senzaţia de retragere a iubirii, cu efecte negative asupra câmpului narcisic.

[62] S. Freud, „La décomposition de la personnalité psychique", în *Nouvelles conférences d'introduction à la psychanalyse*, Gallimard, 1995, p. 93.

4.2.3. **Mecanisme de apărare**[63]

– *Refularea* este operația prin care sunt respinși și menținuți în inconștient reprezentanți pulsionali. Este un proces psihic universal, deoarece se află la originea inconștientului ca domeniu separat de restul psihismului. Condiția refulării este ca scopul pulsional să provoace neplăcere în loc de plăcere. Satisfacerea pulsiunii supusă refulării este posibilă și produce plăcere, însă generează neplăcere în raport cu alte exigențe. Devine motiv al refulării neplăcerea care are o forță mai mare decât plăcerea satisfacerii[64].

– *Introiecția* este mecanismul prin care obiectele sunt trecute, în mod fantasmatic, din „exterior" în „interior". Limita dintre exterior și interior are ca prototip corpul și raportul dintre stimuli externi (de al căror efect se poate scăpa printr-o acțiune motrice) și stimuli interni (a căror excitație nu se poate diminua prin acțiuni motorii). De aceea, introiecția se fundamentează pe încorporare, ca prototip corporal al mecanismului. Introiecția nu se oprește însă la limita corporală, ci se referă la întregul aparat psihic, prin faptul că sunt aduse în Eu „obiecte" externe. Pe fond, personalitatea constituie un „sediment" intern de „obiecte" (sentimente, calități, atitudini etc.), din „inventarul" întâlnirilor destinale semnificative, produs și prin introiecție. Introiecția reprezintă prototipul identificării, care presupune asimilarea unui aspect al obiectului și transformarea pe baza sa.

– *(De)negarea* reprezintă mecanismul prin care individul neagă dorințe, gânduri, sentimente refulate și de care se apără considerând că nu-i aparțin: „Să nu îmi spuneți că este dorința mea să plec de aici!" – imediat după formarea unui gând, este trăit conflictual și refuzat.

– *Formațiunea reacțională* este o atitudine, comportament, trăsătură de caracter opusă dorinței refulate, constituită ca reacție împotriva acesteia. De exemplu, pudoarea exagerată ca reacție la marcate tendințe exhibiționiste refulate sau comportamentul compulsiv de curățenie ca reacție la dorința de murdărie. Pentru a se putea opune dorinței refulate, formațiunea reacțională – ca un contrasimptom – trebuie să beneficieze

[63] Ș. Ionescu, M.-M. Jacquet, C. Lhote, *op., cit.*
[64] M. Georgescu, *Introducere în consilierea psihologică,* Editura Fundației *România de Mâine*, București, 2004, p. 60.

de un curent de investiție de forță egală cu cel al dorinței refulate. Formațiunea reacțională desăvârşeşte lucrarea refulării, pe care o întăreşte sub forma unor trăsături definitive, a unei apărări mereu activate, ca o permanentă contrainvestire. Acest mecanism fundamentează formarea majorității trăsăturilor de caracter (cel mai specific fiind caracterul obsesional). Personalitățile accentuate sunt definite de caractere patologice care au drept scop menținerea refulatului.

– *Izolarea* este mecanismul prin care reprezentări, cuvinte, comportamente sunt separate de lanțurile lor asociative. Toate procedeele care induc o întrerupere în succesiunea reprezentărilor sunt folosite pentru a izola: pauze în fluxul gândirii, ritualuri, formule care țin de „limbajul de lemn". Individul izolează reprezentările printr-o pauză în care percepția sau activitatea pare suspendată: „Am uitat ceea ce doream să spun!". Izolarea este un mod arhaic de apărare contra pulsiunii, prin interdicția „atingerii". Prin izolare, interdicția atingerii, care era inițial atingerea corporală, iradiază asupra atingerii reprezentărilor. Subiectul nu permite anumitor gânduri să intre în contact asociativ cu altele. Subiectul îşi aminteşte o situație traumatică dar nu şi afectele trăite. Orice încercare de recorelare între eveniment şi afect este sortită eşecului, prin forța unei contrainvestiții. Prototipul normal al izolării îl constituie gândirea logică. Raționamentul este expresia izolării dintre asociațiile raționale şi cele afective: individul gândeşte „la rece". De aici şi funcția altor mecanisme precum intelectualizarea, abstractizarea, raționalizarea, prin care sentimentele sunt izolate pentru ca individul să trăiască la nivelul cognitiv, ordonat.

– *Proiecția* este cel mai cunoscut mod de protejare a Eului, imaginii de sine, şi presupune expulzarea din sine şi localizarea în celălalt a unor calități, sentimente, dorințe, chiar „obiecte" pe care nu le cunoaşte sau le refuză în sine însuşi[65]. De exemplu: „Din cauza ta şi a încăpățânării tale nu se poate face nimic constructiv!"; individul este convins că celălalt este vinovat pentru faptul că nu se poate rezolva o situație. În acest mod, prin „expulzarea" caracteristicii „încăpățânare" este refuzată conştient propria responsabilitate şi incapacitate. Proiecția este suscitată în orice conflict interuman care poate fi tradus, grație

[65] J. Laplanche, J. Pontalis, *op. cit.*, p. 308.

perspectivei defensive asupra comunicării, într-un conflict intern, desfăşurat între Eu şi reprezentări de sine refulate (respinse inconştient), din pricina intervenției comandamentelor interiorizate.

4.3. *Comunicarea proiectivă*

4.3.1. **Conceptul de proiecție**

Este o speță a comunicării defensive care, datorită calităților modelului pe care se întemeiază, au făcut împreună „carieră": proiecția în exteriorul persoanei, asupra „lumii" a ceea ce este inacceptabil pentru subiect[66]. În direcția cercetării experimentale a acestui mecanism de apărare s-a dezvoltat o întreagă psihologie de ramură, cea proiectivă. Începând din anul 1939, datorită lui Lawrence K. Frank, pe lângă aşanumitele „teste obiective" s-a impus şi o metodă de evaluare neconvențională, prin faptul că folosea materiale stimul ambigue, care îl determinau pe individ să răspundă fără să poată aproxima răspunsul „potrivit", punând în operă elemente specifice indicative pentru structura şi dinamica personalității. Pentru Frank, „trăsătura fundamentală a unei tehnici proiective constă în faptul că evocă despre subiect ceea ce este, în diferite moduri, expresia lumii sale personale şi a proceselor personalității sale"[67]. Fenomenul proiecției este o caracteristică a personalității şi a activității psihice în genere, prin intermediul căreia se exprimă comportamental identitatea şi specificitatea individului. Comportamentul individului şi specificul în care comunică poate fi înțeles ca o reacție selectivă, „proiectivă", determinată de caracteristicile de personalitate, la ansamblul stimulilor contextului[68].

Referindu-se la conținutul proiecției şi la raportul dintre subiect şi obiect, A. Ombredane propune trei specii ale proiecției[69]:

- proiecția *specular*ă – subiectul se reflectă în obiect, în personalitatea celuilalt, regăseşte în interlocutor caracteristici pe care şi

[66] M. Minulescu, *Tehnici proiective*, Editura Titu Maiorescu, Bucureşti, 2000.
[67] L. K. Frank, *Projective Methods*, Oxford, Buckwell Scientific Publishing, 1948.
[68] M. Georgescu, *Vademecum în psihologie proiectivă*, Oscar Print, Bucureşti, 2005, pp. 11-28.
[69] A. Ombredane, „Distinction et la mise en place des aspects de la projection", în *Bulletin de Psychologie*, nr. 6, 1962, pp. 55-62.

le atribuie. Fundamentul aspectului specular al proiecției constă în existența arhaică nondual, în care eboşa binomului sine-lume nu era constituită;

- proiecția *catharctică* – individul atribuie celuilalt caracteristicile personale pe care consideră că nu a reuşit să le dețină sau nu-şi permite să şi le aproprie. Este o accepțiune ilustrată prin categoria simptomului paranoid: eu nu (îmi pot permite să) urăsc pe celălalt – conținutul agresiv inacceptabil este proiectat asupra celuilalt – celălalt mă urăşte pe mine;
- proiecția *complementară* – constă în atribuirea unor conținuturi psihice inacceptabile care pot să justifice caracteristici acceptate de individ: „pentru că celălalt este nesigur pe sine, eu sunt cel care îl pot tutela şi ajuta".

Proiecția pune problema fondului şi a conținuturilor psihice care permit desfăşurarea fenomenului. Sub acest aspect, de exemplu, perspectiva avansată de empiristul John Locke este o teorie perceptivă a personalității şi o teorie a cunoaşterii: toate percepțiile actuale sunt influențate de cele trecute[70]. Grație fondului existent, orice nouă percepție este o „distorsiune aperceptivă dinamică". În aceste condiții percepția „pură" ține de domeniul idealului.

Leopold Bellak defineşte proiecția în termenii procesului distorsionării aperceptive, cu referire la teoria gestaltistă a învățării (raportul dintre fondul aperceptiv şi forma percepției actuale). Bellak consideră sintetic, pentru definirea în perspectiva psihologiei formei, termenul de *apercepție*. Apercepția condensează procesul prin care noile experiențe sunt asimilate celor din trecut şi remaniate grație acestora, prin intermediul „masei aperceptive", a ansamblului experiențelor organizate în fondul perceptiv al individului[71].

În comunicare, celălalt este „stimulul" care suscită proiecția conținuturilor inconştiente ale individului. Prin proiecție se produc o serie de „inversări" de roluri cu valoare sanogenă: chiar dacă subiectul este cel agresiv (o agresivitate inconştientă), „simte" că celălalt îl

[70] L. Abt, L. Bellak, *Projectiv Psychology, Clinical Approaches to the Total Personality*, edited by L. Abt and L. Bellak, Alfred A. Knopf, New York, 1950, p. 11.
[71] L. Bellak, *The Thematic Apperception Test and the Children's Apperception Test in Clinical Use*, second edition, Grune and Stratton, New York, 1971, p. 16.

agresează şi devine astfel din personaj activ, agent pasiv (în loc de inacceptabilul „eu îi urăsc", acceptabilul „ei mă urăsc").

Este proiectat în celălalt orice tip de „conținut" psihic şi nu doar cele negative, de aceea orice obiect idealizat constituie un indiciu pentru idealul interior al subiectului. Personajele-ideal sunt „ecrane" care captează ansamblul de reprezentări inconştiente proprii subiectului. De aceea, prin proiecție lumea devine bogată în trăiri cu măsura sursei acestora, subiectul.

Fenomenul proiecției, precum orice altă perspectivă intrapsihică, susține o viziune constructivistă asupra lumii. Fiecare individ când vorbeşte despre „lume" se referă la sine. Carl G. Jung indică faptul că realitatea „reală", obiectivă, este imposibil de cunoscut ca atare pentru că fenomenul proiecției este continuu. De aceea „în-sinele" lumii, lumea „de dincolo" de noi, nu poate fi cunoscută.

În palierul fizic, întotdeauna în procesul cunoaşterii, obiectul cunoaşterii, care este fizic, este transformat într-unul psihic[72]. Mai mult, „obiectele" psihice ale cunoaşterii, precum însuşi obiectul de studiu al psihologiei, este permanent transformat în raport cu lumea psihică a subiectului cunoscător. Deoarece psihismul are oroare de vid, tot ceea ce este necunoscut, lipsit de formă, nestructurat, este re-adus şi redus la ceea ce este cunoscut, format, structurat. Acest lucru este realizat prin proiecție şi, de aceea, ceea ce se crede că se recunoaşte în materie, este, de fapt, proiecția datelor (inconştientului) subiectului cunoscător[73]. În definitiv, orice producție culturală este determinată de universul de referință al autorului, de modul unic, personal, de a fi în lume, iar întâlnirea dintre doi oameni este prototipul acestui fenomen întemeietor al originarului social.

4.3.2. **Cultură şi proiecție**

Modul în care semnificăm proiectiv lumea este determinat de fondul aperceptiv care se construieşte în funcție de contextul cultural. Psihologia a încercat să găsească, cu o aplicată apetență universalistă, numitorul comun al tuturor indivizilor umani, indiferent de spațiul

[72] C. G. Jung, *Despre arhetip cu o specială considerare a conceptului de anima,* în *În lumea arhetipurilor*, Editura Jurnalul literar, Bucureşti, 1994, p. 93.
[73] Idem, *Psihologie şi alchimie, vol. II*, Teora, Bucureşti, 1996, p. 8.

cultural, pentru a închega teorii transculturale şi realiza teste „eliberate" de factorii culturali. Dacă era evident faptul că testele aşa-zise obiective[74] vor rămâne întotdeauna vasale specificului cultural, speranța venea din teritoriul probelor proiective în care materialul stimul se află, prin caracterul ambiguu şi nonverbal dincolo (sau mai bine spus, „înainte") de orice structură culturală.

Utilizarea testelor proiective în afara culturilor în care s-au constituit a produs o serie de interogații[75]. Testul Rorschach (al petelor de cerneală) nu necesită alfabetizare, planşele sale, materialul-stimul, nu sunt legate de o cultură (de lumea şi realitatea culturii occidentale a clasei de mijloc) şi poate fi aplicat la diferite nivele de vârstă, producând însă o serie de dificultăți. În primul rând motivarea în sarcină a subiectului non-occidental, care trimite spre o problematică etnocentrică[76]. De pildă, membrii unui grup izolat, care nu posedă un limbaj scris, au reacționat la test prin trăiri precum surpriză, teamă sau suspiciune, situație care a pus problema validității acestei tehnici. Subiecții sunt suspicioşi, în speță, în cazul studiilor transculturale efectuate de cercetători din SUA, relativ la implicarea examinatorilor în organizații guvernamentale. Acest gen de suspiciuni sunt dificil de înlăturat atunci când metoda proiectivă în sine nu are nici un sens în cultura în care este aplicată. Este dificil de explicat natura experimentului, al testului Rorschach, de exemplu, într-o societate în care cea mai apropiată experiență de planşele testului o constituie activitatea rituală şi magico-religioasă. Răspunsurile, în această situație, se vor încadra simbolismului mitologic cultural cu minime elemente simbolice personale. Se consideră că Rorschach nu este legat de o cultură pentru că planşele nu conțin forme particulare, structurate de un context cultural. Ceea ce rămâne cât se poate de cultural este interpretarea rezultatelor care are ca principal reper, în special în varianta nord-americană a lui Exner, abaterea de la normă statistică a unei culturi, în speță cea de proveniență a testului. De exemplu, planşa descrisă ca „fluture" este văzută, frecvent, ca „liliac"[77]. Prea puține răspunsuri

[74] De pildă, inventarele de personalitate care presupun informații declarative despre individ.
[75] William F. Price, Richly H. Crapo, *Cross Cultural Perspectives in Introductory Psychology*, Western Publishing Company, 1992, p. 1.
[76] *Ibid*., p. 2.
[77] *Ibid*., p. 3.

frecvente indică lipsa adaptării la modul normal de a percepe, în timp ce prea multe răspunsuri frecvente indică inteligență medie şi lipsa creativității. Criteriul de decizie îl reprezintă media răspunsurilor frecvente din societatea subiectului, care diferă de la o cultură la alta. Cu siguranță, planşa „liliacul" va fi percepută diferit de eschimoşii districtului Thule, din nordul Groenlandei, un mediu arctic în care liliacul este absent. Într-o societate de vânători unde este frecventă imaginea unui animal ucis, va fi normal ca în planşă să se vadă părți dezmembrate din animale. Pentru un subiect vestic, un asemenea răspuns ar fi unul extrem agresiv, care indică preocupări morbide şi necesită psihoterapie. De pildă, pentru locuitorii insulelor Dobuan suspiciunea față de motivele celorlalți şi neîncrederea sunt modalități normale de relație şi indivizii care nu sunt suspicioşi sunt inadaptați. Răspunsurile la test ale acestei populații ar fi considerate, în ordine vestică, paranoide. În populația Samoa, subiecți între 16 şi 27 ani, instruiți pentru a deveni pastori, au avut răspunsuri legate de spațiile albe, care, în context interpretativ occidental indică tendințe aflate în opoziție. Pentru aceşti subiecți însă albul este simbolul purității şi culoarea preferată. Testul Rorschach, ca şi orice probă proiectivă, se poate valida numai în raport cu istoria de viață a subiecților din aceeaşi cultură.

Problematica validării transculturale a probelor proiective indică fondul cultural al conținuturilor vehiculate prin proiecție. Dacă materialul proiectat este cu necesitate inconştient, prin urmare supus cenzurii culturale, rezultă că în comunicare proiecția întreține „punți" de legătură între personalitățile integrale ale indivizilor. Tot ceea ce este interzis de cultură este accesat în manieră mediată prin proiecție: celălalt este rău intenționat, ticălos, pervers etc. după cum tot celălalt este o expresie a excelenței. Prin comunicarea proiectivă se restituie conținu-turile deversate în profunzimile personalității de norma culturală.

4.3.3. **Comunicarea simbolică**

Comunicarea simbolică se referă la interpretarea schimbului de mesaje în special sub aspectul vehiculării de simboluri şi este o speță a comunicării proiective[78].

[78] V. S. Dâncu, *Comunicarea simbolică*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001.

Simbolul se constituie la interferența a două „lumi": lumea ordonată a raţiunii şi cea neordonată a afectului. Simbolul este o expresie prin care se încearcă cea mai bună aproximare a unui fapt relativ necunoscut, dar a cărui existență este recunoscută sau necesară[79]. Simbolul este dificil de definit întrucât se situează funcțional şi în sfera nondefinibilului, acolo unde limitele sunt instabile, laxe sau inexistente şi permit o bulversantă dinamică a semnificațiilor. Psihanaliza indică diferența dintre cele două „lumi" legate prin simbol. Este vorba, în ordinea apariției onto(filo)genetice, despre *procesele primare*, specifice *Se*-ului, şi *procesele secundare*, ale *Eului*. În *Se*, energia psihică circulă fără constrângeri între reprezentări, după principiul mecanismelor deplasării şi condensării, în scopul reinvestirii masive în reprezentările „halucinatorii", în vederea satisfacerii dorinței. Procesele primare funcționează conform principiilor logicii speculativ-dialectice, încălcând pe cele ale logicii intelectului şi raţiunii[80]. Conținuturile *Se*-ului transcend spațiul-timp şi nu se supun principiilor identității, non-contradicției, terțului exclus şi raţiunii suficiente. În această ordine, este asigurată plurivalența simbolului: prin „jocul" de identități, prin suspendarea de contradicții şi coincidența contrariilor. În cazul proceselor secundare, energia psihică este „legată", fiecare reprezentare (imagine) este investită cu un afect specific şi, astfel, ordinea este instituită şi identitatea conservată.

Simbolul este, pe fond, un „derivat al inconştientului" prin care individul este pus în raport personal mediat cu conținuturi care nu-i aparțin (fie printr-o „dezicere" culturală, fie printr-o formă transpersonală). Prin simbol ajung mediat, în conştiință, conținuturi inconştiente şi sunt puşi în relație versanții fundamentali ai individului: pulsiune şi spirit. Simbolismul nu este numai fundamentul vieții fantasmatice şi al sublimării, ci permite edificarea relațiilor subiectului cu realitatea reală[81]. Întrucât numai simbolul revelează aspectele cele mai profunde

[79] C. G. Jung, *Antologie, vol. II, Definiții*, Editura Anima, Bucureşti, 1994, p. 195.
[80] M. Georgescu, „Psihologia Se-ului – sinele de la Freud la Freud", în *Psihologia sinelui*, I. Mânzat coord., Editura Eminescu, Bucureşti, 1999.
[81] P. Ginesy, *Folie et ordre symbolique. Une tentative de repérage*, Université Claude Bernard, Lyon, 1978, p. 186.

ale realității, viață simbolică este cea care exprimă necesitățile sufletului[82].

Conceptual, există delimitări bine precizate între *simbol* şi *semn*. Simbolul depăşeşte nivelul semnificației prin cumul de sensuri, în timp ce semnul operează cu semnificații univoce. În categoria semnelor intră: emblema, atributul, alegoria, analogia, simptomul etc. Metafora se află în zona simbolului, în special prin ceea ce Lucian Blaga numeşte metafora revelatoare care suspendă înțelesuri vechi pentru a proclama altele noi, adresându-se categoriilor abisale ale personalității[83]. Metafora revelatoare reprezintă asocierea dintre un element determinat, concret, şi un termen care nu se poate formula cu precizie[84].

Pentru Jung, simbolul are un destin cultural: se naşte într-un context specific, îşi împlineşte funcția de comunicare între abisuri şi suprafețe (punând individul în relație cu conținuturi inconştiente esențiale), pentru „a muri", devenind un simplu semn. Prin simbolul viu sunt intermediate modificările de substanță ale personalității. Pe măsură ce corespondenții inconştienți, semnificanții, devin ascunşi, simbolul moare şi rămâne un precipitat cu valoare istorică. Grație valorii sale abisale, simbolul are o funcție esențială în comunicare prin faptul că mediază accesul la conținuturile individuale cu mare valoare vitală. Valoarea acestora rezidă în faptul că reprezintă substratul afectiv al vieții în genere şi al oricărei întâlniri între doi indivizi.

Comunicarea prin simbol presupune o atmosferă romantică, lirică, în care regulile şi formele clasice sunt substituite cu „formele" trăirii[85]. Întâlnirea amoroasă este o ilustrare explicită a comunicării simbolice. Partenerul este numit şi imaginat sub diferite forme „animale" sau „vegetale": este puişor, iepuraş, albinuță etc. Dimensiunea regresivă este evidentă şi permite apropierea de celălalt, în spațiul intim, într-o manieră securizantă. Celălalt este imaginat ca un „pui", reprezentare în care sunt adunate o seamă de experiențe personale legate de tandrețe,

[82] C. G. Jung, *The collected works of C. G. Jung, vol. 18, The symbolic life*, Routledge & Kegan Paul, London and Henley, 1977, 274.
[83] L. Blaga, *Geneza metaforei şi sensul culturii*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 31.
[84] M. Mancaş, *Condiționarea psihologică a artei*, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1940, p. 115.
[85] G. Liiceanu, *Om şi simbol*, Humanitas, Bucureşti, 2005.

suport, protecție etc. Celălalt este numit printr-un termen care aproximează o sumă de imagini şi trăiri imposibil de precizat în altă manieră. Față de comunicarea prin concept, comunicarea prin simbol permite contactul profund cu sine şi cu celălalt. Prin folosirea simbolului ca vehicul al mesajului se stabileşte un spațiu împărtăşit în care celălalt se profilează ca foarte apropiat. Prin simbol concomitent cu medierea conținuturilor personale profunde se amorsează şi o formă arhaică de contact cu celălalt: în zona în care limitele personale devin laxe, identificările nu sunt închegate. Comunicarea conceptuală stabileşte limite ferme celuilalt în timp ce comunicarea simbolică diluează limitele personale cu obiectul, aproximând indistincția arhaică între subiect şi obiect, ceea ce Levy Brühl numea „participare mistică". Din acest punct de vedere comunicarea prin simbol (şi cea proiectivă) este o formă de comunicare cu origine în perioada timpurie a ontogenezei.

4.4. *Comunicarea nonviolentă*

Se referă la o serie de prescripții de raportare la sine şi la celălalt care să conducă la exprimarea nonviolentă a propriilor nevoi. Sunt propuse, prin urmare, o serie de jaloane care conduc la gestionarea conflictului, grație unui mai bun contact cu sine însuşi. Reperele au fost constituite, prin practică, de către Marshall Rosenberg în cadrul Centrului de Comunicare Nonviolentă pe care l-a înființat.

4.4.1. **Nevoie, frustrare, violență**

Comunicarea este înțeleasă ca un proces (deseori eşuat) de exprimare a nevoilor. Nevoile sau trebuințele sunt forțele care scot individul din starea narcisică şi permit construirea, simetrică, a lumii şi a sinelui. Fiecare psihologie cu accente genetice a propus un inventar al nevoilor individului, dincolo de contexte culturale specifice. „Piramida" trebuințelor concepută de Abraham Maslow a intrat în patrimoniul cunoaşterii comune, în timp ce alte „liste" au fost ignorate. Freud, de exemplu, a încercat să găsească nevoile ireductibile care animă individul pe parcursul vieții sale, denumindu-le (din perspectiva sursei

lor) pulsiuni[86]. A identificat, prim remanieri ale teoriei, pulsiuni auto-conservative şi pulsiuni sexuale, pe care le-a denumit generic „pulsiuni ale vieții", pe de o parte, şi pulsiuni ale morții pe de alta, înțelegând aici tot ceea ce susține fenomene precum masochismul, nevoia de a rămâne bolnav, repetarea unor contexte nefericite etc[87].

Incapacitatea individului de a-şi gratifica nevoile, în cadrul mediului său socio-cultural, conduce la frustrare, violență şi conflict. Sursa oricărui conflict este, prin urmare, trăirea unei lipse fundamentale. Nonviolența nu presupune evitarea surselor conflictului, precum frustrarea, ci contactul cu acestea. Comunicarea devine, din această perspectivă, o manieră de a vorbi despre vulnerabilitățile fundamentale (dependența de afecțiune, compasiune, respect) care degenerează în frustrare şi agresiune. Nonviolența nu este în nici un caz o formă de „liniştire", de evitare a trăirii agresive, care nu ar avea drept efect decât armistiții interioare cu totul nesemnificative în raport cu permanenta reîntoarcere a nevoilor şi a frustrării. De aceea, de maximă importanță este capacitatea de a fi în contact cu propriile nevoi, a putea simți şi a putea cere. Lumea se poate schimba pornind *numai* cu sine şi dacă există multă violență în lumea actuală, este pentru că stima de sine a indivizilor şi afecțiunea veritabilă pe care şi-o nutresc este scăzută. În societatea actuală există un deficit fundamental de afecțiune, de grijă de sine şi, prin reflex, de aplecare spre celălalt. Individul este preocupat de consum, eficiență, şi de o serie de caracteristici exterioare sieşi, care-l aruncă într-o lume în care sursa tuturor lucrurilor, propriul psihism, este eludat. Comunicarea nonviolentă propune o schimbare de perspectivă în care nu efectele să fie motivul esențial de discuție, resursele „limitate" care nu pot fi împărțite echitabil, ci cauzele, resursele nelimitate de compasiune.

4.4.2. **Compasiunea de sine şi de celălalt**

Compasiunea este un termen puțin uzual în psihologia modernă şi, în cultura occidentală creştină, capătă sensul raportului cu celălalt. Cu toate acestea, prima accepțiune a termenului ar trebui să se refere la

[86] S. Freud., „Dincolo de principiul plăcerii" (1920), în *Freud, Opere III, Psihologia inconştientului*, Editura Trei, Bucureşti, 2000.
[87] A. Green, coord., *La pulsion de mort*, PUF, Paris, 1989.

propria persoană. Acest lucru este explicabil întrucât orice psihopatologie cuprinde şi un deficit narcisic, lipsa unui raport adecvat cu sine. Consecinţa „iubirii" insuficiente de sine, constă deseori în supracompensarea printr-o falsă afecţiune care creează prototipul „ticălosului", a individului pentru care celălalt nu este decât o unealtă. Ticălosul, persoană cu importante tare narcisice, „umple" lumea cu propria-i viaţă, considerându-i pe ceilalţi drept un bun de folosinţă[88]. Conform modelului vaselor comunicante, individul narcisic caută să adune de la ceilalţi maximum de atenţie fără de care propria sa fiinţă se prăbuşeşte. Orice risipă, preocupare pentru celălalt, este, dacă nu imposibilă, greu de susţinut comportamental. De aceea, „ticălosul" comunică mereu violent. Prin urmare, până şi cel mai reprobabil comportament al „ticălosului" este o încercare de „depozitare" afectivă a compasiunii, defectuos realizată, faţă de sine.

Pe fond, comunicarea nonviolentă propune o reevaluare a propriilor nevoi, frustrări şi agresivitate acumulate. Odată făcut acest inventar, care indică deficitul de afecţiune al fiecărui individ, devine posibilă şi rebalansarea raporturilor cu aproapele şi chiar dezvoltarea capacităţii de a dărui „din inimă". De aceea, comunicarea nonviolentă este cosubstanţială unei căi spirituale prin aceea că propune o „tehnică" aflată în fundamentele oricărei doctrine spirituale: mesaj de înţelegere, coeziune şi afecţiune. Celebrul pasaj nou testamentar din Corinteni (13) pune exemplar problema resorturilor comunicării nonviolente: „dragostea nu pizmuieşte, dragostea nu se semeţeşte, nu se trufeşte". Este vorba despre capacitatea de a înţelege nevoile celuilalt, indiferent dacă această întreprindere este foarte dificilă prin faptul că celălalt agresează, rejectează şi produce nedreptate. Toate aceste comportamente sunt generate de un deficit important de afecţiune şi nu pot fi „stinse" decât prin acordarea de înţelegere şi afecţiune şi în nici un caz prin putere, (contra)agresiune şi abuz.

Puterea produce putere, agresiunea determină agresiune şi, ca revers, afecţiunea şi compasiunea produc schimbări în atitudinea celuilalt. Capabil de această „răsturnare" este numai cel care se respectă, se iubeşte pe sine suficient pentru ca să nu se simtă personal atacat de reacţia celuilalt la frustrare. Paradoxal, agresiunea este întotdeauna o

[88] M., Georgescu, *Jurnal al defensei prin scris*, Editura Oscar Print, Bucureşti, 2005.

chestiune personală, întrucât sursa este nevoia de reparație a lipsei de afecțiune. În această ordine, nici o injurie nu este adresată personal celuilalt, ci este expresia deficitului afectiv al celui care agresează. Persecuția „internă", generată de lipsa de afecțiune interiorizată sub forma unei autocenzuri dure, produce întotdeauna nevoia de agresiune „externă". Cel agresat nu este decât un element impersonal în scenariul reparator interior care pornește întotdeauna de la sentimente generate de nevoi nesatisfăcute. Cel care agresează o face pentru că simte: agasare, confuzie, frustrare, furie, iritare, jenă, neajutorare, tristețe, tulburare, angoasă etc.

De exemplu, cunoscutul proverb „cum îți așterni așa dormi" este folosit pentru justificarea meritelor fiecăruia. Faptul că anumite istorii personale dovedesc incapacitatea perenă a unor indivizi de a dărui afecțiune celuilalt și însingurarea lor, ca rezultat al tarelor de comunicare, ne determină să „distribuim dreptatea" fără să ținem cont de faptul că vorbim despre propriile incapacități de acceptare a lipsei de afecțiune. Judecarea meritelor celuilalt este o încercare greșită de corecție a propriilor coordonate destinale, o formă de a repeta chiar istoriile pe care le dezavuăm: incapacitatea de a privi cu compasiune persoanele care revendică afecțiune abrupt, prin violență, semn al deficitului major în care se află.

De aceea, afirmă Rosenberg, primul scop al comunicării nonviolente este dezvoltarea compasiunii față de propria persoană. Aproape orice comportament violent are ca sursă o formă interioară de violență, de „atac" intern. De aceea, dezvoltarea compasiunii față de lume nu poate începe decât prin amorsarea compasiunii față de „lumea" internă, față de propriul proiect de identitate, de tarele, frustrările și visele personale. Unica schimbare posibilă a lumii sub aspectul violenței se poate petrece *numai* în spațiul intern al propriei persoane și *numai* prin exersarea compasiunii față de sine (nu a supracompensării lipsei de afecțiune, care produce violență revendicativă).

Este vorba, pe fond, despre o mutație „culturală": dintr-o cultură a păcatului și a rușinii să putem trăi într-o cultură a iertării de sine. Violența „internă" asupra propriei persoane este o manieră de viață propusă de idealul performanței sociale în care mediocritatea este condamnată iar excelența căutată. Individul este, prin educație, condamnat la

nemulțumire „ontologică”: nu este suficient *să fie,* ci trebuie, cu necesitate, *să fie cumva*. Vocea critică internă este cultivată şi indică istorii de preluare a criticii (cu efecte de propăşire socială) de la persoane semnificative anxioase, nemulțumite de propria persoană. Există o „cultură” a nemulțumirii prin care, în diferitele medii aflate în prelungirea celui familial, se exprimă mereu ceea ce nu este în regulă şi foarte rar ceea ce este în regulă. Strădaniile individului par astfel anulate prin faptul că, oricât s-ar strădui, nu este suficient de bine pentru a fi apreciat şi a se simți ca atare.

Imaginea de sine defectuoasă este sursa conflictului cu celălalt: orice frustrare a interlocutorului este percepută ca asociată propriilor critici care nu fac decât să înstrăineze individul, condamnându-l la pedeapsă şi privându-l de minimum de afecțiune necesar. Condamnarea la suferință, prin violența asupra propriei persoane, este cel mai important pericol al societății actuale în care stima de sine a indivizilor se află într-un major deficit.

Dobândirea nonviolenței interne presupune iertarea personală şi schimbarea tendințelor interne distructive, de pedepsire prin culpabilitate şi ruşine, cu tendințe constructive de îmbogățire a vieții personale. Pentru a comunica nonviolent cu noi înşine trebuie să ne putem direcționa propria devenire nu prin ură de sine, față de imperfecțiunile cotidiene de care dăm dovadă, ci prin compasiune față de strădaniile noastre permanente. Unul dintre resorturile violenței interne este comandamentul, propria normare critică, ce înlocuieşte capacitatea de trăire în prezentul compasiunii cu „aruncarea” într-un viitor utopic, mereu aflat la orizont, al imperativului *trebuie, trebuia, va trebui*. Acest imperativ constituie prototipul violenței interioare care anulează afecțiunea de sine, operativă exclusiv în timpul actual. Resorturile violenței se află în înstrăinarea individului de momentul prezenței de sine şi exilarea sa într-un prezumptiv şi viitor statut „acceptabil” prin care s-ar putea produce împăcarea cu sine. Numai că acest moment viitor este mereu „împins” la orizont pentru că după fiecare realizare a imperativului, care ar fi trebuit să conducă la iertarea de sine, se naşte un alt obiectiv, corectiv al statutului actual, „singurul”, din nou, ce va aduce aşteptata iertare de sine. Astfel, individul se află într-un per-manent maraton, fugă de actualitatea concretă şi centrare pe virtualitatea

viitoare. Procesul de evadare din sinele trăit coerent şi plasare într-unul trăit conflictual devine o stare perpetuă care conduce la alienare şi violenţă instalată.

Momentul în care simţim că *nu trebuie* să mai compensăm un virtual deficit de sine este momentul de graţie al iertării de sine care conduce spre compasiune. Autopercepţia violentă este exprimată prin: „nu este bine ceea ce fac", „trebuie să ...", „sunt ratat, neisprăvit, vinovat etc.", „trebuie să fiu ...". Chiar dacă este greu de acceptat în condiţiile instituţionalizării sale, imperativul naşte întotdeauna violenţă internă. Educaţia deficitară, cu state vechi în cultura actuală, se sprijină deseori exclusiv pe şantaj afectiv, incapacitate de dăruire, rejecţie şi împovărarea individului cu excelenţa idealului şi corecţiile aferente. În aceste condiţii de istorie personală este greu de imaginat o lume interioară constituită prin acceptarea necondiţionată a propriei existenţe şi nu prin învinovăţire mereu condiţionată şi dominată de imperativ. Pare că fără *trebuie* chiar fundamentele societăţii actuale s-ar destrăma şi fiecare individ şi-ar trăi viaţa într-o formă haotică, fără respect pentru celălalt. Însă consecinţele sunt chiar inverse: tocmai respectul autentic pentru sine şi nu egocentrismul compensator al deficitului de afecţiune permite instituirea de raporturi interumane bazate pe respect şi grijă faţă de celălalt, ca reflex al înţelegerii şi grijii reale faţă de sine. Din pricina unei educaţii deseori lipsită de substanţă – respect – şi construită prin lipsă sau abundenţă, extreme simetric nocive prin care se confundă, în cazul „fericit", grija excesivă cu iubirea, individul îşi orientează viaţa clivat de propriile dorinţe pe care nu mai are curajul şi priceperea să şi le cunoască şi accepte. Multe destine ajung să se constituie nu prin dorinţe vitale, ci prin datorie, obligaţie, culpabilitate sau teamă. Schimbarea reflexelor dorinţelor celorlalţi cu propriile dorinţe este un proces care conduce spre recâştigarea compasiunii şi afecţiunii faţă de sine, cu efecte deosebite în planul relaţiilor. Înlocuirea comandamentului, a imperativului *trebuie* (delegaţie a nevoilor celuilalt) cu veritabila alegere oferă senzaţia libertăţii de gestiune a propriului destin şi viaţa poate recăpăta, în locul senzaţiei de detenţie, un aspect ludic. Cu toate acestea, vor exista mereu motive „întemeiate" pentru a rămâne într-un univers vital sărăcăcios, în primul rând ca o consecinţă a unei stime de sine reduse. Plecarea de aici ar fi catastrofală pentru că deficitul de

autostimă nu mai suportă încă o diminuare – efect al pierderii poziției „onorabile” şi al invalidării inventarului de constrângeri care a confiscat evoluția sa. Indivizii se simt, în genere, constrânşi să rămână într-o nişă destinală pauperă, în care nu simt sens şi satisfacție, din motive precum obținerea aprobării, evitarea pedepsei şi a vinovăției. Există un gen de cauzalitate vicioasă în raportul dintre dorințe şi vinovăție. Scenariul imaginar care constrânge individul la violență interioară are următoarele secvențe:

1. expresia nevoilor şi dorințelor generează neapărat dezaprobarea celuilalt semnificativ;

2. dezaprobarea este o formă de pedeapsă care, inițial exterioară, devine internă şi produce culpabilitate.

Comunicarea nonviolentă, cu sine, presupune analiza acestei cauzalități vicioase şi încercarea de surprindere a caracterului său imaginar care este, pe fond, susținut de nevoia individului de a fi iubit şi respectat. Este însă confundat respectul veritabil cu cel condiționat. Individul înțelege că poate fi iubit numai dacă îşi exprimă, în cel mai bun caz, unele nevoi şi le reprimă pe celelalte. Determinismul afectiv este simplu: „eu nu sunt iubit dacă mă exprim aşa cum simt” – clivajul afectiv este deja bine instalat iar compasiunea de sine absentă; rămâne mai importantă „grija” față de celălalt şi de nevoile sale de control.

4.4.3. **Priza cu sine însuşi – vulnerabilizarea**

Compasiunea de sine şi de celălalt nu presupun sub nici o formă reducerea, anihilarea, chiar mortificarea de sine, ci, dimpotrivă, expresia cursivă a trăirilor şi sentimentelor. Exprimarea sentimentelor se face numai de cei care îşi permit acest „lux” pentru că este sinonimă cu „vulnerabilizarea”. Paradoxal, atunci când ajungem să constatăm că suntem dărâmați, dezamăgiți, tulburați, deprimați etc. ne aflăm în contact real cu propriile trăiri, cu momentul în care chiar se produc, cu clipa prezentă, astfel încât se creează premisele compasiunii față de sine. Tocmai trăirile de care fugim ne conferă închegare personală şi senzația de vitalitate actuală. Numai contactul cu propriile trăiri permite găsirea creativă a unor moduri adaptate de satisfacere. Contactul cu propriile nevoi, început al compasiunii de sine, ne scoate din atitudinea pasivă, de spectator al destinului personal negativ deja hotărât, şi ne

propulsează în spațiul deschis al posibilităților reale reparatorii, în primul rând legate de atitudinea față de noi înşine.

Fundamentul iertării de sine constă în analiza surselor oricărui comportament reprobabil. Indiferent de împrejurările istoriei personale şi de contextul actual de viață, care ne generează culpabilitate, putem constata faptul că strădaniile noastre au fost permanent legate de încercarea (frecvent neizbutită) de a ne satisface nevoi umane fundamentale. Orice „greşeală" destinală este, pe fond, o încercare de dobândire a afecțiunii celuilalt şi reflectă strădaniile noastre eroice de a ne „închega" prin respect şi atenție. Grija față de noi înşine se transformă, în procesul educativ deficitar, într-o grijă față de nevoile celuilalt care devin, prin interiorizare, false nevoi ale noastre. Printr-o educație represivă ajungem să ne înstrăinăm de propriile nevoi şi trăiri până ajungem să nu ne mai putem recunoaşte dorințele veritabile. Alienarea de propriile dorințe şi senzația de nonsens relațional conduce la frustrare cumulată, la violență internă care generează, într-o cauzalitate vicioasă, culpabilitate şi creşterea înstrăinării interioare. De pildă, situația în care trebuie să predăm o lucrare importantă şi nu ne putem încadra în timp ne produce nevoia de a ne blama prin faptul că ratăm posibilitatea unui contact uman „veritabil" cu beneficiarul lucrării. Faptul că nu ne putem achita de îndatoriri conform termenului ne face să ne simțim blamați de cei care se aşteaptă de la noi la probitate personală. Înțelegem contactul uman veritabil numai în termenii datoriei impecabil îndeplinite. Ne învinovățim şi generăm un raport violent cu noi înşine pierzând încă mai mult autostima. Comunicarea nonviolentă cu sine-însuşi presupune, în acest caz, centrarea asupra strădaniilor pe care le-am făcut pentru a ne încadra în timpul de predare a lucrării şi asupra condițiilor interne şi externe care ne-au condus la depăşirea termenului. Blamarea poate fi înlocuită, grație acestei perspective, cu compasiunea de sine. Viața noastră este o permanentă strădanie în care facem tot ceea ce putem mai bine în contextul intern, psihic şi extern social în care ne aflăm. Orice autoblam vine din decontextualizarea a posteriori a unei împrejurări de viață, ca şi cum am fi putut să ne comportăm diferit. Această perspectivă se întemeiază pe justificarea psihică a oricărui comportament: dacă o acțiune apare ca irațională sau reprobabilă este pentru că nu se poate stabili contextul intern şi extern în care s-a produs. De exemplu, dacă soțul pleacă nervos de acasă şi este

autorul unui accident de circulație cauzalitatea este vizibilă şi vina autorului este că s-a urcat în acea stare la volan. La o privire mai atentă am constata că s-a urcat la volan *tocmai* pentru că se afla în acea stare: cel puțin prin controlul volanului putea să se simtă în deplinătatea propriului control destinal şi a accidentat pe cineva în chiar sensul agresivității pe care nu şi-a putut-o reprima dar nici exprima (nu a putut să fie în contact cu sine, cu nevoile sale în relație cu soția, s-a simțit neînțeles, frustrat şi furios). Violența cu sine a generat o incapacitate de expresie nonviolentă a furiei în raport cu soția şi, ca urmare, o expresie violentă distructivă prin „conduita rutieră".

Capacitatea de a fi în contact cu propriile nevoi, pe care încercăm să ni le satisfacem substitutiv, prin diferite modalități de raportare la celălalt în detrimentul nostru, se dobândeşte destul de greu. Educația deficitară ne-a făcut destul de opaci la nevoile noastre sufleteşti reale. Aceasta este sursa stresului, a depresiei, a pierderii sensului şi a vitalității. Mediul nostru intern devine ultimul protejat, epifenomen al celuilalt, al grupului şi societății. Ascultarea sentimentelor şi a trăirilor care ne definesc sensul personal este un exercițiu rar, nu neapărat prin încercări, ci mai ales prin reuşite. Atunci când se întâmplă şi prindem câte ceva din ceea ce suntem şi dorim cu adevărat, luăm imediat distanță şi ne considerăm gândurile ca „nebuneşti", pentru a le „reînghețа", pentru a nu ne destabiliza viața de bun cetățean. Suntem deseori mirați cum se poate că un respectabil individ, dealtfel stabil şi puternic psihic, se sinucide sau, altul, mai norocos, divorțează de brava sa consoartă, mamă de copii, pentru a se arunca în mrejele unei tinere necunoscute. Acumulări permanente de deficit vital prin pierderea contactului cu sine conduc la astfel de explozii de sens, cu consecințe majore în planul social.

Dincolo de impecabilul cetățean pe care ne dorim să-l întruchipăm se află însă, individul vulnerabil care nu este câtuşi de puțin „impecabil", model sau ideal. Individul vulnerabil pare a nu atrage privirile, din contră, pare a le risipi şi a se afla într-un deficit de atenție şi afecțiune. Vulnerabilizarea personală pare a fi sinonimă cu pierderea oricărei „unde" de afecțiune. În imaginarul social, în reprezentările sociale, individul model care canalizează atenția şi dorințele tuturor, este puternic şi, prin urmare, invulnerabil. Prototipul eroului presupune putere, invulnerabilitate şi capacitate de gestiune a situațiilor care ar fi

„doborât” pe oricine altcineva. „Imaginea” perfecțiunii impenetrabile guvernează întâlnirile sociale cu miză, care glisează deseori spre competiție și confruntare. Cultura creștină a încercat să înlocuiască legea talionului cu o paradigmă a înțelegerii și atenției față de aproapele, însă rezultatele se lasă așteptate. Puțini sunt cei care, buni locuitori ai Samariei, pot să schimbe invulnerabilitatea agresivă cu înțelegerea vulnerabilă a celuilalt.

Comunicarea nonviolentă propune, din nou, abandonarea legii talionului și „deschiderea” inimii în fața celuilalt. Sentimentele, profund umane, pe care o persoană le poate exprima, creează premisele comunicării nonviolente prin faptul că alcătuiesc acelei persoane un contur „normal” în ochii interlocutorului, fără revendicări de supremație, fără nevoi de subjugare defensivă. Care este diferența dintre următoarele mesaje:

1. „Mă simt frustrat și neliniștit pentru că îmi doream să fiu acceptat de voi; mă simt tulburat pentru faptul că nu vă interesează ceea ce vă spun”.

2. „Faceți liniște! Ar trebuie să vă intereseze și să fiți atenți la ceea ce vă spun în loc să vă foiți și să vă uitați pe pereți!”.

Primul mesaj invită la deschidere, în timp ce al doilea la închidere. În primul mesaj se comunică sursa afectivă a situației, tulburarea profesorului, în al doilea mesaj efectele situației, frustrarea profesorului. În general, în comunicarea conflictuală se exprimă violent efectele trăirilor: frustrarea și furia. Cauzele furiei sunt total eludate: nevoia de respect, de afecțiune și acceptare.

Exprimarea nevoilor este un demers dificil chiar și în relațiile în care comunicarea onestă este susținută. Chiar și în aceste contexte premisa implicită este că celălalt trebuie să știe ce nevoi avem, pentru că ne cunoaște bine. Deși, numai exprimarea nevoilor poate conduce la satisfacerea acestora, considerăm că dacă nu ni se simte frustrarea și nevoia este un semn limpede că ne este refuzată. Mai mult, considerăm că dacă propria nevoie nu este intuită de către celălalt, fără a fi exprimată, este o dovadă a lipsei de afecțiune. În aceste condiții, cu atât mai mult exprimarea nevoii devine zadarnică, devreme ce nevoia nu a fost satisfăcută fără a fi dezvăluită. Exprimarea nevoilor și dorințelor se deprinde cu greu din pricina culpabilității care ne însoțește exprimarea veritabilă de sine. De aceea, frecvent, dacă ne permitem să spunem ce

dorim, simțim nevoia reparatorie de a-l gratifica pe celălalt pentru că ne-a „suportat” așa cum suntem.

Este important ca cererea pe care o adresăm celuilalt să fie exprimată în ordinea sentimentelor noastre, pentru a nu risca să devină o revendicare. De exemplu, în loc de „du-te şi pregăteşte masa!” – „mă simt atât de obosit(ă) încât mi-ar plăcea să pregăteşti tu masa”.

Conflictul se generează prin următoarea ecuație, simplă şi uşor observabilă: dacă trebuințele individului nu sunt gratificate, acesta devine frustrat şi simte nevoia de a-l agresa pe celălalt prin judecăți de valoare (clasificare, comparare, atribuire etc.) prin care este invocat rolul „decisiv” pe care îl joacă în propria nefericire. Celălalt este blamat şi devine responsabilul, dacă nu exclusiv, cel puțin parțial, al stării deplorabile în care se află cel care acuză. Expresia frustrării pare a fi „instituționalizată” social, ca mecanism de apărare, prin judecarea celuilalt, căruia îi sunt atribuite exclusiv toate culpele posibile. Frustrarea este semnificativă astfel încât numai încercarea (deseori reuşită) de a-l agresa pe aproapele şi de a-l face să simtă ceea ce simțim noi (furie, disperare, nevoia de a agresa) devine unica manieră de reacție şi descărcare provizorie a tensiunii.

4.4.4. **Exprimarea de sine nonviolentă**

Percepția inițială despre comunicarea nonviolentă poate să gliseze în reprezentarea unei „şcoli” a reprimării agresivității, cu unele accente naiv spirituale, ca şi cum nu este suficientă capacitatea personală de represie a trăirilor pe care am dobândit-o prin educație şi ar trebui augmentată cu alte argumente care să ne încarce suplimentar cu vinovăție. Nonviolența este în primul rând asociată cu ansamblul doctrinelor spirituale prin care s-ar reprima orice formă de manifestare de sine în virtutea existenței unor principii unificatoare ale universului: celălalt este aproapele care trebuie privit şi înțeles precum pe sine. Înțelegerea nonviolenței ca formă de negare a propriilor nevoi este un clişeu inconsistent prin rezultate, care aduce prejudicii reprezentării sociale a mesajului real al comunicării nonviolente. De exemplu, cel care a lansat, în cultura noastră, principiul nonviolenței prin „dacă îți cere cămaşa dă-i şi haina”, Iisus, a folosit şi biciul pentru a goni negustorii din templu. Nonviolența nu poate susține, prin represia

trăirilor, o viață mai bună. Spiritualitatea care-şi propune țelul integrării în *cosmos* (ordinea universală) nu poate debuta prin ratarea trăirii propriei ordini, înțelegând prin aceasta coeziunea ființei umane în ansamblul său, inclusiv a „conținuturilor" pe care societatea le sancționează. Dacă prescripțiile comunicării nonviolente ar fi o cale de justificare a propriilor defense, a lipsei de contact cu dorințele reale, aceasta ar fi, *ab initio,* închisă şi justificabil ignorată de societatea actuală. Poate că mesajul creştin, cel puțin al inițiatorului său, nu se referă la condamnarea „păcătoasă" a individului care simte în sine „zvârcoliri" de afecte inacceptabile, ci la sursele oricărui „păcat": lipsa afecțiunii, a dragostei reale, fără excese, singura care defineşte respectul pentru ființă şi îmbogățeşte viața. Într-o astfel de perspectivă, chiar şi istoria biblică a căderii „Îngerului de lumină", devenit primul păcătos, poate fi redimensionată. În ierarhia sa „îngerească", nu se simțea suficient iubit şi a trebuit să-şi compenseze deficitul prin „mândrie", răzvrătire şi aspirație spre o poziție de putere. Lucifer este „păcătosul" suprem pentru că a dorit să-şi compenseze prin orgoliu (ca autoiubire precară) deficitul intern al autostimei. Sursa oricărui păcat este frustrarea, deficitul interior, produs prin blocarea comunicării vitale, care ar fi permis gratificarea permanentă a nevoii şi nu acumularea de deficit şi staza destinală, cu consecințe explozive. În măsura în care suntem orgolioşi, nu facem decât să retrăim personal istoria de mai sus şi, de aceea, cultura creştină ne invită să fim smeriți. Smerenia, premisă a compasiunii, nu se obține însă prin imperativ, ci prin trăirea bogăției afective a propriei ființe, împlinire afectivă personală – opusă egocentrismului, ca deficit. De aceea, numai redimensionarea prin afecțiune a propriei persoane ne permite să transpunem în viață, din interior, mesajul creştin. Din păcate, înțelegem deseori prescripțiile creştine, ca şi pe cele ale nonviolenței ca pe supra-normare care nu ia în considerație adevăratele noastre nevoi. Deseori practicanții spirituali se încarcă cu supranormativele generate de idealul creştin, de pildă, înțeles însă în litera şi nu în fondul său. Rezultatul constă în întărirea clivajului ființial şi a înstrăinării de trăirile personale. Şuntarea spirituală, folosirea spiritualității în scopul eludării propriei violențe generate prin frustrare destinală conduce la perpetuarea violenței interne prin încercarea de

izolare față de zonele reactive din sine[89]. De aceea, *unica* manieră de practicare a nonviolenței interne presupune acceptarea de sine, în primul rând sub aspectul violenței, interioare sau exterioare. Exploziile de agresivitate distructivă, imposibil de anticipat, sunt consecința directă a represiei de durată a furiei. În consecință, comunicarea nonviolentă începe prin (re)dobândirea capacității de exprimare deplină a furiei. „Școala" furiei presupune însă precizarea raportului dintre cauză şi efect, dintre sine şi alter. În cultura din care facem parte, de regulă, celălalt este cel care ne înfurie: cauza furiei noastre este permanent distribuită proiectiv; noi nu facem „decât" să reacționăm la comportamentul celuilalt. Violența este mereu justificată prin faptul că celălalt este vinovat de suferința noastră şi trebuie, cu necesitate, pedepsit. Orice conflict presupune credința în „răutatea gratuită" pe care ceilalți o comit contra noastră, în incapacitatea de ne exprima furia fără a-i implica pe ceilalți şi de a ne percepe nevoile care stau în spatele comportamentelor. Chiar atitudinea prin care îi condamnăm pe ceilalți, ca responsabili ai propriei stări mizerabile, este sursa conflictului care generează un răspuns comportamental asociat. Dacă îl percepem, proiectiv, pe celălalt ca fiind de rea credință, se va comporta conform rolului pe care i-l încredințăm şi „profeția" se va autoîmplini.

În această ordine, una dintre atitudinile fundamentale în comunicare şi una dintre principalele valori umaniste este încrederea. Din perspectiva paradigmei relaționale şi a celei fenomenologice încrederea este un element al definiției pe care o acordăm implicit celuilalt. Dacă celălalt simte, drept consecință a modului în care este definit, stimă, sprijin şi înțelegere va răspunde cu o definiție simetrică celei cu care este investit. Exprimarea violentă a furiei prin judecarea, condamnarea şi agresarea celuilalt nu va conduce niciodată la rezolvarea pe fond a conflictului, întrucât comunicarea violentă nu are ca resort decât intimidarea şi constrângerea prin întreținerea fricii. Cu prima ocazie însă, când aceste resorturi cedează, cel oprimat va deveni agresiv şi astfel conflictul se va întreține.

Exprimarea nonviolentă a furiei presupune „trăirea" faptului că destinul celuilalt nu este *niciodată* cauza trăirilor noastre. Trăirile noastre sunt întotdeauna generate de propriile nevoi: de a fi respectați,

[89] J. Welwood, *Psihologia trezirii*, EFP, București, 2006, pp. 202-207.

de a fi iubiți etc. Grație acestui fapt, furia se poate exprima nonviolent: nu *tu* mă înfurii, ci *eu* mă simt astfel. Comunicarea nonviolentă presupune dobândirea capacității de exprimare diferită a furiei, fără a-l agresa pe celălalt. Furia poate fi exprimată ca trăire personală în care celălalt nu este decât *stimul* şi nu *cauză*. Comunicarea în situația de conflict devine un raport între două entități animate de nevoi, comune sau diferite, care trebuie descoperite şi exprimate. De aici, rezultă caracterul nelimitat al resurselor reale aflate în conflict: înțelegerea reciprocă a nevoii de respect.

Care este diferența dintre următoarele mesaje?

1. Cum vă permiteți să îmi spuneți că sunt de rea credință, habar nu aveți ce vorbiți!

2. Mă înfurie cumplit atunci când mă simt rejectat şi respins!

În primul mesaj furia este exprimată agresiv, în cel de al doilea, nonviolent, fără a-l ataca pe celălalt. În primul mesaj individul îşi creează o imagine de „invulnerabilitate", în cel de al doilea se dezvăluie ca o persoană vulnerabilă.

Dincolo de voința noastră, în spatele oricărei relații se află trăiri incontrolabile. Orice situație conflictuală este efectul modului în care ne simțim atunci când diferitele noastre nevoi nu sunt satisfăcute. Rosenberg propune o listă de trăiri generate de frustrare, din care spicuim[90]: abătut, agitat, amărât, chinuit, cu inima frântă, cuprins de dor, dărâmat, decepționat, deprimat, dezamăgit, disperat, distrus, enervat, frânt, gelos, iritat, înspăimântat, jenat, meschin, neajutorat, nefericit, nervos, nesatisfăcut, nostalgic, panicat, rănit, răscolit, răutăcios, scârbit, speriat, trist, vinovat.

Exprimarea nonviolentă a furiei presupune contactul cu nevoile nesatisfăcute şi exprimarea lor în locul gândurilor şi expresiilor acuzatoare.

4.4.5. **Observație şi judecată**

Comunicarea nonviolentă descrie unele resorturi psihice şi variante comportamentale a căror însuşire cognitivă nu diminuează frustrarea şi furia existențială. Din această pricină, ca set de prescripții

[90] M. B. Rosenberg, *Comunicarea nonviolentă*, EFP, pp. 69-70.

mentale, recomandări externe trăirii şi nu moduri de trăire personală, afectivă, a realităţii interne, comunicarea nonviolentă este dificil de însuşit şi necesită eforturi îndelungate prin care trăirea personală generatoare de conflict să poate fi conştientizată. Acest efort, obiectivul psihoterapiilor, în genere, are ca prim obiectiv capacitatea de diferenţiere între observaţie şi evaluare (evaluare: „Vasile este agresiv"; observaţie: „Vasile spune că nu sunt capabil"). Frecvent, din nevoia securizantă de a evalua şi norma comportamentul celuilalt, situaţia în sine, care generează problema nu mai poate fi conştientizată ca atare. Observarea comportamentului celuilalt trece, cu rapiditate şi fără controlul subiectului, într-o evaluare a sa. Fără excepţie, evaluarea, clasificarea, judecarea celuilalt generează violenţă pentru că este resimţită de „beneficiar" ca rejectivă, corectivă. Evaluarea, de pildă, „Tu mă nedreptăţeşti!" este resimţită critic, agresiv şi generează defense. Cel care este evaluat se simte neadecvat prin ceea ce este şi se închide, din pricina senzaţiei de rejecţie, oricărei comunicări „afective", autentice. Pe de altă parte, cel care judecă practică un monolog al propriilor valori, pe care, pentru că le respectă cu dificultate, întrucât îi aduc prejudicii la nivelul trăirilor sale vitale, doreşte, cu orice preţ, să le vadă operative şi în cazul celuilalt. Deseori este mai uşor de „reparat" axiologic propria persoană prin delegarea tuturor rigorilor către aproapele, care devine obiectul principal al greşelilor fundamentale şi corecţiilor necesare.

Rosenberg propune o serie de exerciţii de separare între observaţie şi evaluare. De pildă, care dintre următoarele afirmaţii sunt observaţii şi care sunt evaluări?

1. Ion a fost agresiv cu mine fără să-i fi făcut nimic.

2. Ioana este o persoană bună la suflet.

3. Colegul mi-a spus astăzi că am dreptate în privinţa ultimei chestiuni discutate.

4. Şeful meu este prietenos.

5. Astăzi colegul meu a întârziat.

Chiar dacă diferenţierea observaţiei (numai situaţiile trei şi cinci) de evaluare nu pune mari probleme la nivelul acestui exerciţiu, în situaţiile cotidiene nu avem spaţiul necesar pentru a discerne. Capacitatea de a nu mai evalua şi atribui vinovăţia este consecutivă încercării de asumare a responsabilităţii pentru propriile comportamente şi de a

opera schimbările necesare. Or, negarea responsabilității este un fapt cotidian grație mijloacelor subtile prin care este operat. Întotdeauna există cele mai bune motive pentru care individul *nu* face sau evită o persoană, o împrejurare etc. Realele motive, care țin de trăiri cât se poate de „umane", sunt deseori trecute cu vederea: teama de pierdere a afecțiunii, incapacitatea de a dărui din „puținul" afectiv dobândit etc.

Judecarea celuilalt este întotdeauna o formă de evitare a rezolvării stazelor afective personale şi exprimare mediată a nevoilor nesatisfăcute. Represia nevoilor este o consecință a modelelor educative deficitare iar crizele identițiare ale adolescenței sunt proporționale cu amplitudinea necesară remanierii raportului cu sine şi cu dorințele vitale. În ciuda parcurgerii adolescenței sau chiar a zăbovirii în coordonatele revendicative ale acestei vârste (apetența iconoclasmului, de pildă), capacitatea de ascultare a nevoilor proprii nu este suficient antrenată. Comunicarea nonviolentă propune acest exercițiu: reevaluarea capacității de identificare a nevoilor personale şi, prin reflex, ale celuilalt, pentru a le exprima.

Pentru dezamorsarea potențialului agresiv al modului în care ne raportăm la celălalt trebuie realizată separarea dintre *simțire, observație* şi *credință.* Este important să ştim ce simțim şi nu cum credem că suntem pentru că simțim un anumit lucru. Exprimarea trăirilor şi a sentimentelor este esențială chiar dacă autodezvăluirea este fals considerată dăunătoare oricărei relații. Este vorba despre un exercițiu de contact cu sine însuşi în care să primeze nu reprezentările mentale despre ceea ce suntem, ci expresia trăirilor pe care le avem. De exemplu:

- Sunt un neisprăvit, sunt un ratat!
- Mă simt dărâmat şi agitat când mă gândesc la viața mea actuală.

Expresia trăirilor proprii permite o altă manieră de raportare la cerințele celuilalt. Acesta din urmă nu ne agresează gratuit, ci din profunde nevoi nesatisfăcute, greu de exprimat şi de gratificat. Este necesar să putem asculta nevoile oamenilor şi modul în care se raportează la acestea. Pe fond, ceilalți ne privesc conform nevoilor proprii: reprezentarea noastră publică (interpersonală) este alcătuită conform nevoilor celor cu care interacționăm şi, din păcate destul de rar, după propriile noastre nevoi.

Atunci când cineva ni se adresează agresiv, nu avem capacitatea de a sesiza nevoia, dorința nesatisfăcută care-i generează frustrarea şi contraatacăm pentru a nu pierde, mai mult, din autostimă. La afirmația: „Nu ai caracter!" de obicei răspundem fie defensiv „Am făcut tot ceea ce am putut ca să ...", fie agresiv „Cum îți permiți să îmi spui acest lucru?, Tu nu ai caracter!". Comunicarea nonviolentă presupune centrarea pe nevoile interlocutorului: „Spui că nu am caracter pentru că te simți dat la o parte, deşi ai muncit mult la acest proiect." În măsura în care putem intui nevoile celuilalt, dialogul este instituit şi comunicarea „deschisă" devine posibilă. Pe de altă parte, reprezentarea despre celălalt se schimbă: din agresor devine o persoană frustrată care-şi strigă neliniştea prin acuze adresate aparent nouă, constituite însă fără legătură cu personalitatea noastră (decât ca stimul), în ordinea personalității sale.

Sub aspectul reprezentării reciproce, adversarii se pot schimba în „oameni", prin conştientizarea reciprocă a nevoilor: suntem persoane aflate pe acelaşi drum, sinuos, al satisfacerii nevoilor şi, prin urmare, al frustrării. Prin identificarea şi verbalizarea nevoilor care-l animă pe interlocutor, refuzul care ne este adresat devine acceptabil, întrucât înțelegem că nu mai este legat de noi înşine, ci de limitele celuilalt. Acesta, ca şi noi, este un om, căruia îi este frică, este frustrat, se simte singur şi doreşte securitate interioară. „Umanitatea" noastră împărtăşită devine evidentă, asfel încât conflictul se poate transforma într-o formă de comuniune a nevoilor fundamentale, pe a căror cale de satisfacere ne aflăm.

Există diverse maniere de mascare a nevoilor într-o conversație. Bavardajul este una dintre acestea: interlocutorul are un „debit" deosebit prin care nu ajunge să se refere la ceva anume. În spatele nevoii de a vorbi mult se poate afla o altă nevoie nesatisfăcută: cea de siguranță, cea de păstrare a stimei de sine, frustrare, iritare mascată etc. Conversația de fațadă este resimțită ca atare de toți cei implicați, însă, pentru a nu „tulbura" defensele, este acceptată cu complicitate. În aceste situații se poate interveni prin referire la ceea ce se simte: „Discuția mă frustrează pentru că simt că ne menține la distanță. Mă întreb dacă pe dumnea-voastră vă satisface".

Similar bavardajului, transmiterea de mesaje de tip judecată sau concluzie generală nu permite un bun contact uman prin distanțarea interpersonală şi cantonarea la nivelul generalității. De exemplu,

mesajul „sunteți remarcabil, mi-ați produs o impresie puternică” are efecte narcisice importante, astfel încât, de obicei, cel căruia îi este adresat se simte flatat şi mulțumește. În funcție de forța Eului, aprecierea poate genera distanță pentru că, deşi mesajul este râvnit, este primit cu anumită vinovăție. Eritemul de pudoare este expresia triumfului inacceptabil prin apropierea de ideal şi situarea superioară față de celălalt, poziție greu acceptabilă. În mod paradoxal căutăm apreciere, însă puterea acesteia ne sperie, ca şi cum faptul de a fi complimentați ar aduce prejudiciu celuilalt. Este reflexul afectiv al unei relații semnificative concurențiale (ne-am fi dorit să fim cei mai buni, dar era ca şi cum l-am fi „eliminat” tocmai pe acela la care țineam foarte mult). Capacitatea de a oferi, simetrică celei de a primi, sunt indicative pentru nivelul stimei de sine: cel care recunoaşte capacitățile şi valoarea interlocutorului o face cu măsura recunoaşterii propriei valori și capacități.

Pentru a intra în contact real cu trăirile celuilalt s-ar putea adresa o întrebare ca, de pildă, „Ce anume din ceea ce v-am spus v-a îmbogățit viața?”. Această întrebare poate aduce lămuriri ale sensului mesajului: fie a fost unul de „convenință”, prin care se menține distanța, fie se poate discuta despre nevoile reale ale interlocutorului.

Uneori, comunicarea nonviolentă, enunțarea propriilor nevoi nesatisfăcute cât şi ale celuilalt, nu poate asana producerea de violență, întrucât interlocutorul este mult prea înglobat în frustrare şi continuă cu propriile revendicări, fără a ne asculta mesajul. Suferința şi frustrarea produc incapacitatea de a asculta. Individul care este frustrat şi furios nu simte decât nevoia de a se descărca şi de a pedepsi. De aceea, mesajul nonviolent trebuie susținut suficient de mult, până se produce, într-o măsură suficientă, descărcarea, astfel încât interlocutorul să (re)capete capacitatea de a asculta.

4.5. ***Comunicarea persuasivă***

Comunicarea persuasivă este, pe fond, o componentă a comunicării cotidiene prin faptul că a comunica înseamnă a influența, în diferite măsuri. În accepțiune specifică, reprezintă comunicarea care are drept scop modificarea atitudinală a subiectului în condițiile în care

acesta consideră că alegerea sa, consecutivă schimbării atitudinale, este liberă. Din perspectivă intrapsihică, mesajul persuasiv acționează asupra opțiunilor decizionale, prin extinderea sau contractarea acestora. În acest scop, se angajează într-o manieră interacțională mesaje şi surse care vizează restructurarea cognitivă a cadrului de referință. Cel care manipulează construieşte un context nou prin care să-şi fundamenteze şi justifice mesajul ca, implicit, cea mai bună soluție. Imaginea obiectului este (re)construită prin recadrarea sa cognitivă.

4.5.1. **Persuasiune şi putere**

Cât timp persuasiunea este folosită în mod conştient este expresia compensării unor dizarmonii personale – indiferent de contextul social în care este exercitată. Este, de asemenea, expresia instituționalizării sociale a inautenticității, a duplicității, în scopuri considerate superioare onestității şi autenticității, personale sau instituționale. Motivațiile utilității sale sunt multiple, dar au fundamentul, „haosul" relațional, prezumat a fi consecutiv oricărui tip de autenticitate. Prezentarea tendențioasă sau trunchiată a realității se înscrie nevoilor individuale şi de grup de conservare a unor avantaje de poziție şi/sau imagine. Capacitatea persuasivă autentică este rezultatul personalității individului şi diferitele „mecanisme" prezentate în continuare sunt activate implicit. Chiar şi nevoia de a folosi persuasiunea într-o manieră deliberată se întemeiază pe nevoi personale reparatorii (putere, seducție etc.). Pe fond, societatea de consum nu poate funcționa fără consumatorul convins de „calitatea" produsului, chiar dacă ceea ce „cumpără" este imaginea unui individ (prestator de servicii, politician etc.). Începutul ultimei decade a secolului trecut a epuizat ultimele urme de coerență dintre produs şi imaginea sa publicitară: de aici nevoia, economică, de a muta miza în planul reacției față de produs, în planul imaginar, cu minimizarea, ocultarea, coordonatelor reale al acestuia.

Se pune însă problema sintoniei dintre mesajul analogic şi cel digital în situația în care persuasiunea se întemeiază pe atitudini duplicitare, care clivează obiectul între real şi imaginar. Dacă persuasiunea devine un instrument de putere prin care individul să dobândească foloase (în primul rând narcisice), clivajul dintre mesajul paraverbal şi

cel verbal, scopul de fond al comunicării, poate transpare şi comunicarea îşi pierde orice valenţă autentică.

Pentru a se lăsa convins, celălalt solicită un schimb afectiv: consideraţia pe care inductorul o are asupra „ţintei". Cel care este manipulat simte că i se acordă încredere, respect şi afecţiune – condiţionate, desigur, de acceptarea noii perspective. Se supune rolului şi îşi modifică atitudinea datorită efectelor narcisice ale consideraţiei şi respectului. De aceea, calitatea relaţiei este determinantă: influenţele educative esenţiale se datorează investirii afective importante din relaţie. Persoanele „apropiate", semnificative, deţin cea mai mare influenţă. Cu măsura în care alt individ poate să resuscite, în relaţia actuală, elemente prin care să-l determine pe celălalt să-l investească afectiv, mesajul va avea efecte proporţionale de influenţă. Această ultimă caracteristică indică, cu destulă coerenţă, rolul contextului şi al relaţiei în fenomenul persuasiunii. Individul nu poate să nu „accepte" influenţa pentru că altfel „riscă" să piardă ceea ce celălalt îi oferă: relaţia în sine şi o bună reflectare a imaginii de sine cu funcţie reglatorie. Imposibilitatea de a risca „pierderea" relaţiei produce balansarea sa complementară în care mesajul persuasiv este emis de individul aflat în poziţia superioară.

De aceea, este cu deosebire important *cine* este sursa mesajului persuasiv: ipostaza „fantasmatică" a emiţătorului are maximă importanţă. Personalitatea fantasmată a manipulatorului se configurează întotdeauna într-un context specific, care-i conferă un anumit statut şi, într-o manieră conexă, capacităţile sale „inductoare".

Unele „manuale" de comunicare persuasivă sunt scrise în scopul dobândirii unor tehnici de manipulare. „Consumatorul" acestor lucrări are ca motivaţie esenţială importante corecţii narcisice: puterea pe care o deţine asupra celuilalt trebuie augmentată prin varii mijloace, pentru că altfel propria putere de control nu este mulţumitoare. Inflaţia personală a celui care doreşte să manipuleze este, în consecinţă, un semn al unor importante tare narcisice şi de autoestimare. Celălalt trebuie determinat a se comporta conform nevoilor manipulatorului pentru ca subiectul să se simtă în siguranţă, la adăpostul avantajelor pe care le are prin forţa tehnicii sale.

Există un paradox al forţei persuasive: cel care nu doreşte influenţa este cel care o exercită cel mai bine, în timp ce manipulatorul

„de carieră” riscă să-şi rateze obiectivele. Cel care „strigă” riscă să nu fie auzit, cel care „şopteşte” poate capta atenţia. În genere cel care „strigă” o face şi pentru a se încredinţa personal şi a-şi oferi o probă a propriei puteri de care nu este sigur. De aceea, influenţa este proporţională cu credinţa personală în conţinutul mesajului. Persuasiunea presupune forţă atitudinală, care rezultă numai din încrederea personală în mesaj. Paradoxal, nevoia de a expune mesajul şi de a fi receptat ca atare este cu atât mai redusă cu cât convingerea personală în autenticitatea mesajului este mai mare. Pentru mesajele evidente, pentru sine, nu este nevoie de tehnici de persuasiune, valoarea lor personală este suficientă.

Relaţia pe care o construieşte manipulatorul, circumscrisă normelor culturale de fond, este chiar elementul de noutate, cel care conferă conţinut „restructurării cognitive” a cadrului (condiţie necesară). Persuasiunea presupune manipularea identităţii, a spaţiului personal, a normelor care guvernează relaţia. Identitatea presupune un tip de poziţionare faţă de celălalt şi, prin situarea pe anumite poziţii, celălalt poate fi invitat, implicit, să intre în rolul complementar. Prin „comprimarea” şi apoi creşterea distanţei, în funcţie de „mărimea” spaţiului personal, se poate obţine o formă de atracţie a celuilalt de către manipulator.

Persuasiunea presupune amorsarea unor „elemente inductoare” cu efect asupra relaţiei însăşi (secundar asupra conţinutului). Distanţa interindividuală, determinată de volumul grupului în care se comunică şi densitatea specifică, este un factor inductor: în acest caz se precizează tendinţa de a depersonaliza mesajele, în timp ce contextele care facilitează apropierea cu reflexe intime determină mesaje informale. Indiferent de „jocul” distanţelor studiat de proxemică, celălalt are un potenţial persuasiv în raport cu normele care gestionează întâlnirea.

4.5.2. **Factori ai persuasiunii**

Manipularea identităţilor presupune avansarea unui „repertoriu” identiţiar în ordine prestabilită. Din repertoriul de identităţi pe care manipulatorul îl ventilează „ţinţei” ca „ofertă” de poziţionalitate reciprocă, vor fi dezirabile anumite identităţi care conferă prestigiu şi evitate identităţi negative care retrag orice fel de stimă, atrag oprobriul

şi rejecţia. Prin apelul la diferite norme (corectitudine, reuşită, prestigiu etc.) celălalt poate fi constrâns la conformare. Sub aspect tehnic, manipularea normelor se poate face prin[91]:

– mod de prezentare: atitudine, mimică, vestimentaţie;

– limbaj: cuvinte cheie, clişee;

– raportare implicită la norme: discreditarea unora şi acreditarea altora.

Elemente de comunicare analogică şi digitală care susţin persuasiunea[92]:

– zâmbet, amabilitate, agreabil;

– atingerea fizică;

– naturaleţea discursului şi umorul;

– apelul la complicitate şi încredere reciprocă;

– apelul la valori comune, trecut comun, legături comune actuale;

– sublinierea caracterului „special" al relaţiei;

– evocarea pericolului ruperii relaţiei privilegiate.

Din cadrul mai larg al persuasiunii, sugestia este forma prototip a acestui tip de comunicare**.** Mesajul sugestiv reprezintă o incitaţie susceptibilă să producă un răspuns nemediat cognitiv. De aceea coordonatele individuale care să susţină fenomenul sugestiv presupun ca:

– subiectul să dispună de alternativa de a nu se supune mesajului;

– să nu existe control conştient al mesajului;

– funcţia de prelucrare cognitivă să fie minimizată. Sub acest aspect sugestia şi, pe fond, manipularea se supune unui determinism situat dincolo de conştiinţă, atât în domeniul subconştient, dar, în mare parte, în cel inconştient.

Caracteristici ale mesajului sugestiv:

– gradul de elaborare al mesajului trebuie adaptat nivelului de inteligenţă al subiectului;

– nivelul de sugestibilitate variază invers cu nivelul stimei de sine;

– atitudinea ţintă trebuie să se afle într-un optimum de discrepanţă în raport cu atitudinea care se cere schimbată (un mesaj aflat

[91] A. Muchielli, *Arta de a influenţa,* Polirom, 2002, pp. 165.
[92] *Idem*, pp. 126-127.

foarte aproape sau prea departe de atitudinea subiectului poate rata obiectivul);

– creşterea nivelului de atenție acordat de subiect mesajului creşte probabilitatea schimbării atitudinale.

Tehnici de influență sugestivă:

– repetarea mesajului;

– apelul la afecte;

– utilizarea contrastantă de mesaje cu potențial anxiogen;

– utilizarea de argumente elaborate;

– prestigiul sursei – inductorul să fie expert şi personalitate carismatică.

Din perspectivă intersubiectivă se poate preciza, prin urmare, un determinism psihosocial al sugestibilității prin intermediul:

– transpunerii dintr-un rol în altul, a capacității individului de a trece de la o poziție la alta, în virtutea nevoii de empatie şi învățare socială;

– conformării cu modelul şi idealul, a nevoii individului de a împărtăşi atitudinile grupului de apartenență.

Întrucât activitatea cognitivă este un factor major al schimbării atitudinale, potențialul mesajului persuasiv trebuie raportat la calitatea argumentelor folosite. Pentru a se putea înțelege modalitatea în care se formează argumentația optimă scopului persuasiv, s-a operat experimental cu variabile precum *implicarea subiectului, repetarea mesajului, distragerea atenției*. Pentru ca forma argumentului să fie determinantă, receptorul trebuie să fie în măsură să reacționeze la argument, prin înțelegerea mesajului. În raportul dintre atenția acordată de receptor şi calitatea argumentului s-au constatat două situații:

a) în cazul unei argumentări de nivel înalt, distragerea atenției afectează înțelegerea argumentului şi apariția cogniților favorabile, determinate de logica argumentului. În acest caz distragerea atenției constituie un factor defavorabil;

b) în situația unei argumentări modeste, distragerea atenției împiedică apariția cogniților nefavorabile, rezultat al breşelor logice din argument şi lucrează în favoarea persuasiunii.

Similar problematicii calității argumentului, s-au precizat, în elaborarea cognitivă a mesajului persuasiv, două căi. Nivelul de

prelucrare al unei informații se află în raport cu motivația subiectului şi cu capacitățile acestuia de prelucrare. Când subiectul examinează motivat şi atent mesajul, se înscrie pe *calea centrală* (fiind influențat de puterea şi calitatea argumentelor), denumită şi prelucrare sistematică a mesajului. În cazul în care nu este atent, se înscrie pe o *cale periferică*, pe care persuasiunea depinde (pe lângă mecanismele cognitive) şi de mecanisme afective, de relaționare socială, de atribuire. Înscrierea subiectului pe calea periferică este de natură „euristică" şi presupune angajarea de reguli de decizie simple (structuri euristice), bazate pe generalizare forțată şi atribuire precum „majoritatea are în general dreptate", „oamenii frumoşi sunt întotdeauna buni", „un mesaj este cu atât mai valid cu cât este mai complex în argumente."

Nivelul de disponibilitate al unei structuri euristice influențează gradul de persuasiune. Un mesaj care foloseşte calea periferică, cu prelucrare euristică, are şanse mai mari în a produce schimbări atitudinale decât mesajul care se înscrie pe calea centrală, cu prelucrare sistematică.

Problematica afectivă a persuasiunii se referă la raportul dintre contextul timic şi schimbarea atitudinală. De pildă, subiectul aflat într-o stare afectivă pozitivă va prelua mesajul fără a mai fi înclinat să-l prelucreze cognitiv. Se mai ştie faptul că, probabilitatea schimbării atitudinale creşte dacă nivelul de anxietate este moderat. În acest caz subiectul acceptă o poziție diferită de cea proprie întrucât mesajul persuasiv are efect securizant asupra sa, îi oferă un mai bun control al situației. Dacă anxietatea depăşeşte nivelul moderat, mesajul persuasiv este respins, pentru că subiectul preferă să-şi rezolve conflictul într-o altă manieră.

Perspectivele intersubiective comportamentale asupra persuasiunii relevă mizele de relație care susțin conformarea la mesaj:

– Jocul de rol: există roluri pe care subiectul le joacă în ciuda faptului că intră în contradicție cu atitudinile sale, grație nevoii de conformare la situație.

– Conformarea la imaginea de sine autoatribuită: are ca tehnică specifică cererea secvențială denumită „piciorul în uşă" (foot-in-the-door). Subiectului i se face o primă cerere modestă, dificil de refuzat, cu scopul de a-l implica şi de a-l face să răspundă favorabil. Urmează o a

doua cerere, cea reală, mai mare, care, deşi era obiectivul iniţial, nu a fost dezvăluită în momentul primei cereri, modeste. Reuşita cererilor secvenţiale ţine de optimizarea intervalului dintre acestea. Prin conformarea la prima cerere subiectul îşi atribuie o anumită imagine (însuşire, atitudine), pe care se obligă să o respecte acceptând şi o a doua cerere. Subiectul este convins de faptul că acceptarea primei cereri a făcut-o în virtutea propriilor caracteristici personale.

– Implicarea subiectului în decizie şi responsabilizarea sa: are ca tehnică specifică „aruncarea mingiei la înălţime mică" (low-balling) şi faptul că este mai uşor de prins. Se obţine conformarea la o cerere mică, dificil de refuzat, urmată de cererea reală. Spre deosebire de tehnica anterioară, costurile cererii şi nu cererea reală sunt ascunse iniţial. De exemplu, afişarea costurilor fără taxe. Angajarea în decizie, prin acceptarea cererii iniţiale, determină menţinerea acestui comportament în ciuda creşterii costurilor.

– Contrastul perceptiv se referă la raportul dintre formă şi fond concretizat în faptul că o cerere pare mai mică dacă este prezentată imediat după o alta mai mare şi nu direct. Tehnica specifică este „trântirea uşii în faţă" (door-in-the-face), o cerere exagerat de mare este urmată de o cerere modestă, cea reală. Dacă cererea mare este iniţial refuzată, prin fenomenul disonanţei imaginii de sine, subiectul are tendinţa de a se conforma următoarei cereri în scopul de a înlătura efectele negative ale refuzului.

4.6. ***Negocierea***

Deseori teoriile şi metodele negocierii se constituie pe raportul cu o „parte adversă": resursele sunt limitate şi distribuţia acestora produce inevitabil binomul pierdere-câştig. Tentaţia câştigătorului unic este fantasma centrală în abordarea fenomenului negocierii, indiferent de maniera în care se pot distribui resursele aflate în dispută. Chiar dacă se porneşte de la o abordare „câştig-câştig", aceasta se face în scopul de a conserva propriul câştig. Negociatorul este, prin urmare, cel care uzează de propriile abilităţi de comunicare pentru a rezolva o situaţie conflictuală şi a distribui resursele cât mai convenabil din propria perspectivă. Având în vedere valoarea de relaţie a atitudinii este lesne de înţeles – pe

fondul concurenței acerbe – dificultatea de distribuire a resurselor şi a negocierii conflictelor.

4.6.1. **Poziții de negociere şi atitudine de fond**

Într-o negociere salarială, între echipa patronatului (1) şi cea a salariaților (2), „pozițiile de negociere" sunt (vezi fig.):

- poziția de deschidere: (PD1) = 250 euro, (PD2) = 450 euro;
- poziția maximală (PM2) = 400 euro;
- poziția obiectiv (PO2) = 350 euro;
- poziția de ruptură: (PR1) = 380euro, (PR2) = 300 euro;
- poziția de consens (PC) = 340 euro.

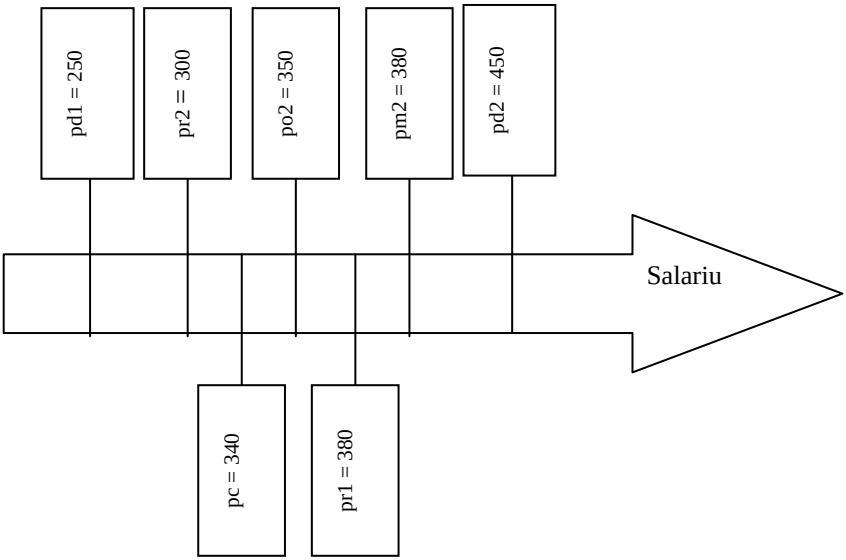

Aşa-numitele „poziții de negociere" ilustrează situarea atitudinală concurențială față de celălalt:

– „Poziția de deschidere" (PD) defineşte maniera din care se deschide negocierea şi, de aceea, este apreciată astfel încât să asigure o anumită marjă de evoluție, descendentă, care să nu afecteze obiectivele

personale. În acest sens, poziția de deschidere este mai mare decât obiectivul maxim propus. Poziția de deschidere conturează limitele tranzacției avantajoase, oferă primele indicii privind poziția de negociere a partenerului şi modelează climatul negocierii.

Ceea ce se cere trebuie să fie mai mult decât ceea ce se doreşte să se obțină: este vorba despre „contrastul perceptiv" (vezi supra), tehnică de manipulare prin care individul este pus într-o situație care-i angajează resurse adaptative importante, după care, prin reducere şi simplificare, este determinată relaxarea şi acceptarea. Premisa acestei poziții constă în faptul că cererea directă, autentică, reală nu poate fi acceptată şi că există predispoziția ca orice primă cerere să fie respinsă. Conform normei culturale care determină atitudinea concurențială se presupune că nevoile şi dorințele nu pot fi bine percepute de celălalt şi sunt în genere refuzate. De aceea, este mai bine să nu fie exprimate direct, ci falsificate *ab initio*. Esența poziției de deschidere, conform unor recomandări de negociere, este duplicitatea motivată de incapacitatea de înțelegere şi incompatibilitatea dintre indivizi. Atitudinea de fond determină apariția de mijloace compensatorii: celălalt nu te poate înțelege şi nu-ți va accepta nevoile întrucât aceasta înseamnă să şi le trădeze pe ale sale. Contextul se situează în continuarea legii talionului şi este o formă de luptă pentru supremație, ierarhie, într-o lume cu resurse limitate. Cu toate acestea, ceea ce se dispută nu sunt resursele în sine şi corelatele personale, semnificația resurselor: securitatea personală, spațiul personal, autostima etc. Sub acest aspect, orice negociere este *a priori* conflictuală dacă şi numai dacă există prezumpția de „vinovăție" asupra celuilalt, imaginat ca o persoană care atentează la propria siguranță. În etologie există teorii care indică resorturile nevoii de a apărare inițială față de alt individ. Resortul atitudinal al negocierii „conflictuale" constă în reprezentarea celuilalt ca un agresor al spațiului şi nevoilor personale, față de care unica măsură de protecție constă în mistificarea personală. Celălalt este reprezentat ca intruziv, în afara oricărei legi, ordini, reglementări şi, în consecință, periculos. Dezvăluirea nevoilor reale este percepută ca vulnerabilizare gratuită, care-i conferă celuilalt posibilitatea de a „lovi", cu importante efecte negative. Dezvăluirea personală a nevoilor reale prezintă un risc traumatic: desconsiderarea personală în coordonate veridice: „eu, rejectat, aşa cum sunt".

– „Poziția de ruptură” (PR) reprezintă nivelul minim al pretenției, punctul până la care negociatorul este dispus să facă concesii. Coborârea sub acest nivel va avea drept consecință întreruperea procesului de comunicare. Negocierea va fi posibilă numai dacă poziția de ruptură maximală a unei echipe este superioară poziției de ruptură minimale ale celeilalte. Importanța descoperirii poziției de ruptură este maximă, deoarece permite administrarea procesului de negociere în termenii apropierii dintre poziții. Negocierea este blocată dacă poziția de deschidere se situează sub cea de ruptură. Rezultă că poziția de ruptură maximală a unei părți este inferioară poziției de ruptură minimale a celeilalte părți.

Ruptura înseamnă întreruperea contactului, incapacitatea de a tolera situația care poate avea ca rezultat, prin efecte psihice, escaladarea conflictului. Ruptura înseamnă şi confirmarea reciprocă a atitudinii: incompatibilitatea nevoilor aflate în dispută. Este incapacitatea de a accepta faptul că celălalt nu înțelege propriile nevoi, aşa cum au fost expuse. Dificultatea este reciprocă: există contexte care trimit spre reprezentări inacceptabile pe care individul şi le-a constituit în diferitele situații conflictuale ale istoriei sale. Poziția de ruptură este determinată de „puterea” Eului şi de coordonatele narcisice ale negociatorilor. De aceea, valențele narcisice ale negociatorului sunt hotărâtoare. Sub acest aspect, nu există o şcoală a negocierii decât dacă structura personalității „candidatului” prezintă un nucleu identițiar stabil, bine constituit.

– „Poziția obiectiv” (PO) reprezintă nivelul realist de atingere al obiectivelor, nivel care anticipează nevoile celor două părți. Reprezintă, de pe o parte, ceea ce se poate obține de la partener fără a-i leza interesele, cât şi ceea ce se crede că trebuie „apărat” în fața partenerului. Poziția obiectiv are un caracter mai „realist” decât obiectivul maximal şi este întotdeauna superioară poziției de ruptură. Poziția obiectiv păstrează distanța față de ceea ce devine inacceptabil.

Pe fond, „jocul” negocierii se constituie pe premisa respectului reciproc al nevoilor, însă este nevoie de „diversiuni” manipulative pentru a se ajunge acolo. Negocierea este o formă de comunicare care prefigurează cele două „părți” într-o manieră „narcisică”: fiecare este major centrat asupra propriilor nevoi astfel încât coordonatele personale ale celuilalt să conteze în mod cu totul secundar. Pe de altă parte,

dezvăluirea directă, „vulnerabilizarea", prin comunicarea nevoilor reale, poate fi asociată unei relații „infantile" în care individul nu tolerează existența unui spațiu personal, oferindu-i celuilalt posibilitatea de control absolut. Lipsa spațiului personal, produsă prin vulnerabilizare, este o formă de solicitare a respectului celuilalt prin indicarea lipsei oricărei atitudini ascunse care, prin necunoaștere, ar putea aduce prejudicii; este o formă a ceea ce etologii numesc „comportament de liniştire", indicarea intențiilor non-agresive şi submisive. Problema constă în dificultatea de a obține respectul celuilalt atunci când individul resimte frustrare şi furie. Prin urmare, negocierea se construieşte, în plan afectiv, între două extreme: ofensivă şi defensivă. Ambele pun problema dificultății de trăire a relației cu „diferența" celuilalt, din pricina instabilității narcisice.

– „Poziția maximală" (PM) este obiectivul cel mai ambițios al unei negocieri şi, de aceea, nu este atins decât în condiții speciale. Această poziție are o funcție importantă la nivelul orizontului de negociere al echipei şi se constituie în motorul unei atitudini „dinamice", prin care se încearcă reperarea adevăratei poziții de ruptură a partenerului. De aceea, atingerea poziției maximale înseamnă stabilirea poziției de consens în imediata apropiere a poziției de ruptură a partenerului.

Normele sociale recomandă, în genere, ca model al reuşitei pe individul care şi-a concretizat aspirațiile înalte, depăşind treptat diferite paliere intermediare. Ponderația, măsura, sunt recomandări dacă nu evitate, în cel mai bun caz cu totul secundare. Etica actuală rămâne deseori un domeniu îndepărtat de alcătuirea cotidiană a mediului de afaceri, de pildă, sau al relațiilor instituționale, în genere[93]. A obține cât mai mult devine o atitudine „normală" oricărui aspirant la succes. Ponderarea presupune capacitatea de a menține un echilibru intern exprimat în raportul dintre dorință şi gratificare. Nevoile şi dorințele nu încetează însă să revină în metabolismul psihic, al cărui motor sunt. Dificultatea de gestiune a nivelului aspirațiilor, într-o formă realizabilă în interdependență cu celălalt, constă în mirajul reprezentării gratificării. Acest gen de „halucinare" a satisfacerii dorinței (de succes), exprimate printr-o reprezentare în care sunt investite importante coordonate narcisice, creează atât utopia cât şi agresivitatea susținută de raportul

[93] D. Crăciun, V. Morar, V. Macoviciuc, *Etica afacerilor*, Paideia, 2005.

dintre starea actuală şi cea dezirabilă. Utopia, care fundamentează „poziții maximale" în relația cu celălalt, se întemeiază pe distanța dintre *ceea ce este* şi *ceea ce va fi*. Este o manieră prin care individul temporizează trăirea beneficiului, împingând-o într-un viitor care, chiar dacă este atins, devine insuficient şi antrenează cu necesitate conturarea unei alte „poziții maximale", sub forma unei serii de obiective. Acest tip de utopie, al „eternului călător spre scop" indică deficiența individului de a trăi satisfăcător, indiferent de ceea ce-şi doreşte şi ceea ce realizează: „În viață se întâmplă două tragedii. Una constă în a nu-ți realiza dorințele. Cealaltă constă în a le realiza."[94] Utopia temporizatoare este o defensă în fața conflictelor narcisice la nivelul vieții subiectului: înlocuirea lui *nu pot* cu *nu vreau acum*, pentru că *voi putea atunci*. Problema trecerii din lumea imaginarului, a potențialului, în actualitate, în realitate, pune problema consecințelor oricărei acțiuni şi decizii. Dificultatea decizională devine o problemă narcisică, întrucât nici un context ales nu este „complet", precum cele reprezentate imaginar şi, prin urmare, satisfăcător. Utopia temporizatoare se transformă într-o utopie „proiectivă" şi, în relația de negociere, alimentează atitudinea concurențială: subiectul atribuie celorlalți vina de a nu putea să îşi atingă scopul maximal, utopic. Comportamentul rezultat susține îndeplinirea (auto)profeției: celălalt este responsabil, vinovat şi înglobează, proiectiv, toate tarele individului frustrat.

– „Poziția de consens" este expresia acordului partenerilor, poziția comună şi soluția negociată, care se va concretiza în acordul final. Cazul în care cele două poziții de deschidere coincid şi se transformă automat în poziție de consens este unul ideal pentru că, de regulă, partenerii de negociere vin spre poziția de consens din direcții opuse.

Consensul presupune contextul în care doi indivizi îşi recadrează maniera în care percepeau situația pentru a regăsi reciproc elemente securizante într-o anumită formă de distribuție a resurselor. Unica manieră de soluționare stabilă a conflictului constă în acceptarea reciprocă a specificului celuilalt şi orice încălcare, prin compromis, a nevoilor vitale produce tensiune şi destabilizează relația.

Pe fond, strategiei cooperante în negociere i se opune o strategie conflictuală, realizându-se o formă de oscilație, pendulare între consi-

[94] George Bernard Shaw.

derarea şi desconsiderarea nevoilor celuilalt. Negocierea devine o formă de comunicare prin a cărei dinamică se reglează distanţele faţă de interlocutor. Atât apropierea cât şi îndepărtarea de *alter* este un rezultat al personalităţii în întregul său şi nu poate fi, într-o manieră cursivă, un efect al aplicării unor prescripţii tehnice. Sunt trecute în inventarul diferitelor manuale de negociere, de pildă, aşa-numite strategii „conflictuale":

- ameninţarea – formă de comunicare extremă prin care se instituie o relaţie condiţională între o revendicare şi o acţiune cu efecte puternic negative asupra partenerului, precum retragerea de la negocieri. Se „recomandă" ca cel care formulează o ameninţare să fie perceput ca având capacitatea de a o pune în practică.

Ameninţarea este o formă extremă de condiţionare, în care personalitatea celuilalt este total desconsiderată, în timp ce propriile nevoi sunt imperative. Este rezultatul incapacităţii celui care ameninţă, de a tolera trăiri generate de un anumit context intern, ca rezultat al unuia extern. Din pricina afectelor brutale ventilate, comunicarea este resimţită dramatic. Descărcările afective masive sunt contagioase şi cu potenţial traumatic, punând la încercare forţa Eului. Puterea generează putere: în comunicare echilibrul dintre interlocutori este menţinut prin investiri şi contrainvestiri afective. Puterea extremă nu este niciodată o soluţie pentru că instigă interior pe receptor în a-şi mobiliza masiv defensele.

– „falsa concurenţă" constă în precizarea faptului că anumite revendicări pot fi soluţionate pe alte căi, printr-un terţ, şi, în consecinţă, în raportul actual, partenerul nu are decât alternativa acceptului. Este o stategie care foloseşte rivalitatea şi perspectiva rejecţiei ca formă de putere: pentru a păstra relaţia, celălalt trebuie să devină conform propriilor dorinţe, aşa după cum a făcut-o, deja, un terţ. Terţul este „băiatul bun", în timp ce interlocutorul, „băiatul rău", rebelul. Este invocată o formă de normalitate, de model uniformizant care, dacă este refuzat, produce consecinţe radicale precum întreruperea relaţiei;

– „stresare şi tracasare" reprezintă modalitatea prin care este slăbită rezistenţa fizică şi psihică a celuilalt. Această tactică se „recomandă" în cazul în care se negociază cu un partener dificil, neprincipial şi dezagreabil, dispus să se angajeze în tratative dure şi prelungite.

Comunicarea presupune „calitate": contactul uman autentic se realizează graţie coerenţei şi sentimentului de securizare generate de

atitudinea partenerului. Această situație se referă la crearea unei „contra-situații” care să necesite un important efort de „conținere” al celuilalt şi impulsul de a încheia cât mai rapid contactul;

– alternarea negociatorilor este o tactică de tracasare prin care întregul proces de negociere se reia, întrucât la un moment dat se schimbă membrii echipei, ceea ce necesită repetarea argumentației.

Cel care îşi repetă argumentația este pus în poziția „inferioară” în care trebuie să revină asupra a ceea ce doreşte şi ceea ce este. Comunicarea autentică presupune continuitatea unei relații şi nu intermitența. Fragmentarea relațiilor este o formă de control şi subordonare a interlocutorului;

– „totul sau nimic” reprezintă o tactică agresivă, de presare a poziției adversarului, prin ofertă unică indiscutabilă. Partenerul este constrâns la „alegere” între două posibilități: întreruperea negocierii, cu consecințele de rigoare, sau acceptarea ofertei. Condiționarea celuilalt este înlocuită prin condiționarea relației. A comunica presupune a putea accepta alteritatea într-o măsură care să permită menținerea relației. În acest caz, obiectul nu este acceptat decât în condiții radicale care îl transformă conform dorințelor subiectului: este o formă de abuz;

– „faptul împlinit” este o formă de angajament unilateral, prin impunerea unei realități. Interlocutorul este exclus din relație prin faptul că decizia care urma să fie subiectul comunicării este deja luată: controlul este absolut, statutul partenerului neglijabil;

– „ostaticul” este o informație, document sau un bun care se află în posesia partenerului de negociere. Acest element „ostatic” va trebui răscumpărat printr-o concesie substanțială. Comunicarea autentică se construieşte grație senzației de securizare reciprocă, ca efect al unei atitudini veridice; orice element ascuns poate induce precauții, defense şi mesaje superficiale;

– „moara hodorogită”. Se revine în mod insistent asupra aceluiaşi argument şi aceloraşi solicitări. Se repetă stereotip, în termeni afirmativi, revendicarea în discuție, ca şi cum argumentele partenerului nu sunt auzite. Comunicarea presupune reacție şi adaptare la alter. Defensele excesive, rezultat al unui Eu slab, a unei autostime reduse, îl determină pe individ să devină impenetrabil în fața nevoilor celuilalt. Unica soluție devine conformarea, care se realizează cu importante costuri personale.

Orice aşa-numită strategie de negociere trimite spre un context al istoriei personale care determină reacţiile actuale în funcţie de similitudinea dintre ceea ce s-a petrecut şi ceea ce se petrece. Negociatorul „profesionist" este o persoană a cărei dezvoltare, în speţă, afectivă, i-a permis constituirea unui nucleu identitiar stabil, prin care să poată „conţine" diferenţele celuilalt într-o manieră adaptată.

4.6.2. **Logică şi afect**

Obiectul logicii constă în stabilirea condiţiilor corecte ale gândirii, respectiv a tipurilor logice şi a legilor de raţionament. Formalismul rigid, specific logicii clasice, este o manieră de apărare în faţa afectului incontrolabil: gândirea devine un bastion în faţa trăirii şi o manieră consistentă de control personal (sunt *numai* pentru că înţeleg). Procesele cognitive au instalat confortabil individul în cultură şi i-au marcat opoziţia cu natura pulsională, haotică, afectiv. Eul individului încearcă permanent să pună stăpânire pe dorinţă, pe trăire, pe pulsiune. Întrucât erupţia pulsională este permanentă, represia nu este posibilă şi, de aceea, dorinţa haotică, brută, este transformată, sublimată, în produs cultural. Natura, din perspectiva economică intrapsihică, rămâne consubstanţială culturii şi este fundamentul său energetic. Rezultat în această ordine, conceptul psihanalitic de *intelectualizare* se referă la nevoia subiectului de a abstractiza şi generaliza în situaţiile conflictuale iar cel de *raţionalizare* trimite spre justificarea logică ce camuflează motivele inconştiente care i-ar putea produce subiectului anxietate[95]. Rigoarea şi norma sunt imperative gestionate de Supraeu. În măsura în care logica este o formă de normare a gândirii, logica simbolică sau clasică sunt expresii ale funcţionării Supraeului. Supraeul în ipostaza sa cea mai dură conduce individul spre cea mai „civilizată" manieră de existenţă, izolat de pulsiune, condamnat la nevroză. În lumea „rarefiată" a logicii simbolice, excelenţă a abstracţiunii, haosul afectiv subiectiv este înlăturat, pentru a produce un spaţiu eminanente „obiectiv" de raportare la lume. Astfel, spaţiile logicii ca şi cele ale matematicii superioare sunt ilustrări ale idealului. Logica alcătuieşte o etică a

[95] M. Georgescu, „Logică şi psihanaliză", în *Ghidul psihanalistului perfect*, Oscar Print, Bucureşti, 2006.

gândirii în care comandamentul, virtutea lui *trebuie să fie* este cea care alcătuieşte şi ordonează. Gândul logic este întotdeauna la adăpost de orice critică pentru că este construit prin critică. Logica este constituită prin distanțarea de sensibil, de palierul idiografic. Individul nu este pus în formula logică decât ca element al unei mulțimi. Depărtarea de sensibil este simultană depărtării de senzual, de dorința care animă individul şi conferă consistență unicității[96].

În sens extensiv, raționamentul, în jurul căruia se structurează conținutul mesajului, determină nivelul de întemeiere al concluziei. În comunicarea cotidiană condițiile gândirii, ale proceselor cognitive, sunt puternic influențate de fondul afectiv. Analiza logică a comunicării cotidiene indică faptul că discursul abitual îmbină (pseudo)argumente (afective) cu argumente logice, astfel încât se creează adevărate clişee argumentative cu desfăşurări inconsistente. Se conturează erori de argumentare precum:

– apelul la relație: „Noi ne ştim de atâta timp, crede-mă când îți spun că nu te pot ajuta!" sau „Românii sunt un popor de oameni harnici, inteligenți şi primitori. Pentru că suntem români adevărați, nu putem accepta acest salariu prin care să nu ne putem hrăni copiii. Domnilor, dumneavoastră sunteți români, lăsați-ne să ne hrănim copiii!".

– apelul la tradiție: „Niciodată nu s-a întâmplat să vă înşel aşteptările, prin urmare situația de față este o excepție şi un accident petrecut dincolo de voința personală. Contextul actual este raportat la fondul experienței de relație.

„Argumentul" este fals, deturnat afectiv şi susține un discurs care, în ordine logică, se fundamentează pe folosirea frecventă a erorii denumită *apel la emoții*. Valoarea (falsă) de argument a emoției se referă la faptul că ventilează afecte (specifice nivelului relației), care aduc atingere capacității de procesare cognitivă eficientă a interlocutorului (specifice nivelului conținutului) şi nu se fundamentează pe informație rațională, pe logica discursului, care devine secundară în beneficiul emoției provocate de orator. Apelul la relație sau forma extensivă a apelului la tradiție, invocă stabilitatea reprezentativă a diferitelor entități sociale, dobândită până în momentul actual, pentru a justifica un comportament.

[96] I. Hermann, *Psychanalyse et logique*, Editions Denoël, Paris, 1978.

– „panta alunecoasă”: „Dacă veți continua să cereți salarii mari, nu vom mai putea să ne plătim furnizorii, ceea ce va însemna lipsa materiei prime, intrarea în şomaj tehnic şi falimentul instituției”. Este cea mai frecventă formă de apel la emoții: neacceptarea unei propuneri va produce consecințe negative sau chiar dezastruoase.

În fața unei reprezentări catastrofice reacția inițială este de fugă, ceea ce produce acceptarea necritică a solicitării. Reprezentările extreme, prin consecințe, permit investirea agresivității din relație, ceea ce poate conduce la o formă de contraideal şi la renunțarea la anumite nevoi personale. În esență, se conferă o relație cauzală între dorințele interlocutorului şi efectele dezastruoase ale acestora;

– atacul abuziv la persoană: „Nu vom lua în considerație argumentele dumneavoastră pentru că sunteți o persoană pe care nu ne putem baza”. Se consideră că ceea ce susține interlocutorul *acum* este fals pentru că *atunci* individul a înşelat;

– atacul circumstanțial la persoană: „Nu putem accepta poziția pe care o aveți pentru că nu reprezintă decât interesele şi avantajele dumneavoastră personale”. Se respinge argumentul partenerului din cauza unei împrejurări în care se află acesta.

Prin cele două erori de argumentare interlocutorul este „atacat” prin invalidarea definiției de sine. Indiferent de contextul actual, istoria personală îl face „inapt” pentru relație. Pe fond, este dificil de remaniat reprezentarea pe care un individ (şi-)a creat-o în imaginarul celorlalți din cauza unor împrejurări specifice de viață. Abaterea majoră de la ideal este considerată ireversibilă în reprezentarea publică a fiecărui individ. Încrederea, de pildă, apare ca o valoare consumabilă, cu efecte capitale asupra reprezentării publice a unui individ. Rezonanța reprezentativă negativă este cu dificultate remaniată din pricina latenței şi a atribuirii consonante a intențiilor. Atacul la persoană se constituie şi pe paradigma structurală a comunicării, prin care se dovedeşte influența psihogenezei, a istoriei personale, asupra actualității. Eroarea de argumentare constă în decuparea unei secvențe din psihogeneză care capătă valoare de prototip, de istorie semnificativă pentru individ. Identitatea sa devine major (in)validată de o secvență de împrejurări.

– apelul la popor: „A fi demn înseamnă a nu fi de acord cu ceea ce ni se cere în această instituție”. Se solicită acceptarea unei poziții prin

invocarea apartenenței la un grup, apartenență care obligă la un tip de consistență cognitivă. Eroarea funcționează prin dificultatea de a trăi excluderea. Identitatea se constituie și consolidează prin apartenență, în timp ce rejecția afectează stabilitatea de sine.

– apelul la autoritate: „Încă de la gânditorii antici se știe că ceea ce spuneți nu este consistent, de aceea nu aveți dreptul să susțineți așa ceva". O opinie este justificată prin apelul la o autoritate recunoscută în domeniu. Apelul la ideal sub forma autorității este folosit pentru a indica inconsistența unei poziții. Eroarea funcționează grație fascinației pe care idealul o are la nivel social: contestarea idealului este echivalentă cu excluderea din grup, având în vedere funcția de coeziune socială a idealului.

Pe fond, argumentarea prin strategii eronate funcționează grație manipulării dorințelor celuilalt: a fi apreciat, înțeles, respectat, inclus etc. Toate dorințele sunt determinate și generate de dinamica personalității, de nucleul identitiar, în funcție de zonele de consistență sau de instabilitate.

4.7. ***Comunicarea eficientă***

Presupune momente de „a fi împreună", de a putea trăi nonconflictual o formă de comuniune nonfuzională la nivel afectiv și cognitiv. Pentru aceasta trebuie să existe o sintonie între „timpurile psihice", ritmurile interlocutorilor și disponibilitățile lor de acces la alteritate, la diferență, între nivelele de stabilitate ale nucleelor lor identitiare. Premisele capacității de comunicare eficientă țin de întreaga dinamică a personalității și pot fi evidențiate prin comportamente precum capacitatea de referință directă la sine, personalizarea discursului sau asumarea de afecte, reprezentări și comportamente.

4.7.1. **Atitudini ineficiente**

Atitudinea este, după cum am subliniat, o predispoziție acțională în comunicare. Atitudinea întemeiază stilul de comunicare, „climatul" relațional și calitatea întâlnirii cu celălalt. Sursa fundamentală a contactului autentic se află, deci, în atitudine. Atitudinea și perspectiva

globală asupra celuilalt influențează fundamental comunicarea. Situarea „ascendentă" față de interlocutor poate avea ca efecte nevoia de:

1. *a norma* personalitatea şi comportamentul celuilalt în virtutea propriilor idealuri. Interlocutorul devine un copil care trebuie să „învețe" să se comporte. Celălalt este judecat conform unui alt cadru de referință şi este invalidat, ca destin personal, prin declarația implicită că *trebuia* să fie altfel şi nu aşa cum este. Din nevoia de a compensa „deficiența", interlocutorul normat îşi va reprima trăirile autentice pentru a avansa unele considerate „convenabile" conform evaluării. Chiar dacă în urma normării rezultă mesaje pozitive, există posibilitatea de a se asambla o relație de complicitate în vederea obținerii de gratificări. Individul se va comporta exclusiv în direcția în care s-a simțit gratificat, ceea ce va induce tensiune în relație, proporțional cu comportamentele reprimate care nu au intrat în zona dezirabilă;

2. *a consola*, ca şi cum celălalt nu este capabil să-şi trăiască împrejurările de viață. Pe fond, orice mesaj de consolare este unul de minimalizare a trăirilor, ceea ce conduce la invalidarea trăirii: „toată lumea trece prin aceste situații". Intervenții de acest gen pot fi resimțite ca normative: „eşti dator să treci prin această situație pentru că aşa este viața!". Individul se simte neînțeles întrucât resimte dramatic contextul personal şi nu-l interesează modelele externe, persoanele care se presupune că ar trece cu mai mare uşurință prin aceleaşi trăiri;

3. *a interpreta*, ca şi cum celălalt nu este capabil să-şi semnifice experiențele. Orice explicație este cognitivă şi devine exterioară trăirii, fără a o putea anula. Desigur, interpretarea este una dintre intervențiile care permit schimbarea în cadrul relației terapeutice. În acest context, dar şi în cel cotidian se pune problema momentului în care se „interpretează" o situație din viața interlocutorului. Capacitatea unui individ de a sesiza relații de ordine sau înlănțuiri cauzale este conformă propriei problematici. Conştientizarea diferitelor aspecte personale se face în virtutea unui context *intern* favorabil şi nu este rezultatul unei intervenții externe. Într-o comunicare autentică individul găseşte mediul necesar pentru o bună elaborare şi reflecție, astfel încât să înțeleagă ceva mai bine propriul comportament. Interpretarea este atunci expresia intuiției personale pe care celălalt o pune în cuvinte. Este vorba de momentul propice al interpretării care indică sintonia afectivă şi

cognitivă din relație. Interpretarea care survine prea devreme este resimțită agresiv. Sub acest aspect, atitudinea terapeutică (ca formă a comunicării eficiente) presupune susținerea celuilalt în (re)găsirea propriilor semnificații şi interpretări, fără a grăbi acest proces;

4. *a oferi soluții sau sfaturi*, ca şi cum celălalt nu este în stare să-şi determine destinul şi să aleagă, responsabil. Indicarea unei ieşiri din situație presupune confirmarea imposibilității de a trăi situația, ca formă de evitare a stării actuale, care conduce la menținerea problemei individului. Este posibil ca incapacitatea de a găsi soluții la problemele personale să fie rezultatul unui climat afectiv originar, în care individul nu a fost lăsat să-şi exercite capacitățile decizionale şi rezolutive. A fost orientat de experiența unui tutore dominant care nu i-a permis experimentarea propriilor soluții, indiferent dacă generau succes sau eşec. Oferta de soluții nu face decât să conserve tipul de comunicare care l-a condus pe individ în situația actuală. Deseori sunt solicitate sfaturi şi soluții tocmai în sensul incapacității de relaționare independentă. Persoanele dependente solicită permanent din partea celuilalt soluții pe care să le adopte în virtutea gratificării solicitate.

În afară de spețele de ineficiență în comunicare generate de situarea complementară „ascendentă", situarea „descendentă" poate fi, de asemenea, percepută ca o formă de distanțare, prin nevoia de:

1. submisie, subordonare: „facem după cum doriți";
2. mascare a trăirilor, de a nu reacționa cursiv la mesaj;
3. a nu refuza, de a permite aproape orice.

Capacitatea de a spune *nu*, de a refuza, este un indicator al nivelului de independență. Individuarea presupune acceptarea propriilor nevoi şi dorințe ca primordiale în raport cu dorințele celuilalt. În măsura în care expresia personală este resimțită afectiv ca interzisă sau subordonată dorințelor unei alte persoane, refuzul solicită costuri personale ridicate. Individul care nu poate refuza se simte constrâns la acceptarea necondiționată a dorințelor celuilalt şi la reprimarea alor sale. Consecințele sunt dificultatea de a se apăra, anxietate, frustrare, agresivitate pasivă, autodevalorizare, depresie, evitarea contextelor de comunicare, în special a conflictelor. Incapacitatea de a refuza este determinată de incapacitatea de a tolera reacția celuilalt, resimțită ca extrem agresivă şi având drept consecință pierderea (imaginară a) respectului pe care

celălalt îl acordă. Această situație este inacceptabilă pentru că prin deficitul de autostimă individul nu poate susține nici o formă de respingere.

4.7.2. **Inferioritate şi comunicare**

Incapacitatea de situare „simetrică" şi nevoia de dominare sau submisie, ca atitudine generală, este efectul de fond al instabilității identițiare. Comunicarea nu poate fi autentică din pricina trăirilor produse printr-un nivel scăzut al autostimei. Primul corelat al autostimei reduse este sentimentul de inferioritate. Alfred Adler şi-a construit întreaga psihologie individuală, o psihologie axiologică şi pedagogică, pe coordonatele sentimentului de inferioritate[97]. Existența, după Adler, care preia idei perene, presupune comunicarea şi comuniunea socială. În calea acestei năzuințe înnăscute se află forțele mediului social şi cultural. Adler preia următoarea idee din antropologia freudiană: familia izolează individul atât prin structură cât şi efecte. Originarul social s-a constituit la interferența dintre familia avară, închisă, suficientă sieşi şi comunitate. Freud a avansat tema majoră a opoziției fundamentale dintre iubire (Eros-natură) şi cultură. În timp ce cultura se construieşte prin relațiile de grup, iubirea (sexuală, diferită de cea sublimată) determină relația între două persoane din care terțul este exclus. Cuplul îndrăgostit, printr-un reflex defensiv împotriva aneantizării în comunitate, este auto-suficient, socialmente avar. Viața în cuplu este echivalentă cu izolarea şi cu moartea comunității[98]: „cele două persoane reunite în vederea satisfacerii sexuale caută să se izoleze de restul lumii, ceea ce constituie o dovadă care pledează împotriva instinctului gregar, a sentimentului de masă"[99].

Pentru Adler modul de viață specific societății secolului trecut (şi numai) aduce atingere contactului autentic, intim, cu semenii. Indivizii se evită reciproc, comunică fără să poată stabili punți de contact, coeziunea necesară, atât în contextul public cât mai ales, în familie. De aceea, viața psihică devine un complex de măsuri ofensive şi defensive,

---

[97] A. Adler, *Cunoaşterea omului*, Editura Iri, Bucureşti, 1999.
[98] M. Georgescu, *Ipostaze ale morții într-un timp al dorinței*, Paideia, Bucureşti, 2003.
[99] S. Freud, „Psihologia maselor şi analiza Eului", în *Freud, Opere IV, Studii despre societate şi religie*, Editura Trei, Bucureşti, 2000, p. 98.

prin care individul încearcă să se adapteze lipsei de comunicare autentică. Adaptarea începe din perioada timpurie în care se constituie schița idealului de viață. Copilul este biologic neajutorat şi încearcă să obțină, prin diferite comportamente, *superioritatea* (situarea ascendentă), care să-i confere securitatea şi adaptarea. Un obstacol important în strădania de securizare a copilului sunt normele culturale, conținute în educația de care beneficiază. În raport cu idealul de viață, se formează şi atitudinea față de viață: optimismul rezultă din încrederea copilului de a se putea achita de sarcini. Optimiştii sunt cei la care dezvoltarea caracterului urmează, în ansamblu, o direcție fără ocoliri, au încredere în sine, atitudine favorabilă vieții, se autoestimează judicios. Pesimismul este o consecință a incapacității de a rezolva sarcinile şi determină şovăială, timiditate, închidere în sine. Pesimiştii au un permanent sentiment de inferioritate, caută sprijin în incertitudinea generală pe care o resimt.

Pentru Adler inferioritatea este constitutivă şi este conştientizată ca sentiment de neîmplinire şi insecuritate, care stimulează permanent la adaptare, gândire prospectivă şi acțiune. Orice act de voință se sprijină pe sentimentul de neîmplinire, de inferioritate şi are ca scop obținerea de satisfacție, mulțumire, împlinire axiologică. Însă chiar aceste scopuri, încrederea, fidelitatea, sinceritatea, dragostea sunt cerințe stabilite prin criteriu comunitar.

Individul îşi poate reduce senzația de insecuritate prin sentimentul de comuniune pe care îl resimte în societate. Capacitatea de a comunica şi de a se transpune în celălalt, empatia, sunt întemeiate de sentimentul nativ de comuniune socială. Resursa educativă esențială constă în conectarea copilului la sentimentul de comuniune socială. Năzuința intensă spre putere este invers proporțională cu educabilitatea şi este o reacție a copilului la mediul afectiv ostil.

Fantasmele puterii sunt prezente în imaginarul individului din prima copilărie. Nevoia de putere, de superioritate, este omniprezentă, întrucât conferă protecție în fața celuilalt. Exercițiul superiorității este instituționalizat prin constituirea idealului, care antrenează fantasme de grandoare, compensatorii pentru starea reală, de deficiență a individului. Educabilitatea este determinată, prin urmare, de inferioritate şi de aspirația, reparatorie, spre putere.

Sentimentul de inferioritate, de insecuritate, de insuficiență, împinge individul spre găsirea unui scop care să-i canalizeze întreaga personalitate, datorită potențialului compensatoriu şi să-i asigure (re)dobândirea superiorității. Nivelul sentimentului de inferioritate şi insecuritate se amorsează în nucleul identițiar al copilului sub forma nivelului de autoestimare. Dacă sentimentul de inferioritate este puternic apare supracompensarea, aspirația la putere şi superioritate exacerbată. Sunt indivizii cu Eul aflat în inflație, incapabili de comunicare autentică din pricina deficienței importante de autoestimare. Agresivitatea este generată de un profund sentiment de insecuritate, care poate fi gestionat numai prin lupta perpetuă cu celălalt în vederea obținerii superiorității, în ciuda faptului că scopul originar va fi fost contactul autentic. Persoanele care sunt agresate, în încercarea de a-şi depăşi sentimentul de slăbiciune, devin anxioşi, precauți, critici, lipsiți de încredere în ei şi în ceilalți. Întregul ambitus afectiv poate fi pus în relație cu problematica inferiorității, după cum o înțelege Adler:

– mânia indică aspirația către putere şi setea de dominație care suspendă integral sentimentul de comuniune socială;

– tristețea este expresia eşecului de a înlătura neplăcerea, slăbiciunea, prin obținerea superiorității;

– compasiunea este, pentru Adler, expresia cea mai pură a sentimentului de comuniune socială şi a capacității de transpunere în celălalt. Prin compasiune se dobândeşte totodată superioritatea „binefăcătorului".

Situarea simetrică sub forma atitudinii oneste de împărtăşire de trăiri facilitează contactul real cu celălalt, schimbul autentic de stări. Sentimentul de inferioritate, produs prin slăbiciunea supracompensată a Eului, va produce întotdeauna poziționarea complementară a individului.

În mod fundamental, eficiența în comunicare este determinată de atitudinea empatică şi autenticitate, printr-o situare non-complementară, non-normativă, non-consolatoare, non-interpretativă şi non-rezolutivă[100].

[100] M. Georgescu, *Introducere în consilierea psihologică, Editura* Fundației *România de Mâine*, Bucureşti, 2004.

Suita definiției negative a comunicării autentice se condensează în capacitatea de acceptare necondiționată a personalității celuilalt, care se exprimă în *neutralitatea binevoitoare*. Neutralitatea se referă la valorile religioase, sociale, morale ale celuilalt şi este o manieră de respect acordat existenței interlocutorului în virtutea diferențelor şi a specificului său. Neutralitatea binevoitoare este consecința capacității de acceptare necondiționată a interlocutorului sub aspectul relației, chiar dacă există diferențe semnificative între valorile personale. Această atitudine este rezultatul capacității de tolerare, a diferenței axiologice fără a o resimți constrângătoare şi fără a induce în relație o presiune represivă.

A comunica înseamnă a interacționa implicit sub raport axiologic; cât timp interacțiunea constă într-un proces de „convertire" şi influență explicită, libertatea axiologic reciprocă suferă şi relația cu celălalt devine condiționată de uniformizarea valorică. Capacitatea de a accepta diferența celuilalt este susținută de o bună întemeiere personală sub aspect axiologic. Nesiguranța personală este incompatibilă cu neutralitatea, întrucât determină nevoia de (re)asigurare personală prin influențarea interlocutorului. În acest caz, controlul limitelor personale se face numai prin extinderea acestora asupra celuilalt, care devine o „provincie" personală, vasal al dorințelor nesigure ale „centrului". Neutralitatea binevoitoare reprezintă atitudinea prin care este respectat spațiul personal, astfel încât să fie eliminate extreme „afective" precum distanțarea „rece", dezinteresată, defensivă, sau apropierea hiperdominantă. Este o atitudine prin care se elimită condiționările generate de idealul social, competiție, remaniere etc. Acceptarea necondiționată este o atitudine izolată, în contextul practicilor educative şi a cerințelor de performanță ale societății. Filiațiile, liniile de rudenie, asigură transmiterea transgenerațională a idealurilor, care constituie motorul educației, iar idealul actual este centrat pe *a face* şi nu pe *a fi*. Diferența, sub aspect atitudinal, dintre cele două verbe este importantă şi o determină pe cea dintre *acum* şi *atunci*, dintre *este* şi *va fi*, dintre prezent şi viitor, dintre concret şi utopic. Aceste diferențe sunt, în consecință, produse ale sistemului axiologic care întemeiază relația socială şi condensează idealul. Fără ideal, valori, relații de determinare unanim acceptate, constituirea grupului uman nu ar fi fost posibilă. Reversul constă în pierderea personalității în grup, uniformizarea specificului

individual prin mortificarea tendințelor naturale şi, drept consecință, dificultatea de contact autentic cu aproapele.

4.7.3. **Ideal şi comunicare**

Pe fond, atitudinea față de celălalt pune problema raportului sensibil dintre libertate, expresie personală şi constrângere, represie. Educația autentică, ce realizează un bun balans între represie şi expresie, ține, din păcate, tot de domeniul dezirabilului. În realitate, pierderea autostimei, prin constrângere educativă masivă, este un fenomen extins. Se creează, prin interiorizarea idealului de la persoanele semnificative, părinți, reflexul incapacității de acceptare personală necondiționată. Viața devine un marş forțat spre o stare diferită, îmbunătățită, în raport cu cea actuală, iar calitatea vieții, capacitatea de a trăi (fără prescripții, „pur şi simplu") este puternic afectată.

Nimeni nu dorește să fie subiectul unei vieți „simple" pentru că este considerată, fără echivoc, o expresie a ratării. Viața simplă este înlocuită, din start, cu imperativul unei vieți „complicate" în ordinea idealului. „Idealul simplității" devine o expresie inconsistentă. Cu toate acestea, comunicarea autentică presupune capacitatea de situare în ordinea „simplității", care „coboară" individul de la înălțimea idealului, pentru a-l aşeza în ordinea firească a raportului cu celălalt. Numai simplitatea oferă premisele acceptării diferenței, în timp ce abordarea „complicată" operează cu necesitate selecții pe criterii implicit elitiste. Un individ situat la înălțimea propriilor sale idealuri are nu numai „nasul pe sus", ci întreaga sa ființă, supusă unor importante contorsiuni şi clivaje personale, în scopul de a arunca peste „bordul" personalității sale trăirile „balast". Din păcate, tocmai aceste trăiri „balast" permit reconstituirea simplității personale, sursă a capacității de contact autentic cu celălalt. Simplitatea presupune acceptarea de sine, restaurarea limitelor reale ale personalității, prin aproprierea tarelor şi a zonelor de penumbră. Prezentarea impecabilă în fața interlocutorului, „complicată", artificializează raportul, prin ventilarea de prescripții represive şi de corelate afective ale acestora: nemulțumire, frustrare, nevoie de corecție etc.

Nemulțumirea de sine, ratarea idealului, determină atitudini condiționate față de ceilalți, precum şi față de sine. Acceptarea de sine şi

revenirea în domeniul lui *a fi* devine, în aceste condiții, o sarcină dacă nu imposibilă, în cel mai bun caz foarte dificilă.

Sub aspect spiritual, în ordinea filosofiei perene, valoarea vieții este suficientă pentru a întemeia orice existență şi a o declara necondiționat valoroasă. Cu toate acestea, inventarul istoriei personale invită permanent la prescripții vizând viitorul, motivate de staza destinală, nemulțumitoare, în care s-ar afla orice individ total mulțumit de sine. Automulțumirea este confundată cu abulia, cu încremenirea în proiect, cu o formă de negativism vital, în ciuda faptului că automulțumirea, autostima conferă nucleului identițiar *în actualitate* forma pe care fiecare şi-o dorește proiectiv, prin strădania de programare a destinului. Este un reflex al incapacității fundamentale de schimbare a condiționărilor interne prin care idealul critică Eul şi împinge la desfăşurări comportamentale programatice.

Ce vă lipseşte, de pildă, pentru a fi mulțumiți de sine în acest moment? Poate că nevoia de a dobândi diferite elemente, interioare şi/sau exterioare prin care vă puteți considera împliniți. Poate să fie reflexul nevoii de întemeiere perenă în existență, de „piloni" destinali prin care (pe)trecerea personală prin lume să prindă câteva tuşe imortale. Sădirea unui copac, construirea unei case şi naşterea unui copil asamblează atunci definiția socială a vieții împlinite. Aceste elemente creează un spațiu securizant în care persoana se reprezintă la adăpostul vicisitudinilor vieții, ale cărei caracteristici de fond sunt nepermanența, schimbarea, perisabilul. Toate aceste caracteristici sunt, în definitiv, proiecția manierei în care este resimțit propriul nucleu identițiar: fragil, perisabil, schimbător prin faptul că este permanent supus presiunii interne a remanierii, în scopul atingerii idealului.

Orice element extern are ca sursă o prezentare internă condiționată de dinamica personalității şi de stabilitatea narcisică. În ultimă instanță, starea nucleului identițiar, narcisic, conferă individului certitudinea împlinirii sau pe ce a ratării. De aceea, valoarea vitală trece în valoarea propriei personalități aşa cum este, situată la diferite distanțe de ideal şi, prin urmare, înglobată în imperfecțiuni. Nevoia de perfecțiune constituie o piedică esențială în calea trăirii în bună-stare a propriei vieți şi în acceptarea alcătuirilor personale (de asemenea imperfecte) ale celorlalți.

Un individ cu o puternică apetență spre corecție personală nu poate comunica autentic cu celălalt: deficiențele interne şi cele proiectate în interlocutor canalizează mesajul spre timpul viitor reparator şi împiedică trăirea în prezentul necondiționat al relației. În mod paradoxal, față de valorile „progresiste" ale societății actuale, îndreptată spre obiective externe, împlinirea destinală are o alchimie centrată asupra interiorului ființei. Fără a eluda valoarea externă a vieții, reacția față de alcătuirile mundane este un reflex al coordonatelor interne. De aceea, un consistent scop destinal se referă la trăirea, în raport cu propria persoană, a sentimentelor de autenticitate, creativitate, pace interioară, iubire de sine (fără supracompensări) şi credință în propria persoană. Toate acestea sunt reflexul unui bune autostime care permite desfăşurarea vitală a forțelor interioare, fără represii mortificatoare şi staze afective. Capacitatea de comunicare eficientă se dobândeşte cu măsura bună-stării interioare şi se pierde prin risipa prezentului şi a acceptării coordonatelor personale, în virtutea unor „promisiuni", de asemenea interne, a unui viitor niciodată atins.

În ciuda acestor prescripții, percepute drept consistente, nu puteți produce schimbările interioare pe cale de consecință: nevoia de permanență a personalității se opune oricăror schimbări, mai ales dacă pornesc din sfera reprezentărilor cognitive (induse de aceste rânduri). Trăirea autentică, precum şi comunicarea eficientă, prezintă riscuri majore, în special referitoare la pierderea echilibrului şi a nişei sociale actuale, construită prin renunțare şi represie, în raport cu conjunctura educativă şi cu „şcoala" de relație absolvită în cadrul familiei.

4.7.4. **Poziția empatică**

Înțelegerea empatică se fundamentează pe un proces de identificare, prin adoptarea cadrului de referință intern al celuilalt. Presupune un răspuns senzitiv, adaptat şi non-evaluativ la sentimentele şi trăirile celuilalt. Empatia constă, esențial, în capacitatea de transpunere în situația celuilalt, fără a fi însă un efect al identificării masive cu interlocutorul. Identificarea masivă generează o poziție non-empatică prin faptul că nu este favorizată constituirea unui spațiu personal care să faciliteze buna delimitare. Proxemica, studiul raportului dintre dimensiunile ambianței şi stările psiho-comportamentale, oferă cadrul teoretic

pentru studiul empatiei. Fenomenul empatiei se referă în special la dimensiunea psihică a spațialității, determinate de contextul cultural exprimat în special prin „spațiile psihice" învățate în procesul enculturației. „Spațiile psihice" sunt preluate conform specificului cultural a cărui placă turnantă îl constituie familia. Cultura niponă, de pildă, propune membrilor săi distanțe personale mari, astfel încât salutul nu presupune atingere fizică. Cultura europeană, în genere, reglementează diferit spațiul personal: atingerea fizică este necesară (sub forma sărutului triplu sau dublu). „Zonele" relației sunt valori culturale ale reflexelor afective specifice fiecărui individ, constituite şi consolidate la interferența dintre cultură şi personalitate:

– zona intimă – între 15 şi 45 de cm. Este zona în care subiectul permite, voluntar, accesul persoanelor semnificative, înalt investite afectiv;

– zona personală – între 45 cm şi 1 m. Este rezervată persoanelor apropiate, dar este deschisă şi situațiilor sociale cu caracter ceremonial;

– zona socială – 1 m şi 3 m. Indică distanța de siguranță păstrată în relație cu persoanele necunoscute, potențial insecurizante, care generează tensiune;

– zona publică – peste 3 m. Este spațiul necesar subiectului pentru a se proteja de multiplicitatea resimțită ca agresivă a maselor de indivizi[101].

Spațiul personal şi măsura proximităților sale indică resursele persoanei de a comunica confortabil cu celălalt. Spațiul interior, dimensiunea psihică a spațialității, defineşte capacitatea empatică: celălalt poate fi ascultat fără a impune distanțe prea mari sau prea mici. La nivelul deficiențelor de spațialitate psihică, interlocutorul poate apărea „adeziv", „sufocant", „devorant": reflexul este de îndepărtare şi, pentru că distanța este compensator, imediat, micşorată de celălalt, apărarea prin „fugă". Empatia cu persoanele „adezive" necesită capacitatea de a tolera proximitatea, de a avea un spațiu personal bine conturat, astfel încât să nu fie invadat fantasmatic de interlocutor, generând trăiri intolerabile. Persoana care solicită spații personale mari este „distantă", „îndepărtată", este cea care nu acceptă decât intervale interpersonale

[101] M. Haddou, *Cum să spui nu*, Editura Trei, Bucureşti, 2003, p. 70.

mari. Capacitatea empatică se exprimă în acceptarea distanței și respectarea spațiului pe care celălalt îl avansează: orice încercare de apropiere va produce îndepărtarea interlocutorului distant. De aceea, în mod paradoxal, pentru a „ține aproape" de interlocutor, nu este necesară nicio încercare voluntară de apropiere, ci posibilitatea de trăire autentică a distanțelor așa cum sunt constituite.

Empatia presupune capacitatea de „conținere" prin situarea „Eului observator" într-o poziție mediană față de sine și celălalt. Numai prin acest tip de situare și reflectare a trăirilor celuilalt sunt resimțite momente-de-a-fi-împreună. Atitudinea non-empatică este provocată de menținerea distanței prin poziții defensive ferme, evitarea sensului mesajului în scopul reducerii angoasei sau reflectarea trăirilor celuilalt în palier rațional (compulsia interpretativă), nevoia imperioasă de înțelegere mentală.

Indicatori ai deficienței empatice și ai situării defensive determinate de atitudini complementare ascendente sau descendente[102]:

- întrebări de genul „De ce?";
- întreruperea brutală a celuilalt;
- intervenția tangențială sau paralelă, prin care discursul este dirijat diferit față de dorința interlocutorului;
- normarea, judecata etică: „Sunteți neadecvat, defensiv, incapabil de a sesiza ceea ce se petrece cu adevărat";
- interpretarea hazardată, prin avansarea de relații cauzale situate la distanță de realitatea afectivă a individului: „Vă tot criticați după cum vă criticau părinții";
- intervenția clișeu: „La ce vă gândiți?";
- propunerea de soluții;
- a evalua, a învinovăți;
- a moraliza;
- a analiza;
- a eticheta: „Ești stupid pentru că ai făcut ...";
- a comanda, a fi directiv;
- a lăuda;

[102] A. Băban, coord., *Consiliere educațională*, Cluj-Napoca, 2001, pp. 23-24.

- a simpatiza, a acorda suportul la modul general: „Totul va fi bine...”;
- a amenința, a avertiza: „Dacă se mai întâmplă să ...”;
- a evita: „Hai să uităm asta ...”;
- a condiționa „Te voi aprecia numai dacă vei ...”;
- a tutela: „Aceasta este direcția bună ...”;
- a impune reluarea unui subiect: „Să mai vorbim despre ...”.

4.7.5. **Autenticitate şi încredere**

Presupune situarea non-defensivă în relație ca efect al unui nucleu identițiar stabil şi coerent. Autenticitatea reprezintă capacitatea individului de se dezvălui aşa cum este, fără a resimți implicit nevoia de a se recomanda sub un fals Eu pe care să-l mențină printr-o atitudine rigidă. Autenticitatea este consecința congruenței dintre reacțiile interne şi atitudinea externă. Autenticitatea este elementul cel mai dificil de obținut, întrucât este emergent întregii istorii personale şi, indiferent de prescripțiile raționale, justificabile, pe care un manual de comunicare „eficientă” le avansează, rămâne un factor stabil şi refractar influențelor de scurtă durată.

Autenticitatea se află în raport direct cu violența internă şi traumele afective pe care individul, din momentul în care le-a trăit, le perpetuează în comportament sub diferite forme reparatorii. „Lecția” afectivă a unei situații traumatice constă, reductiv, în faptul că pune individul în imposibilitatea de adecvare comportamentală şi personală. Frecvent, educația conduce la acest clivaj nociv, cu efecte de lungă durată. În diferite situații, copilul este nevoit să-şi nege trăirea pentru a putea menține relația cu adultul. Inautenticitatea adultului-educator, incapabil să-şi exprime trăirile în fața copilului (să-şi indice sensul autentic al intenției sale constrângătoare), determină perpetuarea unui clivaj afectiv care susține, la nivel social, distanța dintre nevoile reale ale individului şi diferitele sale roluri şi statusuri.

Comunicarea eficientă presupunere trăirea împărtăşită a încrederii. Încrederea se avansează atitudinal prin considerarea interlocutorului ca apt de a comunica eficient şi nu se solicită sau acordă verbal.

„Dilema prizonierului” este o situație prototip pentru comunicare, în măsura în care liantul esențial este încrederea în faptul că celălalt nu

ne poate aduce prejudicii, în special afective. Doi indivizi sunt bănuiți de comiterea unui infracțiuni grave. Conform probelor, nu pot fi condamnați decât la doi ani de închisoare. De aceea, singura modalitate prin care infractorii pot fi acuzați pentru totalitatea faptelor comise rămâne auto-incriminarea. Procurorul îi separă şi le face individual următoarea propunere: „Dacă vei colabora cu acuzarea şi vei face mărturisiri complete, vei fi eliberat imediat iar complicele tău va fi condamnat la zece ani de închisoare. Dacă amândoi colaborați şi faceți declarații complete, veți fi condamnați la cinci ani de închisoare". Dilema se referă la modalitatea eficientă în care fiecare prizonier se raportează la celălalt, la capacitatea de a-i anticipa reacția, conform reprezentării interne pe care o are despre acesta. Dilema se referă, pe fond, la a-i acorda sau nu încredere partenerului, în virtutea reacției sale simetrice sau diferite. În cazul în care există încredere reciprocă şi interes comun, prizonierii vor păstra tăcerea şi vor rămâne în închisoare numai doi ani. În situația lipsei de încredere, soluția care se impune este auto-incriminarea, întrucât există riscul unei pedepse de zece de ani (dacă numai un prizonier va păstra tăcerea); tot în această situație, în cel mai bun caz (lipsa reciprocă de încredere), pedeapsa va fi de cinci ani.

Pierderea încrederii este trăită dificil întrucât este resimțită incoerența reprezentării interne a celuilalt. În măsura în care orice obiect-persoană are o reprezentare internă, o imagine asupra celuilalt, încrederea se acordă în raport cu nivelul de securizare pe care interlocutorul sub forma sa de „obiect intern" îl are. De aceea, acordarea încrederii şi modul în care se face are efect asupra celuilalt. Grație unei reprezentări interne stabile şi securizante ne comportăm ca şi cum „ştim" că nu putem fi înşelați, ceea ce îi permite celuilalt să conțină o reprezentare internă simetrică, care să fie întărită şi împlinită comportamental. Cu alte cuvinte, orice proces de comunicare începe cu maniera în care este reprezentat interlocutorul. Reprezentarea internă a celuilalt se operaționalizează atitudinal, paraverbal şi se exprimă comportamental, pentru a determina reprezentările şi reacțiile celuilalt. Încrederea în obiect depinde, prin urmare, de nivelul de încredere din subiect. Există istorii în care persoanele se simt permanent înşelate: este vorba despre nevoia de a primi afecțiune, respect, prin conformarea la dorințele celuilalt, ceea ce conduce la represia propriilor dorințe.

Persoanele determină, prin propria atitudine, dificultatea de expresie, contextul relațional în care se simt înşelate, şi-l determină pe celălalt să se comporte ca atare (desigur, pe fondul unor nevoi specifice).

Orice „contract" de încredere nu face decât să compenseze reparatoriu incapacități reciproce de expresie a neîncrederii. Codurile etice şi deontologice au ca sursă tocmai neîncrederea de fond în alter, în ciuda bunelor sale intenții declarate.

Încrederea este efectul unei atitudini personale, resimțite de celălalt ca efect al propriei coerențe şi onestăți afective. Pe fondul nevoii culturale de înscriere într-un optimum personal, individul are nevoie de asigurări privind acceptarea necondiționată a relației. În afara senzației de încredere, de a fi acceptat, va folosi „măşti" prin care să-şi camufleze şi compenseze nevoile reale: va fi inteligent, coerent, drept, amabil, puternic etc. pentru a se asigura că nu va fi rejectat.

Atitudinea care facilitează comunicarea eficientă se centrează pe ascultarea atentă şi efortul real de înțelegere. Încercarea de a-l înțelege pe celălalt este percepută de interlocutor şi nu trebuie „marcată" prin întrebări, mimică, gesturi etc. Nevoia de a-l face pe celălalt să perceapă efortul personal de înțelegere indică o deficiență de contact. De aceea, modul în care interlocutorul este supus interogațiilor poate face diferența dintre comuniune şi interogatoriu. Folosirea întrebărilor ca formă de control asupra celuilalt este nocivă şi resimțită agresiv, prin încălcarea spațiului personal. Întrebările facilitează, în general, comunicarea pe un palier al conținuturilor de suprafață. Ceea ce celălalt nu îşi permite să vorbească, din pricina propriilor rezistențe generate de relație, nu poate fi „obținut" prin întrebări. Există o dinamică personală prin care individul se simte securizat în relație, astfel încât să comunice elemente sensibile în timpul său personal. Încercarea de transgresare a timpului personal al interlocutorului, pe criterii de „eficiență", va bloca comunicarea şi va avea efect invers.

Ascultarea autentică poate să ia forma tăcerii verbale (tăcerea non-verbală fiind imposibilă). Tăcerea permite celuilalt explorarea trăirilor, sentimentelor, atitudinilor, valorilor etc. şi respectarea întregului flux cognitiv, grație neîntreruperilor. În condițiile nevoii de informație (cognitivă), specifice dinamicii sociale, tăcerea poate fi semnificată ca „vid", ca lipsă de comunicare. Tăcerea verbală este departe de a indica

însă tăcere afectivă: dorințele şi nevoile actuale ale individului animă frecvent „tăceri încărcate”. Tăcerea poate deveni, în cazul „suprasarcinilor” afective, o piedică în comunicare în măsura în care este generată de angoasă şi insecuritate.

De aceea, a permite celuilalt să tacă poate fi perceput ca:

– un mesaj de încredere şi respect;

– o formă de ascultare onestă;

– crearea de spațiu personal;

– lipsa nevoii de control a celui care ascultă, absența nevoii de a domina, prin situare ascendentă.

Comunicarea autentică este o formă de oglindire reciprocă a trăirilor care nu se poate petrece fără confirmarea reciprocă a modului în care fiecare este reflectat. Incapacitatea de a arăta celuilalt faptul că ceea ce spune nu este inteligibil blochează comunicarea şi produce un cadru de complicitate prin care se maschează mesajele reale. Mesajele pot fi diferit înțelese chiar dacă se referă la situații „clare”. Pentru a se putea verifica similitudinea dintre ceea ce se spune şi ceea ce se aude este necesară reformularea. În funcție de situație, se pot contura diferite tipuri de reformulări: de la cele care redau elemente importante ale discursului, la cele care-l sintetizează.

Este necesar ca celălalt să fie secondat în discursul său şi nu anticipat. Senzația de contact autentic presupune respectarea spațiului personal şi a capacității reciproce de negociere cu propriile experiențe. Nevoia interlocutorului de a anticipa, ca şi cum ar cunoaşte stările vorbitorului, este resimțită ca o formă de tutelare, de situare dominantă a-toate-cunoscătoare.

Comunicarea autentică se susține pe capacitatea creativă de a părăsi „schemele” cognitive şi chiar pe cele afective personale în speranța de a trăi realitatea într-o manieră diferită, apropiată de modul în care o resimte interlocutorul.

Logica şi strategiile de argumentare nu înlesnesc contactul autentic, întrucât stabilesc unele cadre formale, rațional obiectivabile dialogului. Cu toate acestea împărtăşirea trăirilor respectă o „logică” a sentimentelor care nu poate fi redusă la logica argumentului. Deseori trăirile sunt „iraționale”, deşi în ordine psihogenetică rațiunea este ultima structurată. Prin urmare, rațiunea este a-sentimentală, ceea ce

conduce la dificultăți majore în comunicare, în măsura în care interlocutorii resimt nevoia de a „ordona” conținutul.

4.7.6. **Comunicarea terapeutică**

Schimbarea se poate face *numai* printr-o relație fundamentală prin care să se redimensioneze structurile esențiale de contact şi, pe fond, într-un proces de durată, coordonatele personalității. Oglinda care să permită (re)trăirea resorturilor care au condus individul la ineficiență afectivă şi comunicativă trebuie să fie celălalt. Fantasma autoanalizei este o manieră de retragere în sine şi de rezistență la potențialul schimbării. Comunicarea terapeutică este amorsată de un „cadru” care să permită reevaluarea modului personal de *a fi* în lume. Cadrul este în primul rând celălalt şi capacitatea sa de comunicare eficientă, autentică, onestă, cu măsura evidentă a propriilor imperfecțiuni, asumate şi declarate. Comunicarea eficientă nu se poate face decât în registrul de interval al personalității integrale, fără clivaje şi presiuni de ocultare a diferitelor trăiri şi nevoi. Zona de interval, calea de mijloc a experienței, definește comunicarea terapeutică, relaxantă în raport cu idealul şi tentațiile „gloriei” personale în alte condiții decât cele prezente.

Tentația supra-ascensiunii destinale intervine dacă individul este nemulțumit cu „înălțimea” la care se află, pentru că este încă nesatisfăcătoare pentru propriul contur şi ideal personal, care i-ar permite acceptarea (cel puțin prezumptivă) a propriei alcătuiri[103]. Supra-ascensiunea conduce inevitabil la situarea într-o postură demiurgică, ca expresie a nevoii plenare de control, prin distanțarea de lumea propriului sine şi exilul într-un spațiu ferit de critica idealului interiorizat. Nuanța şi acceptarea imperfecțiunii se naşte numai prin abandonarea spațiilor zenitale şi revenirea în propriile alcătuiri de penumbră.

Întâlnirea autentică se petrece exclusiv în puterea prezentului. Pentru a dobândi capacitatea de a rămîne în prezent este necesară descărcarea şi reconstrucția tuturor „noxelor” imaginare şi afective care extrag individul din actualitate. Orice terapie a comunicării presupune interpelarea conturului personal al idealului exprimat în modul concret

[103] M. Georgescu, *Ghidul psihanalistului perfect,* Oscar Print, Bucureşti, 2006, pp. 76-81.

de apariție și comunicare cu celălalt. Comunicarea terapeutică se întemeiază pe fenomenul condensării, în orice relație, a tuturor sedimentelor relaționale semnificative ale istoriei personale. Fiecare relație semnificativă este o „lume" în care se exprimă întreaga personalitate: deficiențele proprii și raportul cu acestea, dorințe permise și interzise etc.

Comunicarea (psiho)terapeutică este o manieră de a problematiza dinamica de comunicare dintre doi indivizi și de a înțelege raportul dintre permanență și schimbare. Acest lucru se realizează empiric, clinic, grație contactului autentic dintre indivizi. Autenticitatea din actuala relație terapeutică se află în raport cu „formarea" terapeutului. Competența în psihoterapie este reflexul filiației și liniilor de „rudenie" formativă: viitorul psihoterapeut capătă acest statut în măsura în care reînvață să comunice, în primul rând cu sine, de la un „părinte", formator, al cărui candidat este. Formarea psihoterapeutică este ilustrativă pentru raportul dintre prescripție (mentală, precum aceste rânduri) și contact direct uman. Cultura „tehnică" psihoterapeutică este chiar un impediment în formare, care se referă la trăirea afectivă, globală și nu predominant cognitivă a propriei persoane. De aceea, psihoterapia se constituie, cel puțin în primă fază, ca o formă de enclavă relațională în care sunt restituite, prin redobândirea capacității de expresie susținută de personalitatea terapeutului, elemente personale reprimate în cotidian. Cabinetul psihoterapeutic devine un spațiu insular în care autenticitatea nu este sancționată și expresia de sine condiționată extern. Întreaga condiționare internă se manifestă însă și solicită perioade de timp importante pentru a putea fi deconstruită. De pildă, curele psihanalitice durează în medie șase ani și se desfășoară cu o frecvență de trei întâlniri săptămânale. Prin urmare, este necesar un număr aproximativ de 700 de întâlniri pentru a se putea amorsa un proces de remaniere a condiționărilor interne ale individului și a putea să își restituie alcătuirea autentică. În perspectiva structurală, schimbarea este posibilă grație diferenței trăite dintre ceea ce se așteaptă de la terapeut și ceea ce face acesta, prin diferența dintre conținuturile transferențiale și realitatea relației: terapeutul, deși stârnește trăiri revolute este, totodată, în actualitatea sa, diferit. Prin psihoterapie se permite o mai bună priză a diferenței dintre sine și alter. Este un proces de individuare și regăsire a sensului personal, dincolo de valori de împrumut, dobândite în procesul de enculturație.

Psihoterapia, ca modalitate actuală de comunicare eficientă, autentică, este un produs cultural. Este o manieră de gestiune instituționalizată a problematicii (cu efecte nocive social), generată de constrângerile mediului cultural. Figura psihoterapeutului, ca „instituție culturală", este un rezultat al nevoii de echilibru pe care societatea, în ansamblu, o are: un bun balans între expresie şi represie personală. Cantonarea unilaterală în oricare dintre cele două polare este profund nocivă: pe de o parte, expresia maximală este invalidată de orice formă de contract social, de cealaltă parte, represia ar produce mortificarea radicală a indivizilor. Represia maximală a coordonatelor personale produce patologie psihică şi scoate individul din nişa sa socială, împingându-l în afara comportamentelor acceptabile social: în acest mod se naşte „nebunia". Cultura, fiind pe fond represivă, prin condiționarea normativă realizată prin educație, a generat existența unor „mecanisme" de reglare a deficitului de expresie personală, pentru ca individul să nu se situeze în afara contextului social. „Modelele expresive" propuse de orice societate sunt mijloace instituționalizate prin care este facilitată descărcarea excesului de tensiune intrapsihică, ce ar putea afecta înscrierea indivizilor în cadrele normative. Toate mijloacele de petrecere a timpului liber sunt modalități prin care persoanele să-şi poată exprima dorințele vitale. Jocurile, în genere, şi cele sportive, în speță, sunt o bună ilustrare a garanției expresive oferite de cultură. *Homo ludens* se situează într-un spațiu tangent zonei constrângerilor[104]. Sub acest aspect, s-au constituit şi riturile de inversare a ordinii culturale de fond. Suspendarea temporară şi reversibilă a imperativelor culturale, generată de excesul represiv, devine permisă atât în situațiile de trecere de la un statut la altul, cât şi pentru întreținerea statutului dobândit. Ceremoniile actuale au pierdut dimensiunea de inversare[105]: riturile de căsătorie sau cele funerare sunt treptat diluate cu măsura cu care atât instituția căsătoriei (rata mare a divorțialității, fenomenul concubinajului, familiile monoparentale etc.) cât şi cea a înmormântării îşi pierd din funcții. Moartea este treptat descărcată din calitatea de fapt social, prin excluderea treptată a doliului, a reprezentărilor morții şi ale mortului. Doliul este proscris în societatea actuală în măsura în care expresia

[104] G. Liiceanu, *Om şi simbol*, Humanitas, 2005, pp. 116-132.
[105] A. van Gennep, *Riturile de inversare*, Polirom, Iaşi, 1998.

publică a durerii devine inacceptabilă din pricina alcătuirii, de fond, „depresive" a individului. Pentru omul actual, perspectiva morții este inacceptabilă și, de aceea, funcția publică a doliului este suspendată. În societatea tanatofobă nimeni „nu mai moare" iar dacă moartea survine „accidental" este necesară discreția, pentru că moartea este indecentă și inconvenabilă. Așezămintele de tip „casă funerară" sunt modalități de instituționalizare a tanatofobiei[106].

Dacă membrul unei grup nu-și poate compensa excedentul represiv prin mijloacele expresive pe care mediul social i le propune, va glisa în sfera de inconduite, cea a „nebuniei". Din această perspectivă, fenomenul nebuniei este constituit din ansamblul de comportamente indezirabile social, generate de eșecul gestiunii tensiunilor psihice: mijloacele expressive de degajare a tensiunilor devin ineficiente și individul glisează într-un repertoriu comportamental, de asemenea prescris de inventarele psihopatologice. Nici un individ nu poate ieși în afara „normalității", într-o manieră inedită. Orice proces psihopatologic este „prescris" prin riguroase inventare psihiatrice și individul poate fi „aproximat" în „dezordinea" sa atât ca simptom, cât mai ales ca prognostic. Societatea își gestionează membrii care-i periclitează ordinea, nu doar prin conturarea sferei psihopatologice, ci mai ales prin propunerea de mijloace de recuperare. Psihoterapia este un mijloc generat cultural de recalibrare a persoanelor situate la limita sau în afara comportamentului care să le asigure inserția socială. Nevroza, precum și stilul nevrotic, statutul „depresiv" al omului actual, pot fi definite ca excese ale normativității la nivel intrapsihic, care mortifică resorturile vitale expresive și afectează capacitatea de reflectare a propriului proiect destinal și statut identițiar. Omul „depresiv" este rezultatul unui stil de comunicare generat de condițiile mediului socio-cultural: cantonarea în domeniul exterior al valorilor perisabile și refuzul sau, în situația fericită, așezarea tangentă cu sfera valorilor perene ale ființei – eșuarea centrării individului către sine.

4.7.7. **Comunicarea cu sine**

În această ordine, comunicarea terapeutică este, în definitiv, o formă a comunicării cu sine. Comunicarea cu sine impune, dincolo de

[106] M. Georgescu, *Ipostaze ale morții într-un timp al dorinței*, Paideia, București, 2003, p. 24.

dimensiunea mundană şi un vector spiritual care indică raportul individului cu sfera transcendenței. Comunicarea nu poate fi eficientă, terapeutică, fără o dimensiune spirituală, grație valorii maximale de întemeiere personală pe care o conferă palierul transcendent. Dimensiunea spirituală devine însă total ineficientă dacă devine un loc de refugiu necesar incapacităților de comunicare cu celălalt, în palierul mundan. Comunicarea devine terapeutică în măsura în care, grație unor întâlniri destinale semnificante, individul şi-a (re)găsit capacitățile expresive prin care nucleul său identițiar se stabilizează şi totodată şi-a raportat propria existență la ceea ce există dincolo de imediatul social şi relațional. Dimensiunea transcendentă a comunicării se referă la recalibrarea sentimentului existenței, *numai* pe un fond de coerență narcisică. Raportul cu transcendența se constituie datorită unor practici perene de comunicare cu sine, denumite, în funcție de curentul spiritual, rugăciune, meditație etc. Fără a eluda dimensiunile culturale ale fenomenului practicii spirituale şi a diferențelor dintre tradiții şi şcoli, ne referim la fundamentul psihic al acestora.

Circumscrise unui gen de fenomenologie a conştiinței, elementele perene ale comunicării spirituale cu sine converg către o unică întrebare: Cine sunt eu? Cercetarea directă a acestei chestiuni, prin diferite tehnici de „rugăciune" sau „meditație", permite o mai bună situare personală în palierul impersonal, transcendent. Din perspectivă psihologică, comunicarea spirituală cu sine este o manieră de revizitare a fundamentelor narcisice şi a funcției identițiare, a condiționărilor culturale. Din punct de vedere tehnic, meditația presupune oprirea treptată a fluxului mental, astfel încât individul să poată experimenta starea de existență necondiționată de fenomenele cognitive şi de descărcările afective. Pentru individul actual practica meditației îl pune într-o situație imposibilă: societatea îl invită la excitare senzorială şi mentală permanentă, la „fuga" în activitate. De aceea, permanența fluxului mental reprezentativ este o constantă care ajunge să coaguleze însăşi nucleul identițiar, numit neîntâmplător „imagine" sau „reprezentare" de sine. Imaginea de sine devine un construct mental, desprins de fundamentele sale ontologice. Pentru că individul continuă să existe chiar şi atunci când nu este în măsură a se reprezenta mental, în starea de somn fără

vise, de pildă. Majoritatea şcolilor de meditaţie subliniază caracterul radical al diferenţei dintre Eul personal şi cel transcendent[107]. Eul personal se bazează pe diferenţele dintre sine şi alter, pe limita interindividuală. Eul transcendent se întemeiază pe continuumul dintre toate individualităţile, de fapt pe inconsistenţa conceptului de limită şi individ, la nivelul unei perspective holistice. Sub aspectul conştiinţei, Eul personal presupune situarea în domeniul dualităţii iar Eul transcendent în cel al adualităţii. Regăsim, în ordinea paradigmei intrapsihice, în descrierea palierului transcendent al individului, elemente ale perioadei sale arhaice de dezvoltare. Aspirantul la comunicarea cu sine (re)vizitează stările de nondiferenţiere specifice ontogenezei timpurii. Imaginea de sine personală se întemeiază pe funcţia autoreflexivă şi predictivă a conştiinţei, în timp ce starea de existenţă adual – pe suspendarea acestor funcţii. Starea de *existenţă* este experimentată exclusiv *hic et nunc* şi nu reprezentată cognitiv, reflexiv, ca o formă a trecutului personal imediat[108]. De aceea, comunicarea cu sine presupune accesul la trăirea plenară a prezentului, fără reflexul cognitiv al aprecierii calităţii clipei. Eul se retrage din funcţia de *procesor* pentru cea de *observator*. Prin tehnica meditaţiei, ca cercetare sistematică a propriei conştiinţe, se constată faptul că Eul personal este alcătuit din elemente precum:

– eul fizic, care este reprezentat graţie informaţiilor proprioceptive, kinestezice etc.;

– eul mental, care este alcătuit din reprezentări, imagini generate de stimuli fizici sau psihici, trecuţi sau actuali;

– eul observator, ceea ce rămâne atunci când activitatea eului fizic şi a celui mental sunt suspendate. Numai la acest nivel, diferenţa dintre subiect şi obiect este abolită şi experimentarea existenţei devine i-mediată prin subiect şi nu mediată prin obiect.

Comunicarea cu sine pune problema reconstituirii originilor oricărei separaţii care instituie fenomenul comunicării: la nivelul eului observator a-dual, diferenţa, limita, nu este operaţională şi lumea nu este diferenţiată. În această stare, de *unus mundus*, de indistincţie originară, subiectul este nu numai cosubstanţial, ci şi identic obiectului.

---

[107] K. Wilber, *Fără graniţe*, EFP, Bucureşti, 2005.
[108] S. Rimpoche, *Cartea tibetană a vieţii şi a morţii*, Editura Herald, Bucureşti, 2006.

Remanierile care se produc, prin practica meditației, la nivelul eului personal, sunt importante prin faptul că redimensionează, într-o manieră relativă, conştiința propriei persoane. De altfel, curentul transpersonalist inițiat de Stanislav Grof[109] cât şi alte direcții de studiu a stărilor de conştiință modificată (precum experiențele la limita morții), arată importanța experimentării diferite a sinelui. Se constituie, prin experiență directă, şi o altă manieră de trăire a identității personale care influențează, grație beneficiilor de coerență, modul de raportare personală la celălalt, relația de obiect în genere. Sentimentul autostimei nu mai este gestionat exclusiv prin determinanții de relație cu lumea externă, ci prin coordonate interne, mult mai stabile şi gratificante.

Comunicarea cu sine devine, în această perspectivă, o cale de experiență personală, empirică, fără corelate cultural doctrinare, pe care, tocmai prin abolirea funcțiilor reflexive ale conştiinței, le exclude. Ceea ce include este sentimentul plenar al ființei, grație unei perspective holiste, experiențiale, asupra lumii. Întemeierea etică a raportului cu celălalt devine exemplară iar capacitatea de acceptare a diferenței, prin beneficiul asemănării, maximală.

Grație comunicării spirituale cu sine, Eul profund îl întemeiază pe cel de suprafață, mundan, cu condiția ca acesta din urmă să fi căpătat deja o anumită putere expresivă. Comunicarea spirituală veritabilă presupune existența unui Eu personal puternic prin care individul să-şi asume întregul său ambitus de trăiri. Orice rezervă sau eludare internă nu pot fi restituite prin niciun demers spiritual. Individul nu poate fi întreg dacă-şi exilează trăiri precum agresivitatea, sexualitatea. Nu întâmplător reglementările culturale esențiale se referă la aceste două componente. De aceea, dificultățile personale apar în special în sfera expresiei agresivității şi a erosului. Accesul la palierul spiritual pre-supune nu o întemeiere represivă suplimentară, prin întărirea comanda-mentelor culturale prin diferitele prescripții doctrinare. Spiritualitatea ar deveni atunci o formă de refugiu, care ar mări clivajele personale şi ar reduce domeniul propriei ființe. Calea comunicării cu sine presupune analiza dificultăților expressive personale şi nu conduce, după cum s-ar putea considera, la haos comportamental şi la anularea oricărei prescripții culturale, ci, dimpotrivă,

[109] S. Grof, *Psihologia viitorului*, EFP, Bucureşti, 2005.

la examinarea experiențială a nevoilor vitale care au fost neglijate şi la redeschiderea drumului evolutiv personal.

Bibliografie

Abt, L., Bellak, L., *Projectiv Psychology, Clinical Approaches to the Total Personality*, edited by L. Abt and L. Bellak, Alfred A. Knopf, New York, 1950.

Adler, A., *Cunoaşterea omului*, Editura Iri, Bucureşti, 1999.

Băban, A., coord, *Consiliere educațională*, Cluj-Napoca, 2001.

Bellak, L., *The Thematic Apperception Test and the Children's Apperception Test in Clinical Use*, second edition, Grune and Stratton, New York, 1971.

Blaga, L., *Geneza metaforei şi sensul culturii*, Humanitas, Bucureşti, 1994.

Dâncu, V., S., *Comunicarea simbolică*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001.

Eliade, M., *Imagini şi simboluri, Eseu despre simbolismul mistico-religios*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994.

Frank, L., K., *Projective Methods*, Oxford, Buckwell Scientific Publishing, 1948.

Freud, A., *Mecanismele de apărare*, Editura Fundației Generația, Bucureşti, 2002.

Freud, S., „Inconştientul", în *Freud, Opere III, Psihologia inconştientului*, Editura Trei, Bucureşti, 2000.

Freud, S., „Psihologia maselor şi analiza Eului", în *Freud, Opere IV, Studii despre societate şi religie*, Editura Trei, Bucureşti, 2000.

Georgescu, M., „Psihologia Se-ului – sinele de la Freud la Freud", în *Psihologia sinelui*, I. Mânzat coord., Editura Eminescu, Bucureşti, 1999.

Georgescu, M., *Ghidul psihanalistului perfect*, Oscar Print, Bucureşti, 2006

Georgescu, M., *Introducere în consilierea psihologică*, Editura Fundației *România de Mâine*, Bucureşti, 2004.

Georgescu, M., *Ipostaze ale morții într-un timp al dorinței*, Paideia, Bucureşti, 2003.

Georgescu, M., *Jurnal al defensei prin scris*, Editura Oscar Print, Bucureşti, 2005.
Georgescu, M., *Vademecum în psihologie proiectivă*, Oscar Print, Bucureşti, 2005.
Georgescu, S., *Introducere în publicistica radio*, Editura Fundației *România de Mâine*, Bucureşti, 2002.
Ginesy, P., *Folie et ordre symbolique, Une tentative de repérage*, Universite Claude-Bernard, Lyon, 1978.
Gorgos, C., *Vademecum în psihiatrie*, Editura Medicală, Bucureşti, 1995.
Green, A., coord., *La pulsion de mort*, PUF, Paris, 1989.
Haddou, M., *Cum să spui nu*, Editura Trei, Bucureşti, 2003.
Hermann, I., *Psychanalyse et logique*, Editions Denoël, Paris, 1978.
Ionescu, Ş., Jacquet M.-M., Lhote Claude, *Mecanismele de apărare*, Polirom, Bucureşti, 2002.
Ionescu, Ş., Jacquet, M., M., Lhote, C., *Mecanismele de apărare*, Polirom, Bucureşti, 2000.
Jung, C., G., *Antologie, vol. II, Definiții*, Editura Anima, Bucureşti, 1994.
Jung, C., G., *Comentariu la „Arta prelungirii vieții”*, Editura Trei, Bucureşti, 1996.
Jung, C., G., *Despre arhetip cu o specială considerare a conceptului de anima*, în *În lumea arhetipurilor*, Editura Jurnalul literar, Bucureşti, 1994.
Jung, C., G., *Psihologie şi alchimie, vol. II*, Teora, Bucureşti, 1996.
Jung, C., G., *The collected works of C. G. Jung, vol. 18, The symbolic life*, Routledge & Kegan Paul, London and Henley, 1977.
Jung, C., G., *Tipuri psihologice*, Humanitas, Bucureşti, 1997.
Klein, S., Gibson, N., *De ce eşti furios? 10 paşi către transformarea furiei în avantajul tutoror*, EFP, Bucureşti, 2005.
Laplanche, J., Pontalis, J.-B., *Vocabularul psihanalizei*, Humanitas, Bucureşti, 1994.
Lebovici, S., *L'Arbre de vie. Eléments de la psychopathologie du bébé*, Erès, Ramonville Saint-Agne, 1998.
Liiceanu, G., *Om şi simbol*, Humanitas, Bucureşti, 2005.
Mancaş, M., *Condiționarea psihologică a artei*, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1940.
Minulescu, M., *Tehnici proiective*, Editura Titu Maiorescu, Bucureşti, 2000.

Mânzat, I., *Psihologia credinței religioase: transconştiința umană,* Editura Ştiință & Tehnică, Bucureşti, 1997.
Muchielli, A., *Arta de a influența,* Polirom, Bucureşti, 2002.
Ombredane, A., „Distinction et la mise en place des aspects de la projection", în *Bulletin de Psychologie,* nr. 6, 1962.
Papadima, E., *Psihanaliză şi psihoterapie psihanalitică,* Editura Jurnalul Literar, Bucureşti.
Pleşu, A., *Despre îngeri,* Humanitas, Bucureşti, 2003.
Pleşu, A., *Minima moralia,* Humanitas, Bucureşti, 2005.
Predescu, V., coord., *Psihiatrie***,** vol**.** I şi II, Bucureşti, 1989-1998.
Price, W., F., Crapo, R., H., *Cross Cultural Perspectives in Introductory Psychology,* Western Publishing Company, 1992.
Rimpoche, S., *Cartea tibetană a vieții şi a morții,* Editura Herald, Bucureşti, 2006.
Rosenberg, M., B., *Adevărata educație pentru o viață împlinită,* EFP, Bucureşti, 2005.
Rosenberg, M., B., *Comunicarea nonviolentă – un limbaj al vieții,* EFP, Bucureşti, 2005.
Rosenberg, M., B., *Fii un părinte bun,* EFP, Bucureşti, 2005.
Rosenberg, M., B., *Ne putem înțelege! Rezolvarea paşnică a conflictelor* EFP, Bucureşti, 2005.
Rosenberg, M., B., *Spiritualitate practică. Reflecții asupra bazelor spirituale ale comunicării nonviolente,* EFP, Bucureşti, 2005.
Russell, B., Whitehead, A., N., *Principia mathematica,* Cambridge University Press, 1910-1913.
Şandor, V., *Itinerar de psihanaliză,* EFG, Bucureşti, 2005.
Tolle, E., *Puterea prezentului,* Curtea veche, Bucureşti, 2004.
Tseu, L., *Tao te King,* Colecția Câmp fundamental, Bucureşti, 1992.
Watzlawick, P., *Les cheveux du baron du Münchhausen,* Editions du Seuil, 1991,
Watzlawick, P., Weakland, J., Fish, R., *Changements,* Editions du Seuil, 1975.
Welwood, J., *Psihologia trezirii,* EFP, Bucureşti, 2006.
Wilber, K., *Fără granițe,* EFP, Bucureşti, 2005.
Yi King, Editura Herald, Bucureşti, 2003.

5. **CONTEXTE FUNDAMENTALE ÎN COMUNICARE**

Din perspectiva intrapsihică a unei pseudo-numerologii psihanalitice cifrele esențiale care sintetizează psihogeneza sunt 1, 2 şi 3.

Cifra 1: indică pe de-o parte debutul oricărei deveniri psihice care se sprijină pe contextul originar în care lumea nu era diferențiată de sine şi, sub forma nondualității holistice inițiale, exista sub forma continuumului *unus mundus*. Diferențierea, individuarea, conturarea Eului din ansamblul originar se face prin intermediul figurii celuilalt.

Cifra 2: se referă la funcția *Celuilalt* prin intermediul căruia se constituie treptat diferența, limita. Este vorba însă de o limită laxă, întrucât se instituie o formă de comunicare binomială, un sistem „închis", prin care copilul tinde să reproducă dorințele mamei, fără a putea să îşi perceapă specificul. Este momentul în care intervine cel de al treilea – tatăl.

Cifra 3: este elementul esențial prin care individul are acces la ordine, la bună limită şi diversitate. Orice manieră de comunicare poate fi înțeleasă sub forma amprentei pe care diferitele tipuri de triangulare, numite de Freud oedipiană (copil-mamă-tată), o lasă asupra individului.

În raport cu problematica oedipiană, se remarcă două contexte esențiale de comunicare: cea care trimite la binomul originar – cuplul şi cea care trimite spre terț, multiplul – grupul. Trecerea de la un context la celălalt a fost „marcată" cultural prin norme de raportare la alter, precum politețea. În definitiv, normele comportamentale ale politeței reprezintă, în mod originar, invocarea unui context grupal într-unul de comunicare binar. Instituirea spațiului personal, funcția fundamentală a politeței, se face prin invocarea terțului. În ciuda faptului că pluralul majestății, transferat în normele politeței, s-a născut în imperiul roman dintr-un context „administrativ", se întemeiază pe nevoia individului de

a nu se afla singur în compania străinului, resimțit ca potențial periculos. Aceeași funcție o îndeplinește și pluralul modestiei. Atât celălalt-străin cât și „noi" devenim „domniile noastre", o mulțime. Comunicarea politicoasă pune în raport două grupuri și nu doi indivizi. Terțul constituie spațiul de protecție în fața „instabilității", în primul rând reprezentative, a străinului. Relația binară, matrice originară relațională, este încărcată cu „sedimente" afective, care îi îngreunează gestiunea: în raportul binar sunt trăite extremele afective cu potențial traumatic. Pluralul politeței constituie o defensă, articulată cultural, contra necunoscutului relațional: nu trebuie ca în fața străinului să te afli singur, precum va fi fost în raport „obiectul originar", cu mama. În context terțiar, pericolul este limitat după cum tatăl, „primul" terț a redistribuit, pe măsura prezenței acestuia (psihice) în relație cu copilul, echilibrul dinamic. Se poate trece de la pluralul politeței la singularul familiar numai după ce perioada de securizare reciprocă a fost epuizată și pericolul oricărui tip de agresiune psihică a fost minimizat. În măsura în care individul se simte insecurizat față de celălalt, chiar dacă raportul a fost stabilizat, va continua să invoce terțul, prin adresarea politicoasă. Comportamentul politicos induce, în acest caz, distanță (scopul extrem protectiv al individului „politicos"). Există tendința ca distanța să fie anulată rapid prin nevoia de adresare „naturală", relaxată, care a căpătat și expresie vestimentară. Stilul „cool", care propune o vestimentație de spațiu intim unui context public, este o reacție la distanța afectivă, normativă, care înstrăinează individul, începând din perioada sa de dezvoltare timpurie. „Naturaleța" comunicării autentice, înlocuită cu distanța, cu represia afectivă dictată de principiul datoriei, este restituită prin relaxarea afectivă în care celălalt este din primul moment *tu* și spațiile personale sunt restrânse. Este o manieră de reacție compensatorie, frecvent defensivă și reparatorie pentru tulburarea capacității de comunicare autentică.

5.1. ***Comunicarea în cuplu***

Întâlnirea de cuplu, cea amoroasă, este un context care permite studiul tuturor componentelor implicate în comunicare: de la elecție, la niveluri de comunicare și rezultate. Relațiile de cuplu sunt indicative

pentru maniera de comunicare întrucât reflectă maniera personală de elaborare a influențelor fundamentale ale celorlalți: în relația intimă, de cuplu, fiecare individ se comportă conform cu „ceea ce a putut să facă din ceea ce au făcut părinții cu el". Este vorba, prin urmare, de confluența dintre istoria personală şi ordinea pe care individul a putut să o confere acesteia.

Palierul imaginar, fundamentat prin nevoie şi dorință, creează premisele alegerii dar şi pe cele ale dificultăților vieții de cuplu. Motivațiile nevoii de cuplu sunt multiple: incapacitatea de trăire fericită solitară, renaştere afectivă, descoperirea identității şi a sensului personal, compensarea frustrărilor inevitabile produse de cotidian, echilibrare şi împlinire. La celălalt pol, există şi motivații ale respingerii vieții în cuplu: infern sufocant al datoriei, al controlului, agresiunii şi nefericirii. Comunicarea de cuplu îşi produce dinamica prin cele două categorii de motivații.

5.1.1. **Cadru general – sine şi alter**

Orice întâlnire cu un necunoscut debutează cu o stare de alertă, un gen de „reflex de orientare", pe care etologia îl consideră inerent tatonării oricărui alt individ care intră în spațiul vital personal. Sursa stării de alertă constă în necesitățile autoconservative ale individului şi, în primul rând, în cele legate de securizare. În debutul oricărei întâlniri, străinul trebuie menținut la o distanță afectivă suficientă pentru a nu face efracție în sistemul defensiv. Străinul este cercetat cognitiv dar mai ales afectiv, ceea ce conduce la constituirea „primei impresii". Prima impresie „contează" în măsura în care este rezultatul structurării unui „portret" intern al străinului, elaborat în primul rând sub aspect afectiv (secundar cognitiv), care va manifesta o influență importantă asupra relației. Prima impresie este importantă şi în măsura în care fixează[110] reciproc poziții care se constituie în forme de stabilitate ale relației, care, cu greu pot fi fundamental remaniate ulterior. De aici şi „miza" primei întâlniri, care oferă momentele propice pentru exprimarea modului în care individul se poate lăsa perceput.

[110] În ordinea conceptului *imprinting*, întipărire, care este descris de etologi ca reacție preferențială a puiului față de mamă (sau substitute) în primele momente după naştere, prin care se produce o asociere stabilă şi relație privilegiată.

Din perspectivă intrapsihică, prima întâlnire este revelatoare pentru maniera de relație, pentru capacitatea de acces la alteritate. Capacitatea fundamentală de relație se construiește prin „întâlnirile" semnificative destinale. Suntem „închiși" sau „deschiși" față de străin după cum am fost învățați să ne trăim pe noi înșine în „oglinda" celuilalt: cu neliniște, cu nevoia de a fi plăcuți, revendicativi etc. Elementele din care este construit portretul celuilalt sunt reprezentări împrumutate din experiențe semnificative și susțin fenomenul *transferului*[111] înțeles în accepțiunea sa generală: trăirea în actualitatea relației a unor conținuturi psihice (afecte, reprezentări, tipuri de defensă) dobândite în situații anterioare. Fenomenul transferului operează sub incidența necesității de a stinge starea de alertă, prin reducerea necunoscutului la cunoscut și de a dobândi repere despre figura străinului, grație cărora propriul proiect identițiar să fie securizat.

Subiectele frecvente ale primei conversații sunt construite la nivelul general de interes: autoturisme, politică, sport, achiziții de bunuri, produse (bucătărie, haine etc.), „taine" ale diferitelor activități casnice, oportunități, cunoștințe comune sau locuri de interes. Primele subiecte de discuție și starea de stânjeneală din prima întâlnire sunt efectul eforturilor „de orientare" și de categorializare a interlocutorului. Sunt „ritualuri" verbale și maniere instituționalizate de petrecere a timpului, în scopul asigurării unui spațiu tampon, dedicat elaborării reciproce a trăirilor generate de situație.

Pericolul este apreciat grație unor senzații cunoscute care au avut o valoare adaptativă în situații precedente. Starea de alertă se schimbă într-o stare de defensă abituală dacă străinul este simțit ca „antipatic" și conduce la o formă de relaxare dacă este „simpatic". Starea de orientare este, pe fond, o stare de „inhibiție" în care se tatonează trăirile generate de interlocutor în scopul de a-l clasifica în „bun" sau „rău", pentru a-l evita sau a declanșa strategii de apropiere. Se observă reflexul, inerent primei faze, de a opera delimitări afective polare, care, pe măsură ce relația devine mai elaborată, să devină treptat nuanțate. Rămân însă ca extreme, fundamental derivate din raportul inițial dintre oameni, două tipuri de relație: prietenos – „caldă" și distant – „rece".

[111] J. Laplanche, J.-B. Pontalis, *op. cit.*

Prima întâlnire, prin faptul că reprezintă o secvență generatoare de tensiuni, a fost cultural sedimentată sub forma unor comportamente precum cele ale ospitalității, bunelor maniere, cu întreaga suită de practici: darul, bunăvoința, conduitele de submisie etc. Este posibil ca reprezentativ, pentru „prescripțiile" sedimentate cultural ale comunicării în cadrul primei întâlniri, pe fondul tensiunilor generate de situație, să fie raportul dintre ostilitate şi ospitalitate. Ospitalitatea poate fi înțeleasă ca modularea culturală a reacțiilor primare de ostilitate generate de încălcarea propriului spațiu, teritoriu, de către un străin. Străinul este, în accepțiunea principală, cel necunoscut, cel potențial *altfel*, diferit, care este transformat, actual, într-o persoană similară. Trecerea de la *altfel*-itatea potențială la similaritatea actuală, printr-un rapid proces de ocultație, este cosubstanțială nevoii interioare, instituționalizate cultural, de defensă față de „străinul interior". Într-o viziune intrapsihică, este vorba de ceea ce se află depozitat în *Se*, devenit inconştient şi ceea ce amenință permanent a se întoarce sub forma angoasei produse proiectiv (şi) de celălalt-străin.

De aceea, prima întâlnire este, pe fond, un proces inconştient de „clasificare" a celuilalt, conform manierei în care suscită ventilarea diferitelor conținuturi interne. Clasarea interlocutorului şi alocarea unor caracteristici de raport personal reprezintă nivelul profund al percepției, dincolo de statutul şi rolul cu care se recomandă acesta, grație mediului cultural. Chiar dacă societatea propune un inventar de roluri şi statuturi, identitatea celuilalt este deteminată de specificul personal al interlocutorului şi, la acest nivel, se produc determinanții de esență ai comunicării. De exemplu, „profesorul" este o reprezentare pe care orice student a construit-o în întreaga sa istorie şi este reactivată în întâlnirile actuale. „Profesorul" condensează, pentru student, ipostaze ale autorității şi relației cu limita, începând cu modelul oferit de părinți, trecând prin suita de persoane semnificative (care au contat afectiv pentru individ), investite cu ascendență. Cu toate acestea, reprezentarea „profesorului" este remaniată, în nuanțe, în funcție de elementele personalității actuale ale profesorului, de conținuturile sale personale.

Conținuturile culturale servesc cadrului general de construire a identității celuilalt iar cele personale „filigranului" afectiv care asigură interlocutorului conturul specific. În construcția identității profesorului,

ca ipostază a autorității, sunt „selectate" din comportamenul acestuia elementele care definesc ascendența și indică balanța complementară de relație: sus-jos, dominant-obedient. La rândul său, profesorul va avea atitudinea care să poate fi percepută ca dominantă, în raport cu propriile experiențe cu autoritatea. Din perspectivă analogică – nonverbală – ținuta, gestica, atitudinea constituie elemente de identificare a raportului individului cu sine-însuși și nivelul de coerență al propriului proiect de identitate. Prima întâlnire și maniera în care se comunică au drept scop alocarea reciprocă de „locuri" potrivite nevoilor de moment, prin care să se realizeze un echilibru în relație.

Privirea este un factor important în cadrul primei întâlniri. La nivelul binomului *a privi – a fi privit* se gestionează importante resurse identițiare. Freud indică maniera în care se constituie antinomia prin ceea ce numește destine pulsionale, transformarea în contrariu (activ – pasiv) și întoarcerea asupra propriei persoane[112]. Activitatea de a privi este orientată spre un obiect străin (altă persoană). Grație jocului de identificări (nu privesc prin „ochii mei", ci mă privesc prin „ochii celuilalt"), obiectul inițial (celălalt) este abandonat (ca privitor) și activitatea este întoarsă asupra propriei persoane: „eu mă privesc pe mine, după cum a făcut-o celălalt, și, de aceea, mă las privit(ă) de celălalt". Prin aportul narcisic, de construcție a imaginii de sine, privirea este un factor important în comunicare și, de aceea, este „oglinda sufletului". Prin contactul vizual se stabilesc „valorile" agresivității, seducției, angoasei, ale „forței" Eului.

Maniera în care este privit celălalt a fost reglementată, întrucât privirea insistentă agresează, cercetează, expune riscurilor identițiare. De aceea, gestul exemplar de submisie este coborârea privirii la picioarele celuilalt. Cel care nu-și privește în ochi interlocutorul este considerat nesincer, prin faptul că își maschează coordonate afective personale cu importantă valoare relațională. Păstrarea contactului viziual devine un important factor în comunicare, prin aceea că susține și confirmă mesajele emise, permite aprecierea decalajului dintre analogic-digital, identificarea dublului mesaj. În contextul primei întâlniri și a „riscurilor" aferente, există două posibilități de relaționare: în ordine

[112] S. Freud, „Pulsiuni și destine ale pulsiunilor", *Freud, Opere 3, Psihologia inconștientului*, Editura Trei, București, 2001, pp. 61-77.

complementară (situarea ascendentă sau descendentă) şi una simetrică (pe acelaşi palier).

Situarea ascendentă sau prezentarea de prestanţă presupune creşterea reflexă a tonusului muscular, generată de întâlnirea cu străinul şi defensa corporală declanşată. Individul îşi arată disponibilitatea de a domina şi solicită de la celălalt disponibilitatea de a se lăsa dominat. Se constituie, astfel, poziţia descendentă, la care individul se conformează, prin acceptarea cererilor formulate implicit de interlocutor. Obedienţa are ca sursă nevoia de a nu fi judecat, respins, îndepărtat şi de a menţine relaţia cu preţul ocultării caracteristicilor de prestanţă. Sub acest aspect este o formă de control a limitelor relaţiei, prin obedienţă individul nu va fi abandonat.

În situaţia primei întâlniri în care individul se află, instituţional, într-o poziţie inferioară, se constată nevoia predilectă de a se situa într-o poziţie personală ascendentă, prin care să compenseze atingerea instituţională a imaginii de sine. De exemplu, agresivitatea de fond a funcţionarului public aflat permanent în situaţia de a fi „la dispoziţia" clientului său este o formă defensivă şi compensatorie a prejudiciilor la nivelul autostimei aduse de statusul său.

În întâlnirea cu celălalt, individul îşi negociază identitatea conform direcţiilor fundamentale ale propriului proiect identitiar: cum doreşte să fie perceput şi ce poziţie poate să ocupe. La incidenţa dintre diferitele „zone" ale identităţii, se constituie modul în care persoana comunică. Pe fondul unui nucleu de identitate diferit de ceea ce individul simte că trebuie să arate, acesta va fi defensiv şi neliniştit, indicând implicit dificultatea pe care o are în a-şi menţine „masca" şi de a-şi reprima realele nevoi şi dorinţe. De aceea, o întâlnire presupune o suită perpetuă de remanieri ale reprezentărilor reciproce, desfăşurată pe ambitusul dintre dezvăluire şi acoperire, dintre disimulare şi onestitate, în funcţie de capacitatea indivizilor de a tolera sau asuma propriile niveluri profunde sau/şi superficiale ale Eului şi tensiunile aferente.

În prima întâlnire, la nivelul comunicării, sunt condensate resorturile dialecticii dintre ego şi alter, dintre similar şi diferit. Întreaga dinamică a primei întâlniri nu face decât să confere conţinut şi echilibru raportului dintre polare: similarul (ceea ce este ego) să treacă în diferit (ceea ce nu este ego). Insecuritatea de fond a primei întâlniri este generată

de activarea proceselor de reglare a raporturilor dintre polare, astfel încât definițiile de sine ale celor care se întâlnesc să fie validabile reciproc.

5.1.2. **Alegerea partenerului**

Influența imaginii de sine, maniera în care se percepe individul, ca efect al suitei de identificări ale istoriei personale, determină modul în care se reflectă în partenerul său şi alegerea acestuia ca element „reflectant" optim. Sunt frecvente alegerile „narcisice" în care partenerul adună cât mai multe elemente de asemănare, de mediu, de constituție, de vecinătate etc.

Celălalt reprezintă suportul prin care individul se află în contact cu „obiectele sale interne". Conceptele de animus şi anima propuse de Jung se referă, în această ordine, la dialogul interior-exterior dintre feminin şi masculin. Nivelul de „masculinitate" sau „feminitate" al partenerului va trebui să corespundă contextului interior care susține orice „rol" psihosexual.

Influența figurilor parentale, a familiei de origine, este determinantă în modul de fantasmare a vieții în doi, cât şi în capacitatea de a găsi satisfacție în partener, fără a-l confunda cu idealul construit în perioadele timpurii. Problematica oedipiană, element de consistență al teoriei freudiene, indică importanța relației cu părinții şi a identificărilor corespunzătoare, ca matrice a viitoarelor alegeri. Dificultățile desprinderii de părintele de sex opus (de pildă) vor influența decisiv disponibilitatea de relație a individului. Încă din prima întâlnire, se operează selecția partenerilor care corespund propriilor interese identițiare şi se raportează la tiparele de relație predilect exersate în istoria personală. Raportul dintre partenerul actual (aşa cum este resimțit la prima întâlnire) şi structurile „interne" de relație semnificative, poate fi de similaritate-continuitate, de diferență-opoziție sau diferență-noutate. În toate cazurile, selectarea relației se face prin reperele implicite ale „fondului" de relații semnificative, generate de primele întâlniri cu celălalt (părinții).

1. Alegerea relațiilor, a celuilalt, prin *similaritate-continuitate* este un fenomen uşor de identificat şi teoretizat (conform paradigmei structurale), prin nevoia de repetiție, în scop conservativ-adaptativ, a situațiilor cunoscute care au confirmat anumite beneficii. Ce se întâmplă

însă în situația în care *paternul* de relație care este permanent activat (prin parteneri similari, sub anumite caracteristici) nu conferă beneficii, din contră, generează suferință? O anecdotă este ilustrativă pentru această problematică: o femeie a fost căsătorită de patru ori. Primul soț a murit pentru că a mâncat ciorbă de ciuperci otrăvitoare, al doilea soț a murit pentru că a mâncat ciorbă de ciuperci otrăvitoare, al treilea soț a murit pentru că a mâncat ciorbă de ciuperci otrăvitoare, al patrulea soț a murit din pricina unei lovituri la cap, pentru că a refuzat să mănânce ciorba de ciuperci. Anecdota pune şi problema rolului pe care fiecare individ îl joacă în repetiție: dacă interlocutorul, partenerul, nu se comportă conform scenariului (repetitiv) propus de subiect, va fi constrâns să o facă. De pildă, dacă un individ a fost format într-o relație semnificativă în care era permanent abuzat, va „alege" un partener care să nu-l abuzeze; se va comporta însă astfel încât să „ceară" să fie abuzat, îl va constrânge pe celălalt să se comporte conform nevoii sale de repetiție. Ce se întâmplă, prin urmare, atunci când repetiția, prin alegeri succesive ale aceluiaşi tip de partener, generează suferință? Freud a încercat să înțeleagă raportul dintre repetiție şi plăcere în lucrarea *Dincolo de principiul plăcerii*[113]. Principiul plăcerii (conform căruia relațiile sunt selectate numai dacă aduc beneficii vitale) este expresia dinamicii intrapsihice care guvernează senzațiile de plăcere sau neplăcere. Astfel, senzația de neplăcere ar corespunde unei creşteri a cantității de energie psihică ce se desfăşoară haotic în psihism. Freud s-a apropiat (preluând termenul de *principiul plăcerii*) de constatările lui Gustav T. Fechner, fondatorul psihofizicii. Autorul din Leipzig consi-dera că orice „mişcare" psihofizică care trece pragul conştiinței este însoțită de plăcere în măsura în care tinde spre stabilitate deplină şi de neplăcere dacă se îndepărtează de nivelul care asigură stabilitatea. De aceea, aparatul psihic are tendința de a menține la un nivel cât mai scăzut, sau cel puțin constant, cantitatea de excitație. În această ordine, principiul plăcerii poate fi dedus din principiul constanței. Dacă, însă, principiul plăcerii ar domina, majoritatea proceselor psihice ar trebui să fie însoțite de plăcere; acestei tendințe i se opun anumite forțe şi circumstanțe precum:

[113] S. Freud, *Opere complete, vol. 3, Psihologia inconştientului*, Editura Trei, Bucureşti, 2000.

– realitatea – principiul plăcerii este înlocuit, sub influența instinctelor de conservare, de către principiul realității, care impune amânarea plăcerii. Realitatea nu permite obținerea imediată a plăcerii, întrucât individul trebuie să țină cont de trebuințele celuilalt;

– conflictele şi sciziunile din psihism, pe măsură ce se consolidează personalitatea şi eul şi se trece la modalități mai coerente de organizare. Anumite instincte devin incompatibile cu alte instincte. De aceea, orice senzație de neplăcere nevrotică este una de plăcere care nu poate fi resimțită ca atare: plăcerea şi neplăcerea ca senzații conştiente sunt dependente de eu.

Cea mai frecventă senzație de neplăcere se datorează fie presiunii exercitate de instinctele nesatisfăcute, fie de factorii externi.

Freud a trecut în revistă situațiile în care principiul plăcerii este anulat:

– Nevroza traumatică: prezintă un tablou psihic de dezorganizare generală. Viața onirică a bolnavului traumatizat îl readuce permanent în situația de accident ca şi cum individul este „fixat" psihic de traumatism. Dacă visul îndeplineşte dorințe şi ar trebui să fie organizat după principiul plăcerii, înseamnă că funcția visului este perturbată şi există anumite tendințe masochiste.

– Joaca copiilor: este vorba despre „copilul cu mosor", nepotul lui Freud şi obiect de studiu. Gânditorul vienez a constatat că de fiecare dată când mama sa pleca, copilul arunca un mosor dincolo de pătuțul în care era aşezat, pentru a-l trage înapoi de capătul aței şi a se bucura vizibil. Copilul repeta, într-o manieră activă, separarea de mamă, „pierderea" acesteia, abandonul, în încercarea de a elabora trăirea traumatică a separării. Pentru că renunțase la o revendicare instinctuală, ca achiziție culturală, copilul se „despăgubea" punând în scenă dispariția şi apariția mamei. Relația dintre principiul plăcerii şi repetiția unui eveniment dureros ar putea fi trecerea de la pasivitate, impusă de realitate, la activism, prin joc. Jocul ar putea însemna încercarea copilului de a domina situația, de a face simbolic pe mama sa să dispară, după bunul său plac. Tendința de a asimila un eveniment dureros şi de a-l domina nu poate fi explicată de Freud în ordinea principiului plăcerii. Prin joc, copilul se eliberează de intensitatea impresiei, chiar dacă este neplăcută. Chiar şi în condițiile dominației principiului plă-

cerii există căi şi mijloace pentru a face, din ceea ce este în sine neplăcut, obiect al amintirii şi al unei elaborări psihice. Freud conchide că aceste situaţii presupun tendinţe care se situează dincolo de principiul plăcerii şi sunt independente şi probabil mai vechi. De aceea, este prezumată existenţa unui alt principiu independent de cel al plăcerii, denumit generic principiul morţii. Repetiţia este determinată de un principiu distructiv inerent psihismului.

Sub aspectul concretizării „principiului morţii" (al pulsiunii de moarte) în aspecte obiective ale destinului individual, respectiv al disfuncţiilor şi a patologiei istoriei de viaţă (obiectivabil prin inventarul situaţiilor prin care a trecut un individ), psihiatrul francez René Laforgue a propus termenul de *nevroză de eşec*. Este o entitate nosografică aflată la limita dintre psihopatie şi nevroză, aplicabilă în special istoriei de relaţie a individului. Eşecul este înţeles nu ca o consecinţă a dezechilibrului nevrotic, ci ca una declanşatoare: eşecul nu este produsul supraadăugat al simptomului, ci constituie simptomul. Laforgue se referă la categoria de indivizi cu structură dizarmonică ce par a fi responsabili de propria lor nenorocire şi nu pot „suporta" să obţină ceea ce îşi doresc intens[114]. Subiectul nu suportă satisfacţia într-un domeniu precis, legat de o dorinţă inconştientă. Posibilitatea oferită de realitate pentru satisfacerea dorinţei este intolerabilă şi declanşează o „frustrare internă" din cauza căreia subiectul îşi refuză satisfacţia.

O specie a nevrozei de eşec este nevroza de destin, care desemnează o formă de existenţă caracterizată prin revenirea unor înlănţuiri identice de evenimente cu efecte negative. Evenimentele care se repetă apar ca o fatalitate exterioară, căreia subiectul îi este victimă.

Prin urmare, alegerea prin similaritate-continuitate este o consecinţă a nevoii interne de repetiţie, fenomen care, prin faptul că produce suferinţă şi se situează dincolo de principiul plăcerii, este gestionat de un principiu al morţii.

2. Alegerea relaţiilor, a celuilalt, prin *diferenţă-opoziţie* apare, la prima vedere, ca o soluţie reparatoare faţă de experienţele de relaţie neplăcute din trecut. Să considerăm că unul dintre părinţii subiectului a fost agresiv şi a generat disfuncţii importante în familia de origine, care

[114] S. Freud, „Câteva tipuri de caracter din practica psihanalitică", în *Freud, Opere 1, Eseuri de psihanaliză aplicată*, Editura Trei, Bucureşti, 2000, pp. 223-239.

au condus la suferință și divorț. Subiectul își va selecta partenerii dintre cei care vor părea capabili de o conduită echilibrată sau chiar incapabili de a-și exprima agresivitatea, în virtutea nevoii reparatorii a subiectului, de a-și asigura un climat „liniștit" în relația sa. Dacă, la prima întâlnire, potențialul partener va fi perceput ca agresiv, va fi considerat nepotrivit și comunicarea va evolua în sensul menținerii distanței, prin generarea unor mesaje de respingere. Pe fond, alegerea prin diferență-opoziție a relațiilor este o speță a alegerii prin similaritate-continuitate, întrucât criteriul de selecție constă în ansamblul de reprezentări dobândite în relația inițială, care se dorește „reparată" printr-o relație diferită. Prin determinismul fenomenului de repetiție, subordonat, conform psihanalizei, principiului morții, există permanent o mișcare de întoarcere a similarului, a ceea ce s-a petrecut cândva. Prin urmare, într-o viziune freudiană, trecutul, istoria de relație a individului, joacă un rol important în alegererile actuale, în selecțiile operate în primele întâlniri. În aceste condiții, se pune în discuție posibilitatea existenței unor evenimente noi, care să nu poate fi reduse, fundamental, la experiențe trecute.

3. Alegerea relațiilor, a celuilalt, prin *diferență-noutate*. Psihanaliza actuală consideră că există, în actualitatea relațiilor, momente noi, care nu au existat în trecut și, prin urmare, nu sunt repetiții. În speță, în cadrul psihanalitic constituie un element de noutate trăirile individului consecutive reușitei terapeutice. O altă orientare intrapsihică, psihologia analitică, prezintă istoria relațiilor interumane și a comunicării într-o perspectivă *a priori* balansată între forța trecutului și puterea prezentului, a actualității. Diferența dintre perspectiva freudiană și cea jungiană se joacă și în jurul fenomenului transferului. În accepțiunea freudiană, orice relație conduce la fenomenul retrăirii de elemente fundamentale ale perioadei timpurie de geneză a personalității. De aceea, transferul este un fenomen de consistență al procesului terapeutic, grație căruia se pot reactiva, retrăi, analiza și remania elemente ale relațiilor fundamentale. Grație abordării sale meta-personale, pentru gânditorul elvețian fenomenul transferului nu reprezintă reperul terapeutic esențial și nici un fenomen cu acoperire majoră a actualității relațiilor. Transferul poate fi înțeles ca o manieră de semnalare a nevoilor individului, într-o formă deseori dramatică, ce distorsionează capacitatea de comunicare actuală și de acces la alteritate. Alegerea relațiilor pe

criteriul noutății pune problema capacității de a trăi în actualitatea întâlnirii, de a putea sesiza personalitatea celuilalt, prin diferențele sale şi nu prin asemănările cu sine. Este vorba despre capacitatea de acces la chipul real al interlocutorului, care este premisa comunicării autentice şi a momentelor de comuniune veritabilă.

5.1.3. **Dragoste şi ideal**

Problematica alegerilor lansează un alt câmp de interogație esențial: care sunt semnificațiile iubirii, ale dragostei, care animă constituirea şi permit (într-o anumită măsură) menținerea cuplului? Întrebarea este actuală, pe fondul dificultăților vieții de cuplu din societățile occidentale, zguduite de violența domestică şi de rata mare de divorțialitate.

Viața de cuplu pune în evidență capacitatea de adaptare a individului la aspectele polare şi deseori dramatice ale vieții sale interioare. Este un adevărat „dans pe muchie de cuțit" în care individul riscă să fie rănit[115]. Dinamica relației de cuplu presupune înscrierea reciprocă într-o „mişcare" permanentă care, dacă este încetinită sau stopată, conduce inevitabil la nefericire şi deseori la separare. În cuplu se produce o mişcare reciprocă, pulsatorie, de apropiere-depărtare din spațiul personal şi spațiul împărtăşit, în vederea tatonării momentului de echilibru între sine şi alter. Metafora pe care Kahlil Gibran o propune în *Profetul* este exemplară: „[...] Țineți-vă alături dar nu chiar aşa de aproape căci coloanele templului sunt înălțate la o anumită distanță iar stejarul şi chiparosul nu cresc unul la umbra celuilalt"[116]. Viața de cuplu solicită sub aspectul găsirii distanței optime, a coloanelor (afective) ale relației: această distanță nu este fixă, ci presupune o continuă dinamică de ajustare. Ajustarea se face prin „jocul" permanent dintre dominare-obedință, rigiditate-flexibilitate, bucurie-tristețe, putere-slăbiciune, într-o reflectare reciprocă de cauze şi efecte care conduc la trăiri bulversante sau extatice.

De aceea, verbul *a iubi* are accepțiuni dintre cele mai diverse după cum ne spune Claude Roy în „inventarul" său: „vreau să îmi aflu

[115] J. Welwood, *Psihologia trezirii*, EFP, Bucureşti, 2006, pp. 223-270.
[116] K. Gibran, *Profetul*, Editura Orion, p. 12.

propria valoare fiind iubit de tine, vreau să mă încredinţez că exist, trăind pentru tine sentimente violente, vreau să mă zdrobeşti, să mă umileşti, pentru a mă odihni după oboseala de a fi eu însumi; vreau să te zdrobesc, să te umilesc şi să-ţi fac rău pentru a-mi exalta eul şi a mă încredința în privința forței de care dispun”[117]. Accepțiunile personale ale dragostei se întind pe un ambitus plurinivelar, dispus pe diferitele coordonate ale afecțiunii şi agresiunii. Capacitatea de a exista în cuplu este generată de „amprenta”, de specificul în care se intrică iubirea cu ura. Pe fond, la interferența celor două polare afective se constituie chipul alterității iar diferitele istorii personale sunt variante ale balansului dintre cele două forțe fundamentale: iubirea care uneşte şi ura care separă. Balansul iubire-ură, „dansul” dintre cele două polare, fără excese şi cantonări unilaterale, permite adaptarea permanentă şi satisfăcătoare la celălalt, dar mai ales la sine. În funcție de nevoile compensatorii generate de dificultatea de asumare a agresivității în propria personalitate, individul generează (şi) fantasmatica vieții de cuplu.

Proiecția vieții de cuplu apare ca o formă reparatorie a vieții „însingurate”, generate deseori de dificultăți narcisice şi nevoi agresive dificil de gestionat. Astfel, viața de cuplu devine, pentru aspirant, o formă de utopie şi de rezolvare a nevoilor fundamentale de coeziune, înțelegere şi respect de sine. Expectanțele devin o manieră de clivaj al lumii reale într-o lume cantonată în zona luminoasă a trăirilor şi împlinirilor. De exemplu, „siguranța afectivă”, fantasmă comună a vieții în doi: este „încărcată” în viața de cuplu, în timp ce „în afară” ar exista numai neliniştea şi tulburarea. Siguranța afectivă este o măsură personală, independentă de contextul actual al individului. Poate fi înțeleasă în termenii dificultății inerente selecției partenerilor, a imaginii de sine, a întâlnirilor şi despărților succesive, costisitoare în ordine afectivă.

Expectanțele privind cuplul se referă, pe fond, la o viață „nouă” care să compenseze majoritatea frustrărilor şi să revitalizeze destinul personal. Diferența dintre modul în care este fantasmată viața de cuplu (în virtutea nevoilor vitale perene ale individului), şi este trăită în realitatea zilnică, determină maniera de comunicare şi evoluția relației.

[117] Cl. Roy, *Le verbe aimer*, Gallimard, Paris, 1978.

Dragostea, substanța comunicării în cuplu, multitudinea de accepțiuni personale, produc elementele de structură ale tramei fantasmatice care „acoperă" cuplul şi partenerul. Fenomenul îndrăgostirii este înțeles, din perspectivă psihanalitică, în raport cu problematica idealului. A fi îndrăgostit înseamnă a avea o măsură directă a propriului ideal: pe celălalt-iubit ca excelență individuală[118]. Geneza idealului pune problema existenței individului în cultură, a dinamicii valorii, în genere. Idealul, fundament axiologic, coagulează şi menține rețeaua socială, imprimând sens comun. Nevoia de identificare, prin intermediul idealului pe care celălalt îl întruchipează, este vectorul fundamental al destinului uman. Idealul animă orice dragoste şi este vectorul exemplar de comuniune. Cu toate acestea, comuniunea se face grație idealului „intern" al fiecăruia şi sub acest aspect idealizarea îndepărtează de partener. În consecință, nevoia proprie de perfecțiune este „aruncată" asupra persoanei iubite. Celălalt-iubit, prin idealizare, pune problema raportului fundamental dintre sine şi alter, dintre Narcis şi Pigmalion[119]. Forma dragostei capătă un enunț mai limpede: cel care iubeşte se poate căuta pe sine în Celălalt. Aici se amorsează versantul spiritual al întâlnirii amoroase. Calea spirituală presupune „parcurgerea" problematicii personale, a dificultăților de relație; deseori deriva spirituală devine falsă virtute prin „şuntarea" întâlnirii amoroase în orizontul unor stări transcendente, mai „înalte". Comunicarea în cuplu permite dezvoltarea capacităților de percepere a realității celuilalt şi de înțelegere (parțială) a unui alt univers vital. Relația de cuplu este cel mai eficient mediu de exersare a capacităților empatice. Este totodată cel mai bun mediu de conştientizare a nevoilor de control şi putere asupra celuilalt.

Însinguratul Narcis îşi găseşte obiectul iubit în oglinda apelor sub chiar forma subiectului. Pentru Narcis subiectul pare să coincidă cu obiectul. Cu toate acestea, există un element intermediar care permite echivalența: oglinda apei. Prin urmare, subiectul este coincident cu obiectul numai grație unui termen „mediu" exterior. Se pare că Narcis are de asemenea nevoie de Celălalt, însă sub forma propriului chip. Pe de altă parte, în lumea lui Pigmalion, Galateea prinde viață prin dificultatea sculptorului său de a „suporta" diferențele inerente unei alte

[118] M. Georgescu, *Jurnal al defensei prin scris*, Oscar Print, Bucureşti, 2005.
[119] C. Irimia, *Dragoste şi idealizare*, EFG, Bucureşti, 2003.

femei, de a se îndrăgosti de ea. Pentru Pigmalion lumea ne-creată de el, ne-sculptată de el, cea a alterității, este imposibil de acceptat. De aceea, are nevoie de o lume a celuilalt creată după chipul şi asemănarea sa internă. Sub acest aspect, nici Narcis şi nici Pigmalion nu pot iubi, fiind avari în fața diferenței şi exclusivi în raport cu similitudinea. Narcis şi Pigmalion nu comunică prin iubire cu celălalt, ci cu sine: este un monolog care poate fi regăsit în varii situații de întâlnire amoroasă. Alteritatea, Celălalt-diferit poate fi cu dificultate perceput şi „tolerat", în condițiile în care necesită un exercițiu treptat de pierdere a omnipotenței, a dorinței care se îndeplineşte indiferent de condiții. Alteritatea alungă „gloria" exclusivă a dorințelor, conferind limite individului. Există o incompatibilitate funciară între atotputernicie şi dăruire de sine. Prin idealizarea celuilalt, din iubirea pasională, se menține o lume a plenitudinii, grație sacrificiului figurii reale a partenerului care începe relația prin a fi o ipostază a Eului, un dublu personal, un suflet „pereche". Îndrăgostitul se regăseşte identic în celălalt-iubit, care nu-i tulbură lumea perfecțiunii sale cu diferențe incceptabile. În definitiv, iubirea pasională nu se petrece între doi individizi, ci „între" acelaşi individ în două ipostaze. Atunci când iubim pasional pe cineva iubim de fapt tot ceea ce este mai înalt şi mai frumos (în ordinea lumii în care trăim) în noi. Ca şi cum îl aducem imaginar pe iubit înăuntrul nostru, pentru a ne „arunca" în persoana acestuia. Starea de iubire pasională este, paradoxal, una dintre stările în care noi suntem cei mai închişi în fața lumii. Se creează în iubirea pasională un gen de sistem închis în care Eu exist *şi* în obiectul iubit. Iubirea pasională este un exercițiu de „sărăcire" a Eului în favoarea obiectului iubit, ca şi cum zăgazurile iubirii de sine s-au rupt pentru a umple persoana celuilalt. Situația este critică pentru Eu, cel sărăcit, întrucât întreaga sa agoniseală de iubire a fost delegată celuilalt. Celălalt devine unica sursă de hrană afectivă pentru Eu: nu poate supraviețui fără obiectul iubit pasional pe care l-a „împodobit" cu calitățile pe care şi le dorise cel mai mult, precum Pigmalion cu a sa Galatee.

Dragostea pasională începe printr-o „crimă" fantasmatică: idealul proiectat de îndrăgostit asupra iubitului îi falsifică acestuia chipul şi nu-i oferă o şansă de viață reală. A-l idealiza pe celălalt-iubit constituie o formă de a-l menține la distanță. Idealul este întotdeauna situat în spații

zenitale, pe înălțimi inaccesibile iar cel care idealizează riscă prăbuşiri dure.

Dificultățile de comunicare din primele întâlniri sunt simetrice nevoilor reciproce de menținere a idealului propriei persoane, în raport cu idealul fantasmat, proiectat asupra celuilalt. „Timiditatea" este proporțională cu nevoia de ideal, teama de cădere şi rejecție. De aceea, comunicarea autentică în întâlnirea amoroasă este anevoioasă şi, îndeobşte, necesită parcurgerea timpului necesar pentru sesizarea unor aspecte ale chipului real al partenerului, pentru că, grație indicilor realității, se amorsează un proces de retragere a idealului care conduce la dez-îndrăgostire. Chiar dacă timpul de menținere a iubirii şi idealului variază, în cele din urmă, prin caracteristicile sale *reale*, iubirea pasională, întemeiată pe ansamblul de „atribute" alocate celuilalt, se remite treptat până ce persoana iubită rămâne un „simplu" om. Depresia concomitentă pierderii idealului şi a dragostei pasionale poate fi atunci mascată de furie şi este o formă de doliu față de noi înşine, sub forma efortului de a-l exclude pe fostul iubit din imaginarul nostru. Lumea devine pustie (de trăirile suscitate de găsirea idealului), pe măsură ce forța care permitea comunicarea amoroasă dispare. În cuplu, comunicarea începe să se desfăşoare şi în paliere precum cel intelectual, etic, axiologic, pe măsură ce „principiul plăcerii" este contrabalansat de cel al realității celuilalt.

Prin urmare, dragostea pasională este un proces în care se comunică masiv prin proiecții ale idealului şi deficiențe ale capacității de acces la alteritate, în timp ce comunicarea autentică face vizibilă *diferența* celuilalt. Scenariul fantasmatic al „prințului pe cal alb" şi al „prințesei salvate" indică dificultăți de comunicare cu un „celălalt" care necesită importante remanieri imaginare. Lumea idealului se opune caracterului prozaic al lumii cotidiene. Comunicarea în cuplu se constituie, fundamental, la nivelul balansului dintre sine şi alter, a modului în care este perceput imaginar celălalt şi, de aceea, constituie un mod exemplar de autocunoaştere.

Dacă s-a precizat o etapă în care comunicarea în cuplu se află sub imperiul dragostei pasionale, pe măsură ce versantul real îl echilibrează pe cel imaginar se conturează o etapă de dragoste idilică. Specificul acestei dezvoltări a întâlnirii amoroase constă în faptul că, pe măsura

descoperirii reciproce a caracteristicilor reale ale personalității, există teama de a pierde afecțiunea, de a fi respins, de a întrerupe relația. Comunicarea devine impregnată de teama efectelor „dezvăluirii" personale şi mesajele sunt impregnate de multiple sensuri, care pot conduce fie la apropiere, fie la distanțare.

Afecțiunea inițială se estompează treptat, pe măsură existenței cuplului care poate să prindă forma unui contract, menținut în mare măsură prin datorie față de celălalt (copii, bunuri materiale etc.) şi nu față de sine. Valorile „vitale" sunt înlocuite cu cele care țin de „nişa socială" iar creativitatea destinală individuală – cu comoditatea familială. Pierderea vitalității şi a expresiei creative a destinului conduce iremediabil la pierderea sensului personal şi la mortificare afectivă.

Am folosit cu precădere paradigma intrapsihică, psihanalitică, în precizarea interogațiilor lansate de ideal şi de comunicarea în cuplu. Această abordare poate fi completată cu perspectiva intersubiectivă, în care expectanțele generate de proiecția idealului asupra partenerului trec în expectanțe privind rolurile partenerului, ca dimensiune operațională a personalității. Partenerul ideal este cel care joacă rolurile în care individul l-a distribuit: orice relație presupune atribuirea de identități asamblate în roluri dezirabile. Pe măsură ce anumite roluri sau „partituri" sunt respinse, partenerul capătă treptat contur real, conform personalității şi nevoilor sale. Selecția partenerului are loc până când celălalt este dispus, conform propriilor nevoi, să joace rolul într-o manieră acceptabilă. Tatonarea capacității celuilalt de a intra în rolurile necesare se face, de la prima întâlnire, prin provocări, cu scopul de a testa gradul în care persoana reală se suprapune cu cea (imaginată ca) ideală. Atracția provine şi din confirmarea suprapunerii dintre real şi imaginar, a confirmării (cel puțin parțiale) faptului că partenerul poate juca rolurile dezirabile. Totodată, individul consideră că rolul pe care îl joacă este adecvat dorințelor celuilalt şi scenariile sunt complementare.

Caracterul duplicitar reciproc are ca sursă frecventă, în relația de cuplu, nevoia de manipulare şi constrângere treptată, de încadrare în rolurile alocate. Manipularea este exersată pe fondul nevoii celuilalt de a se încadra în rolul de „partener bun" şi conduce la separare dacă celălalt refuză să se comporte conform solicitărilor. Respingerea se petrece în aceeaşi ordine: incapacitatea de înscriere în roluri alocate.

Comunicarea în cuplu este efectul raportului dintre rolul solicitat şi cel jucat, dintre propriile nevoi care susţin rolul şi cele ale partenerului, care solicită rolul. Exemplu de roluri: bărbatul protectiv, bărbatul liniştit, bărbatul înţelept, bărbatul puternic, femeia mamă, femeia care trebuie consolată, femeia fragilă, femeia puternică etc. Rolul, deşi este definit generic, este încărcat de semnificaţii şi de caracteristici de identificare conform istoriei nevoilor şi dorinţelor individului, a manierelor predilecte de satisfacere şi satisfacţie. Fiind „stratificări" ale nevoilor personale, cererea şi oferta de roluri nu se face conştient: chiar dacă individul poate recunoaşte cognitiv anumite paternuri comportamentale, care îl menţin în sfera unor alegeri nesatisfăcătoare, nu va putea să opereze schimbări, întrucât determinările sunt afective şi efective încă din perioada timpurie.

Redăm ideile esenţiale ale inventarului caracteristicilor comunicării în cupluri fericite-nefericite după cum a fost realizat de R. Muchielli[120].

Cuplu fericit	*Cuplu nefericit*
Prin comunicare se încearcă cunoaşterea Celuilalt, a problemelor şi expectanţelor sale.	Prin comunicare se refuză ofensiv şi defensiv cunoaşterea Celuilalt.
Mesajele nu sunt contradictorii: decalajul dintre palierul analogic şi cel digital sunt minime.	Mesajele reflectă fenomenul de double-bind: decalaj masiv între ceea ce se declară şi modul în care se trăieşte declaraţia.
Comunicarea permite expresia reală a trăirilor, indiferent de coloratura acestora.	Comunicarea este represivă: nu se verbalizează stările şi nevoile vitale ale partenerilor.
Problemele din cuplu sunt discutate şi precizate, fără implicaţii asociative ale întregii relaţii.	Problemele nu pot fi precizate fără a angrena întreaga relaţie şi a o pune sub semnul întrebării.
Celălalt este acceptat condiţionat ca personalitate, dar necondiţionat ca partener: alteritatea este acceptată şi nu conduce la ruperea relaţiei.	Celălalt este considerat ameninţător ca personalitate şi, de aceea, existenţa relaţiei este condiţionată de modificări ale personalităţii şi comportamentului.

[120] R. Muchielli, *Psychologie de la vie conjugale*, ESP, 1973, p. 72.

Problematica fericirii se precizează în raport cu cea a relației și a diferenței celuilalt. Conform paradigmei psihanalitice, istoria relațiilor cu persoanele semnificative este cea care generează gradul de satisfacție în relația de cuplu. Partenerul va fi mereu nesatisfăcător dacă individul va fi fost format în atmosfera afectivă a unui părinte anxios, hiper-protectiv, exercitând un important control afectiv, incapabil să îi permită copilului său (actualul partener) să beneficieze de un spațiu personal. Astfel, individul simte că partenerul este permanent amenințător, sub varii aspecte, după cum a trăit în atmosfera defensiv-ofensivă a părintelui său.

Donald Winnicott a propus conceptul de „mamă suficient de bună" prin care să exprime capacitatea unui părinte de a-i acorda copilului spațiul necesar individuării[121]. În cazul în care o mamă se dorește a fi foarte bună, este o consecință a propriilor nevoi reparatorii. Comportamentul unei mame foarte bune conduce frecvent la menținerea unei permanente presiuni asupra copilului și la crearea unui reflex de fond de defensă în fața celuilalt. Copilul resimte că trebuie să-și „ajute" mama să fie foarte bună prin reușita sa, conform criteriilor personale ale mamei. Criteriile copilului rămân acoperite de nevoile mamei astfel încât se creează senzația că orice partener(ă) este un potențial agresor al propriilor interese vitale, care, pe de altă parte, nu pot fi afirmate fără ajutorul celuilalt. Aflat în cuplu, un individ pentru care celălalt este amenințător sub aspectul propriului câmp narcisic, nu poate delimita o problemă de cuplu fără a o generaliza, ca și cum problema nu poate fi rezolvată decât radical. Nevoia de negociere extremă a problemelor în cuplu indică efectele puternic negative pe care le au solicitarea și frustrarea celuilalt. Afectiv, individul consideră că un cuplu poate exista exclusiv în condițiile similitudinilor nevoilor și a lipsei conflictului. Este ca și cum, în cuplurile nefericite, diferența este inacceptabilă pe termen mediu sau lung. Eul unui astfel de individ este slab, imaginea de sine laxă, confuză, astfel încât critica și revendicarea îi produc afecte extreme, de la furie la depresie și nevoie de fugă. Istoria sa de relație devine fie o colecție de parteneri cu care a rămas până în momentul în care a început să se precizeze statura reală a lor, fie absența încercărilor

[121] D. Rybas, *Donald Woods Winnicott*, EFG, București, 2003.

ulterioare de găsire a partenerului, după o astfel de experienţă şi „deziluzie"; pe scurt: alegeri în serie sau fugă de relaţie.

Comunicarea în cuplu are multiple surse a căror intricare este dificil de înţeles din perspectiva teoreticianului comunicării şi cu atât mai greu din perspectiva indivizilor implicaţi. Cu alte cuvinte, posibilitatea de a controla alegerile şi evoluţiile relaţiilor tinde spre minim: orice relaţie debutează în virtutea unor masive aproximări reciproce şi se desfăşoară la incidenţa unui complex de elemente care oferă subiectului deseori senzaţia „dansului pe muchie de cuţit" între trăiri puternice, între individuare şi depersonalizare, între (re)găsire de sine şi pierderea propriei identităţi.

5.2. ***Comunicarea în grup/organizaţie***

Grupul pune problema apartenenţei şi înscrierii într-un sistem a cărui stabilitate este asigurată de norme, limite şi dinamici specifice. Individul este prin definiţie social graţie experienţei binomiale (copil-mamă), dar mai ale trinomiale (copil-mamă-tată) originare. Matricele triangulării originare asigură fundamentul intrapsihic al existenţei în grup. Maniera de raportare la normă, autoritatea grupului, se situează în continuarea tipului personal de raport cu legea şi a modului în care a fost interiorizată. De aici provine balansul specific dintre individualism şi comunitarism. În această ordine, perspectiva sociologului german Ferdinand Tönnies, care încearcă să înţeleagă raportul dintre asimilare şi expresivitate (propunând conceptele de *Gesellschaft,* tip de structură socială în care relaţiile sunt impersonale, utilitare, specializate, reglementate şi *Gemeinschaft,* unde relaţiile sunt predominant personale, informale, tradiţionale, bazate de rudenie) va fi remaniată de Max Weber pentru care nu structura socială „obiectivă" este cea care permite coagularea între indivizi, ci semnificaţiile subiective ale indivizilor acordate comunităţii[122]. Astfel, nu comunitatea este cea care conţine cheia problemelor vieţii în comun, ci procesul de comunalizare. Sub aspect terminologic, Constantin Noica, pe pildă, propune diferenţierea dintre individ şi persoană: individul desparte în timp ce persoana uneşte. Individul este

[122] V. Mihăilescu, *Fascinaţia diferenţei,* Paideia, Bucureşti, 1999.

întru o generalitate şi are o devenire în sânul ei, în timp ce persoana este *în* generalitatea dată.

Interacțiunile specifice grupului pot fi surprinse începând de la trei persoane şi până în jurul volumului de douăzeci şi cinci de indivizi. Acest plafon este relativ capacității reciproce a membrilor grupului de a comunica direct, imediat. Prin urmare, grupul, în forma sa restrânsă de criteriul interacțiunii directe, este un ansamblu de indivizi care, normați de un set de reguli (in)formale, sunt angajați într-o activitate comună[123]. Esențial, grupul poate fi analizat în virtutea unor coordonate spațiale elementare:

– dimensiunea *verticală* a interacțiunii din grup; are o dinamică a cărei complexitate depinde de structura grupului şi se referă la modul în care mesajele parcurg nişele ierarhice şi la funcția pe care fiecare lider de nivel o îndeplineşte într-o structură. În cazul structurilor plurinivelare maniera de preluare a informației între palierele ierarhice este un element sensibil. În rețeaua verticală, factorul central individual care influențează comunicarea este raportul cu autoritatea şi limita impusă de nişa ierarhică. Pe de altă parte, raportul personal, psihogenetic, al individului cu limita se suprapune peste stilul de conducere real al şefului. Interacțiunea mediată dintre indivizi reduce capacitatea de interacțiune directă cu liderul. De aceea, eficientizarea comunicării şi a dinamicii grupului presupune evitarea „filtrelor" de mesaj. Acest lucru se realizează prin structurarea grupului sub forma unei rețele centralizate de tip „stea", în care poziția centrală este ocupată de lider. Problematica verticală este total eliminată în rețeaua de tip „cerc", noncentralizată, care nu are un lider recunoscut. Deşi este o rețea permisivă, în care se evită problematica raportului personal cu limita şi este o organizare unanim apreciată, comunicarea nu este eficientă;

– comunicarea *orizontală, laterală* se referă la comunicarea între membrii grupului. Este direcția de comunicare prin care se constituie, prin identitatea şi identificarea dintre indivizi, fondul omogen al grupului. În acest tip de comunicare nu există un lider formal, dar problematica raportului cu autoritatea capătă valențele informale ale competenței.

[123] M. Minulescu, *Comunicare organizațională*, e-book, Spiru Haret.

Diferitele direcții de comunicare – rețele de comunicare – determină capacitatea reală, materială de comunicare între membrii grupului şi lansează interogații privind definirea structurii grupului şi a rolului dinamic al membrilor săi[124].

Structura grupală este menținută grație a trei forme de relație şi comunicare:

– dependență – față de un lider de la care se solicită protecție şi facilitarea satisfacerii propriilor nevoi;

– apropiere – datorită consolidării de relații pozitive de înțelegere şi sprijin reciproc;

– depărtare-agresiune – reacția de apărare prin fugă sau prin atac generată de insecuritate.

Grupul constituie un ansamblu „organic" şi una dintre perspectivele prolifice în abordarea fenomenelor de grup este cea holistă: grupul este un „tot", o organizație. Din perspectiva psihologiei comunicării, interesează fenomenele care permit menținerea grupului, dinamica tensiunilor, a dorințelor şi manierelor de defensă.

Existența grupului depinde de menținerea tensiunilor (intragrupale dar şi a celor generate de factori externi grupului) între anumite limite, grație modului în care este condus. Tensiunile sunt generate de nevoile comune ale indivizilor care se transferă asupra grupului şi sunt satisfăcute prin intermediul liderului care imprimă direcția comună. Sub acest aspect, liderul este emergent grupului prin faptul că permite reglarea dinamică şi nu este exterior ocupând, prin intrarea în grup, direct primul loc în ierarhie. În ordinea emergenței, a liderului ca funcție a grupului, acesta devine un „produs" care, grație personalității sale, aproximează şi canalizează cel mai bine valorile grupului. Canalizarea valorilor grupului presupune negocierea conflictelor şi medierea optimă a interacțiunilor care să permită un bun nivel individual al autostimei.

5.2.1. **Lider şi dinamică de grup**

Una dintre problemele frecvente existente în organizații este legată de „alegerea" liderului şi de confuzia dintre funcție şi statut, dintre emergență şi impunerea sa. Liderul ocupă poziția superioară în

[124] P. Lisievici, *Ghid practic de comunicare organizațională,* e-book, Spiru Haret.

organizație pentru că poate să „capteze” şi să orienteze nevoile indivizilor din grup. Liderul serveşte în acest fel intereselor celorlalți. Frecvent, în organizații, liderul ocupă formal un statut din care impune „subordonaților” săi norme şi comportamente. Distanța dintre liderul „funcțional”, informal şi cel statutar, formal, produce tensiuni excesive la nivelul grupului. Liderul informal este cel care poate asculta, înțelege şi satisface nevoile membrilor grupului. Liderul formal poate să nu fie acceptat de grup din pricina „distanței” sale față de dorințele membrilor organizației, ca o consecință a faptului că nu provine din interiorul grupului. Frecvent, liderul formal statutar îşi menține artificial funcția din considerentul gratificărilor personale, narcisice şi de altă natură. Din „jocul” dintre formal şi informal, prin percepere „afectivă” se constituie trei tipuri de lider[125], care corespund stilurilor de conducere conturate de R. Lippitt şi R. White şi de Kurt Lewin[126]. Interogația de fond se referă la modul în care se instituie şi perpetuează atitudini comunitariste sau individualiste în diferite grupuri-organizații. În măsura în care grupurile sunt influențate de lideri, studiul atitudinii celor din urmă poate fi util. Experimentele lui Lewin, de la jumătatea secolului trecut, au încercat să precizeze efectele, la nivelul grupului, ale unui lider autocratic, în comparație cu unul democratic sau unul neimplicat. Atitudinea liderului produce dinamici de grup diferite, determinate de mesaje paraverbale diferite. Liderul poate determina, prin stilul personal, nivelul de performanță, satisfacție şi coeziune dintr-un grup.

1. Liderul autocratic – tiranul – este cel care decide singur, dictează, nu se referă decât la sine şi nu la grup, dă ordine, nu participă la muncă. Este cel care impune reguli într-o manieră (resimțită ca) nedreaptă. Este autoritatea în ipostaza sa dură, virulentă, dificil de acceptat din pricina efectelor narcisice negative. Mesaje paraverbale ale liderului autocratic indică faptul că ceea ce contează cu adevărat este numai propria persoană iar sarcina este importantă pentru că gratifică propriile nevoi; ceilalți nu contează ca individualități şi nici ca grup; sunt executanți, prelungiri ale modului său de raportare la sarcină. Atmosfera din grup nu are importanță atâta timp cât raporturile dintre

[125] A. Lévy, *Psychologie sociale*, Dunod, Paris, 1965.
[126] K. Lewin, „Experiments on autocratic and democratic atmospheres”, în *Soc. Frontier*, nr. 437, 1946.

membri nu au valoare. Aceste mesaje produc în membrii grupului reacţii de apărare la presiunea dominaţiei şi reactivarea paternurilor de relaţie cu părintele-autoritate. Simt că propriile nevoi trebuie subordonate liderului; simt frustrare, furie şi chiar revoltă. În grup se propagă un climat nefavorabil, cu tensiuni puternice care produc clivaje şi orientarea în subgrupuri. Agresivitatea nu poate fi descărcată asupra liderului, care nu o poate „conţine" (există fantasma conform căreia orice reacţie la autoritatea dură a şefului ar antrena furia explozivă a acestuia) şi este reorientată spre membrii grupului, care devin responsabili unici ai eşecurilor comune. Grupul se uniformizează din pricina presiunii mari exercitată prin conducere. Creativitatea este un comportament de excelenţă al personalităţii care asigură sens şi satisfacţie şi, în acest caz, este redusă. În afară de tipul de conducere (presiunea suplimentară cauzată de lider), creativitatea individuală suportă, pe fond, o presiune de omogenizare inerentă grupului, prin care se conservă normele şi structurile existente.

Performanţa este bună cât timp liderul îşi menţine poziţia: orice discontinuitate în stilul autocratic al şefului conduce la scăderea importantă a performanţei (motivaţia pentru activitate este scăzută).

Mesajul paraverbal de fond al liderului narcisic este că lumea este o prelungire instrumentală a propriilor nevoi. Personalitatea liderului determină mesajele sale, care „propun" celorlalţi definiţii de sine: „tu este un apendice al propriei persoane". Dinamica mesajelor în cadrul grupului depinde de definiţiile de sine ale membrilor, ventilate paraverbal. Aceste definiţii animă maniera globală de relaţie, întrucât conţine reguli implicite de comportament solicitate celorlalţi. Mesajul paraverbal instituie fundamentele comunicării şi dacă se doreşte modificarea relaţiei, se poate porni de la definiţiile de sine ale celor implicaţi.

După cum textul nu are valoare fără context, palierul de referinţă este cel care întemeiază orice fenomen: nici o definiţie de sine nu se poate produce în afara unui structuri cel puţin binomiale. Patologiile narcisice se desfăşoară pe fondul binomial al definiţiilor reciproce. Mama care se defineşte prin dedicarea „totală" creşterii copilului, înţeleasă prin satisfacerea rapidă a tuturor nevoilor acestuia, va marca definiţia de sine a copilului ca beneficiar permanent şi necondiţionat al

„serviciilor” sale. Problema, în acest caz, constă în dificultatea mamei de a realiza nevoile copilului, independența și spațiul său personal necesar psihogenezei. De aceea, din sfera definiției de sine a copilului va lipsi senzația de independență și cea a exercițiului unei lumi care nu i se supune după dorință, ca o prelungire a sa. Un astfel de „copil” poate să devină lider autocratic, în măsura în care poate recupera prin grupul său imaginea mamei, pe care acum chiar el o înlocuiește.

În psihanaliză, ipostaza autocrată a mamei este denumită „castratoare”, cea care „lipsește” copilul de elemente fundamentale ale existenței, interzice, pedepsește. Capacitatea de individuare și independența „beneficiarului” atitudinii castratoare sunt reduse. Furia devine un fenomen cotidian ca efect al reprimării de nevoi vitale și încercare de construcție a distanței față de celălalt-agresor.

În perspectiva relațională părintele care este „la dispoziția” nevoilor copilului său emite un dublu mesaj: „ai tot ce vrei” + „nu îți dau independența de a simți ceea ce vrei”. Se constituie o injoncțiune între cele două mesaje: deși sunt emise conjunctiv nu pot fi percepute decât disjunctiv. Într-un cadru exclusiv verbal, copilul devine furios „fără motiv”, deși părintele i-a oferit tot ce a putut mai bine. În cadru paraverbal, furia copilului este justificată prin faptul că pentru a avea „tot” a trebuit să renunțe la „ceva” important, la mișcarea internă de individuare. Copilul este definit de părinte ca „invalid”, din perspectiva independenței, este considerat incapabil de a se adapta diferitelor situații. Orice definiție de invalidare venită din partea părintelui („eu te-am făcut după cum vreau eu și eu te „reneg” dacă nu ești cum vreau eu), în ordinea reparatorie a propriilor sale nevoi narcisice, produce copilului tulburări de identitate.

2. Liderul democratic – patriarhul – explică, animă grupul, participă, se consideră parte a grupului. Asigură o conducere resimțită ca autoritar justă, înțelegătoare, bună, care conferă un sentiment de protecție și securitate, „spațiu” personal fiecărui individ, membru al unei echipe din care el însuși face parte, îndeplinind sarcini. Valorile implicite ale liderului democratic susțin relațiile interpersonale, creativitatea și importanța poziției fiecăruia. Un astfel de comportament permite individuarea și conduce spre consolidări narcisice favorabile. Legea, norma impusă implicit de autoritate, este *dreaptă*, puternică și,

prin urmare, acceptabilă. Performanța grupului, grație bunăstării interioare a indivizilor, este înaltă şi constantă. Coerența grupului în raport cu tensiunile exterioare este bună şi datorită faptului că agresivitatea se consumă direct în raport cu şeful şi nu este necesară deturnarea sa în interior, cu efecte de scindare.

3. Liderul *neimplicat*, dezinteresat (conducere laxă): reprezintă o autoritate slabă, absentă, retrasă, care nu ajunge să coaguleze efortul colectiv, pentru că se retrage după ce a indicat sarcina, întrerupând orice fel de comunicare. Este o situație de absență a autorității, cu efecte similare „preaplinului" autoritar autocratic. Lipsa modelului normativ-ordonant poate conduce spre relații discreționare, cu efecte nocive. Mesajul implicit, definiție lansată celuilalt de către liderul neimplicat, este: *tu nu exişti pentru mine*. Performanța şi nivelul de satisfacție sunt scăzute şi generează tensiuni descărcate, în lipsa şefului, atât in interiorul grupului (prin apariția de „vinovați"), cât şi în exterior.

Performanța grupului se află în relație cu stilul de conducere, care este determinat de mesajele paraverbale de confirmare, venite din partea liderului. În cazul stilului de conducere democratic, performanța este comparativ mai bună, şi, de aceea, pare adecvat majorității organizațiilor. Dacă însă grupul este supus, prin natura sarcinilor, unor importante presiuni externe, conducerea autoritară poate să fie adecvată: agresivitatea generată intern poate să contra-investească tensiunea continuă din exterior.

Stilurile de conducere nu se regăsesc în stare „pură" dată fiind imposibilitatea de conduită „uniformă" a invidizilor: liderii autoritari pot avea secvențe de conduită de orientare democratică. Cu toate acestea, reprezentarea liderului, odată constituită în imaginarul grupal, se stabilizează pe coordonatele tendinței „centrale" comportamentale ale liderului, astfel încât abaterile secvențiale sunt înglobate pe fondul conduitei.

În măsura în care stilul democratic este productiv din mai multe puncte de vedere, rezultă că orice lider care parcurge un manual de comunicare ar trebui să-şi aproprie coordonatele acestei abordări. Realitatea arată că prescripțiile mentale ale oricărei lecții de comunicare se pierd rapid în contextul personalității aspirantului. Dorința de a fi un bun lider grație unor „rețete" comportamentale indică nevoia de putere şi control asupra grupului şi o abordare statutară a poziției. Viziunea

funcțională arată că fiecare grup „produce" liderul de care are nevoie, în raport cu contextul real: climat, problematică, volumul grupului şi mai ales personalitatea indivizilor. De aceea, stilul de conducere este un rezultat al capacităților adaptative ale individului aflat într-un context grupal. Ca expresie a personalității, stilul de conducere nu poate fi „fabricat" prin corecții cognitive, poate fi numai exprimat prin dispozițiile afective, caracteriale şi cognitive, în ansamblu.

5.2.2. **Perspectiva intrapsihică asupra grupului**

Chiar dacă grupul se constituie prin intersubiectivitate, Freud a fost interesat de coordonatele intrapsihice ale originarului grupal. În *Psihologia maselor şi analiza Eului*, Freud conturează ecuația alcătuirii dinamice a unui grup (denumit masă), prin intermediul a două organizații prototip: Biserica şi armata. Într-o organizație, *idealul Eului* indivizilor este înlocuit cu acelaşi obiect: liderul. Consecința constă în identificarea Eurilor indivizilor aflați în mulțime. Obiectul cu care fiecare individ din mulțime se identifică substituindu-şi idealul Eului, renunțând la dinamica psihică proprie, nu este altul decât Tatăl, şeful idolatrizat[127]. Procesele care susțin mulțimea, repetă pe cele care au constituit prima mulțime, primul contract social. Şeful mulțimilor actuale este reprezentantul Tatălui originar. Tatăl ucis care instituie legea interioară este restituit prin „noul tată", lider al oricărei mulțimi. Este vorba despre „mitul" hoardei primitive descris de Freud în *Totem şi tabu* (vezi *supra*). Dacă liderul este corespunzător idealului Eului, fiind modelul cu care fiecare membru doreşte să se identifice, Se-ul, polul pulsional al grupului, este reprezentat de fiecare membru al său. Din această ultimă corespondență pot fi deduse efectele de „contagiune afectivă" din mulțime, situații în care cenzura, regulile care guvernează relațiile sociale sunt suspendate. În consecință, identificarea (cu liderul şi reciprocă, între membrii grupului) este mecanismul predilect care asigură coeziunea grupului.

Dinamica de grup are o dimensiune conştientă (care cuprinde ansamblul sarcinilor indivizilor) şi una inconştientă, imaginară, consti-

[127] S. Freud, „Moise şi monoteismul", în *Studii despre societate şi religie*, Editura Trei, Bucureşti, 1999.

tuită din activitatea fantasmatică a fiecărui individ, determinată de trama afectelor grupale. Înțelegerea grupului presupune considerarea intricată a celor două dimensiuni.

Dimensiunea fantasmatică grupală are fundamente individuale. De pildă, trăirea sentimentului de abuz şi invazie a câmpului personal, resimțit din partea liderului, se sprijină pe reactivarea unor trăiri arhaice de distrugere, din perioada ontogenetică timpurie, în care copilul era la dispoziția adultului, lipsit de mijloace proprii de autoconservare. Din perspectiva raportului cu autoritatea, se pot coagula două tipuri de contexte:

– liderul este directiv, exersează un tip de autoritate dură şi membrii grupului pot resimți o puternică ambivalență față de acesta: este iubit şi urât în acelaşi timp;

– liderul este nondirectiv, permisiv: grupul poate trăi angoase specifice perioadei timpurii ale dezvoltării individuale (depresie, persecuție etc.).

Din perspectivă imaginară, inconştientă, grupul poate să fie un spațiu reparator în care se pot exprima dorințe imposibil de împlinit în afara grupului, în viața particulară. În această ordine, se amorsează comunicarea serială, specifică apariției şi colportării zvonurilor. Zvonul apare pe fondul tensiunii grupale a dorințelor şi frustrărilor specifice, ca o formă de anticipare a situațiilor cu potențial nociv pentru securizarea indivizilor. Grupul este mediul de excelență în ceea ce priveşte realizarea dorinței de unitate, coeziune, armonie. Fantasma de apartenență (comuniune grupală) joacă un rol de fond în orice tip de asociere. Grupul, organizația, devine „la noi”, entitate care conferă forță şi coerență personală. În grupul coeziv, care oferă o formă de substitut familial, satisfacția şi nivelul autostimei sunt bune. Reversul acestui beneficiu grupal constă în angoasa de depersonalizare în grup – pierdere a identității. Uniformizarea atitudinilor este un fenomen prezent în orice grup şi presupune o dispunere dinamică a reacțiilor indivizilor:

– „conformişti”, care alcătuiesc majoritatea şi întemeiază atitudinea grupală;

– „nehotărâți”, care oscilează între perspectiva personală şi cea grupală;

– „rebeli”, care sunt subiectul continuu al corecțiilor „conformiştilor”. Rebelii se resimt nocivi ordinii şi echilibrului grupal. Fiecare

grup are un specific dinamic şi un nivel de constanţă, de „palier", al tensiunii. Cu cât nivelul abitual al tensiunii este mai mare, cu atât tulburările produse de atitudini „ne-ordonate" sunt mai importante. Fiecare grup îşi permite să înglobeze în propria ordine un anumit nivel de „neordine" care, dacă este depăşit, intervin mecanisme de anihilare, de excludere a individului care produce turbulenţa. Cu cât ordinea este mai strictă, mai precisă, cu atât tensiunea şi energia necesare susţinerii grupului sunt mai mari iar echilibrul de fond este mai fragil. Ordinea crispată, rigidă, cu ingrediente totalitare, nu poate susţine turbulenţele diferenţei de orice natură, nu le poate îngloba în textura sa fără a o afecta radical, pentru că „locurile" diferenţei o pot contamina ireversibil şi destabiliza.

La acest aspect se referă şi aşa-numitul principiu al lui Peter: într-un grup-organizaţie, fiecare individ va tinde spre propriul nivel de incompetenţă. Competenţa este o formă a „diferenţei", a ne-ordinii creative, care pune problema capacităţii de înglobare, specifică grupului. În mod paradoxal, creativitatea susţine performanţa individului, însă creativitatea competentă riscă să fie percepută ca o formă de devianţă, de rebeliune faţă de fondul atitudinilor conformiste ale grupului. Individul competent devine un pericol pentru echilibrul de fond al grupului, de aceea cele mai multe interacţiuni vor fi adresate individului creativ în scop „corectiv" faţă de interesele homeostatice ale grupului. Principiul lui Peter pune problema raportului dintre sine şi grup, dintre personalizare şi depersonalizare. Comunicarea eficientă în grup se referă la menţinerea unui raport optim între cele două dimensiuni, individ şi grup, aflate într-o intimă condiţionare.

„Rebelii" sunt cei care induc în cadrul grupului un câmp de forţe care tinde să modifice alcătuirile existente. Rebelii pun problema modului în care se poate produce schimbarea într-un grup. Într-o perspectivă dinamică, precum cea a lui Lewin, schimbarea se produce atunci când forţele determinate de persoanele „rebele" nu mai pot fi contrainvestite, reduse sau anulate, de către conformişti. Sursa contrainvestirii, a nevoii de conservare a vechiului echilibru, rezidă în pierderea normelor iniţiale care securizează majoritatea. Senzaţia de securizare produsă prin stabilitatea unor repere normative (dimensiune imaginară), este articulată în perspectiva personală asupra grupului (credinţe, ideologie). Dacă grupul este cel care oferă spaţiul de elaborare a diferitelor nevoi personale, schimbarea se

poate induce prin modificarea normelor de grup, cu condiția conservării sentimentului de securitate oferit indivizilor.

Bibliografie

Freud, S., „Câteva tipuri de caracter din practica psihanalitică", în *Freud, Opere I, Eseuri de psihanaliză aplicată*, Editura Trei, Bucureşti, 2000.

Freud, S., „Moise şi monoteismul", în *Studii despre societate şi religie*, Editura Trei, Bucureşti, 1999.

Freud, S., „Pulsiuni şi destine ale pulsiunilor", în *Freud, Opere III, Psihologia inconştientului*, Editura Trei, Bucureşti, 2000.

Georgescu, M., *Jurnal al defensei prin scris*, Oscar Print, Bucureşti, 2005.

Irimia, C., *Dragoste şi idealizare*, EFG, Bucureşti, 2003.

Lévy, A., *Psychologie sociale*, Dunod, Paris, 1965.

Lisievici, P., *Ghid practic de comunicare organizațională*, e-book, Spiru Haret.

Mihăilescu, V., *Fascinația diferenței*, Paideia, București, 1999.

Minulescu, M., *Comunicare organizațională*, e-book, Spiru Haret.

Morar, V., *Etică şi filosofie*, T.U.B., 1992.

Muchielli, R., *Psychologie de la vie conjugale*, ESP, Bucureşti, 1973.

Roy, Cl., *Le verbe aimer*, Gallimard, Paris, 1978.

Rybas, D., *Donald Woods Winnicott*, EFG, Bucureşti, 2003.

Welwood, J., *Psihologia trezirii*, EFP, Bucureşti, 2006.